

• **IMÁGÓ BUDAPEST** •

ISSN 2062–5383

4. évfolyam, 1. szám (2015. március)
MODERN PSZICHOBIÓGRÁFIA

Főszerkesztő:
KÖVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:
AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA, BÓKAY ANTAL (elnök), CSABAI MÁRTA,
ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE, SZÉKÁCS
JUDIT, VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai:
BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, CSABAI MÁRTA, DOBOS ELVIRA,
ERŐS FERENC, GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA,
KOVÁCS PETRA, KÖVÁRY ZOLTÁN, LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY
ORSOLYA

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:
imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>
A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Copyright by Imágó Egyesület, 2015
Felelős kiadó: ERŐS FERENC, alapító főszerkesztő

BEVEZETŐ

A 2011-ben, a *Thalassa* folyóirat utódjaként alakult *Imágó Budapest* első elektronikus számát tartja kezében (persze csak virtuálisan) a kedves olvasó. Az elektronikus megjelenési formára történő áttérést a kor kényszerítette ki a szerkesztőségéből, és úgy hisszük, hogy ennek pozitív hatásai lesznek folyóiratunk további fejlődésére. A legutolsó nyomtatott szám 2013 végén jelent meg, a 2014-es évet az átállás munkálatai töltötték ki. Egy korábban, saját erőből elkészített online számmunkat (ami a 2012-es, *IV. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia* írott anyagát tartalmazta, és amiért az egész szerkesztőség köszönetet szeretne mondani Dobos Elvirának és Kovács Petrának) az új technológiát letesztelve újraserkesztettük; ezt az érdeklődő olvasó 2014-es számként szerezheti be magának az *Imágó Budapest* online felületéről.

A jelen szám, ami a tehát 2015/1-es sorszámot viseli, a modern pszichobiográfiával foglalkozik. A pszichobiográfiát, amely a személyiség, az élettörténet és az életmű összefüggéseit vizsgálja a pszichológiai elméletek és módszerek szisztematikus alkalmazásával, Freud 1910-es *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke*¹ című esszéje óta tartjuk számon. A pszichobiográfia sajátos szerepet töltött és tölt be nem csak a pszichoanalízis kulturális alkalmazási területének fejlődésében, hanem a kreativitás személyiségpszichológiai hátterének idiografikus² szemléletű kutatásában is, amely jóval nagyobb területet ölel fel az alkalmazott pszichoanalízisnél. A pszichobiográfia azonban még ennél is jóval több, hiszen „öszönös” pszichobiográfusként ugyanezt a megközelítést alkalmazzuk mások és önmagunk megismerésekor, vagy gyógyítóként a páciensek élettörténetének feltárásában és értelmezésében is.

Az élettörténetek és életművek pszichológiai elemzése Freud eme úttörő munkája nyomán népszerűvé vált a pszichoanalízisen belül rendkívül, követői elsősorban a kiemelkedő kreativitás³ sajátosságait vizsgálták ennek segítségével. A 1930-as évektől az amerikai személyiségpszichológiai kutatás Gordon W. Allport és Henry A. Murray nevével fémjelzett irányzata, a perszonológia is elköteleződött az élettör-

1 Sigmund Freud: *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke*. In (uő): *Esszék*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1982, 253-324.

2 Az idiografikus az egyénit vizsgálja, holisztikus megközelítéssel, szemben a nomotetikussal, ami az általánosságok megragadására törekszik sok egyén vizsgálatával. Az eredetileg Wilhelm Windelband nevéhez fűződő megkülönböztetést Gordon W. Allport vezette be a pszichológiába.

3 A kiemelkedő és a hétköznapi kreativitás különbségeit lásd: James C. Kaufman. & Ronald A. Beghetto: *Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity*. *Review Of General Psychology*, 2009, Vol 13. No. 1. pp. 1-12.

téneti megközelítés mellett, és számos fontos aspektussal gazdagította a pszichobiográfiai hagyományt. A korabeli pszichoanalízist jellemző túlkapások (például a betegség hatásait kereső patográfiai szemlélet időnként kritikátlan alkalmazása) azonban a 20. század közepére bizonytalanná tették a pszichobiográfia helyzetét, és az ehhez kapcsolódó, a második világháború után a személyiségpszichológián belül rohamosan elterjedő mérési láz, a kvantitatív módszerek iránti lelkesedés háttérbe szorította az élettörténeti perspektívát. A 80-as évekig tartó „pangási” időszak egyetlen ismert, de annál jelentősebb pszichobiográfusa Erik H. Erikson volt, aki annak idején Murray munkatársa volt a harvardi egyetemen. Az 1980-as évektől – elsősorban a narratív pszichológia térhódításának köszönhetően – lassan újra elfogadottá és népszerűvé vált az élettörténeti megközelítés a személyiségkutatásban. Ez egyrészt lökést adott a pszichoanalitikus pszichobiográfia újraéledésének, másrészt az USA-ban kialakult egy lazán szervezett pszichobiográfiai „mozgalom”, amely sok szállal kapcsolódik a pszichoanalízishez, de egyrészt bátrabban merít a perszonológiai és narratív hagyományokból is, másrészt a klasszikus pszichoanalitikus pszichobiográfiánál jóval nagyobb módszertani tudatosság, precizitás és önreflektivitás jellemzi. Olyan szerzők sorolhatók ide, mint a jelen számunkban is szereplő Robert D. Stolorow – George Atwood szerzőpáros, William M. Runyan, Irving Alexander, Alan C. Elms, Dan P. McAdams, vagy a 2015-ös *Handbook of Psychobiography*⁴-t szerkesztő William Todd Schultz.

Magyarországon - a patográfiától még nem differenciálódva – viszonylag korán megjelent a pszichobiográfiai módszer alkalmazása, melynek legkiválóbb képviselője Hermann Imre volt. Hermann az 1920-as években öt kiváló, szakszerű pszichobiográfiát írt⁵, és ilyen irányú munkásságának úttörő jelentősége, hogy ő nem a művészi, hanem a tudományos kreativitás pszichodinamikai feltételeit vizsgálta. A huszadik század folyamán hazai pszichoanalitikusok, pszichiáterek és pszichológusok tollából számos pszichobiográfiai és patográfiai munka született, amelyek – a viszonylag csekély módszertani tudatosság és a javarészt klinikai orientáció ellenére – biztosították a műfaj folyamatos jelenlétét Magyarországon⁶. Az utóbbi években azonban örömdetes megnőtt az érdeklődés a nem klinikai jellegű pszichobiográfiák iránt; leginkább a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolájának elméleti pszichoanalízis programjában képződők, illetve a program és az *Imágó Budapest* holdudvarába tartozó szerzők alkalmazzák

4 William Todd Schultz (szerk.): *The Handbook of Psychobiography*. New York, NJ: Oxford University Press, 2005.

5 Hermann Imre: *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: Animula, 2013.

6 Kőváry Zoltán: *Pszichobiográfia és patográfia Magyarországon 1912-1990. Imágó Budapest 2013/3-4, 53-78.*

kutatásaik során. További lépésként 2013 tavaszán a Magyar Pszichológiai Társaság nagygyűlésén lehetőség nyílt pszichobiográfiai szimpózium megszervezésére, ugyanezen év októberében pedig *Pszichobiográfia, patográfia: múlt, jelen, jövő. A művészetterápia technikai* címmel nemzetközi konferenciát is tartottak Budapesten. 2014-ben két teljes pszichobiográfia-könyv is megjelent, Bálint Ágnes *Pszichobiográfia és irodalom* című monográfiája⁷, valamint jelen sorok írójának *Pszichobiográfia: történet, elmélet, módszertan és kutatás* című kötete⁸.

Az *Imágó Budapest* jelen száma ezt a formálódó hagyományt szeretné tovább gazdagítani, elsősorban az alkalmazás területén. A tematikus szám ötlete akkor merült fel, amikor 2013 őszén az elméleti pszichoanalízis programban lehetőség nyílt egy pszichobiográfia-kurzus megtartására, és az azon résztvevő doktoranduszok egy része tanulmányra fejlesztette a kurzust abszolváló dolgozatát. A mostani számban közölt tanulmányok közül három tartozik ebbe a kategóriába, és nagy örömünkre szolgál, hogy mind a három olyan területet dolgoz fel, amely tovább tágítja a pszichobiográfiai kutatások fókuszát. Narancsik Gabriella írása Carl Gustav Jung nemrégiben megjelent *Vörös Könyvével* foglalkozik, és arra keresi a választ, hogy az miként tükrözi azokat a lélektani folyamatokat, amelyet a svájci pszichiáter Freuddal való szakítása nyomán élt át. Kővágó Pál rendhagyó témával jelentkezett, azt vizsgálja, hogy az informatikus-zseni Steve Jobs életének meghatározó pillanatai, hogyan hatottak az Apple-re és közvetve mindnyájunk életére. Salz Gabriella a világhírű táncos, Pina Bausch életét tanulmányozta, és Bausch kreativitáshoz vezető útját a modern pszichobiográfia „prototipikus szcénák” fogalmán keresztül világítja meg.

A tematikus szám tanulmányainak másik csoportját a pszichobiográfia klasszikus, a kiemelkedő művészi kreativitás személyes forrásait feltáró vonulatában kell elhelyeznünk. Bálint Ágnes a kortárs pszichobiográfia módszereit alkalmazva arra keresi a választ, hogy hogyan járult hozzá Osvát Ernő és Babits Mihály ahhoz, hogy Németh László felismerje, majd pedig kialakítsa önálló írói identitását. Kovács Petra Radnóti Miklós és Sík Sándor „százgyökerű” kapcsolatát elemzi, amely Szegeden kezdődött, később apa-fiú kapcsolattá alakult, és tetőpontja Radnóti katolikus hitre való áttérése volt. Krékits József hosszú és részletes tanulmányában Katona József életének és művének együttes vonásait kísérli meg elemezni lélektani szempontból, behelyezve a korba, melyben élt, és amelynek írni próbált. Az írás arra a kérdésre fókuszál, hogy Katonának a családjával való ambivalens érzelmi kapcsolata hogyan járult hozzá ahhoz, hogy írói pályafutása torzóban maradt; ennek elemzésében egyéni módon Krékits József a *Daseinanalízis* és a családterápiák koncepcióit is alkalmazza.

7 Bálint Ágnes: *Pszichobiográfia és irodalom*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2014.

8 Kővágó Zoltán: *Pszichobiográfia: történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2014.

Végül, de nem utolsó sorban egy pár szót szeretnék szólni a pszichobiográfia-szám egyetlen, nem hazai szerzőktől származó tanulmányáról. A Robert D. Stolorow - George E. Atwood - Donna M. Orange szerzőhármastól néhány éve már jelentetünk meg egy írást az *Imágó Budapest* 2012-es kreativitás-számában⁹. Az akkori és a mostani, Heideggerről szóló tanulmány megjelenést is a Robert Stolorow-val való személyes kapcsolat tette lehetővé, személyes közbenjárására ugyanis az *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology* engedélyezte a cikk lefordítását és közlését. Segítségéért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani neki. E szerzők közreműködése nem csak azért fontos számunkra, mert egy igen aktuális, sok port kavaró témával foglalkozik, és egy vitatott témát, a filozófiai gondolkodás pszichológiai gyökerezettségét vizsgálja. Emellett azonban Stolorow és Atwood a modern pszichobiográfia fejlődésében is komoly szerepet töltött be; a „pangás évtizedeit” követően elsőként használták a pszichobiográfiát vizsgálati eszközként 1979-es, *Faces in a Cloud*¹⁰ című könyvükben. Ebben olyan jelentős pszichológusok munkásságának személyes forrásait elemezték, mint Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Wilhelm Reich és Otto Rank. Stolorow-ék ezt követően kezdték kidolgozni „pszichoanalitikus fenomenológiának”, „alanyköziség-elméletnek”, majd „fenomenológiai kontextualizmusnak” nevezett szemléletüket, amely radikális szakítást jelentett a pszichoanalízis biológiai alapjaival és metapszichológiai felépítményével. A biológia helyett fenomenológiára, hermenutikára, strukturalizmusra és egzisztenciálfilozófiára épülő irányzat összetalálkozott a „tisza pszichológiát” hirdető Heinz Kohut szelfpszichológiájával; Stolorow és Kohut az utóbbi haláláig szoros baráti kapcsolatban álltak egymással. A fenomenológiai kontextualizmus jelentheti azt az episztemológiai bázist, amely a modern pszichobiográfia számára biztosíthatja a szükséges tudományfilozófiai alapokat; ezekre ugyanis a mai – zömmel amerikai – szerzők még nemigen reflektáltak.

A rég-új lap főszerkesztőjeként ezúttal is szeretnék minden kollégámnak köszönetet mondani, aki az elmúlt nehéz időszakban hozzájárult ahhoz, hogy az *Imágó Budapest* fent maradhasson és tovább haladhasson a számára kijelölt úton. Meggyőződésem, hogy ez az új kezdet lehetőséget biztosít a szerkesztő- és (az egyre bővülő) szerzőgárda számára, hogy a korábbiakhoz hasonló színvonalas munkákkal örvendeztesse meg a pszichoanalízis kulturális alkalmazása iránt érdeklődő olvasókat.

Budapest, 2015. március 26.

Kővágó Zoltán

főszerkesztő

9 George E. Atwood, Robert D. Stolorow & Donna M. Orange: Őrülség és zsenialitás a posztkarteziánus filozófiában: egy távoli tükör. *Imágó Budapest*, 2012/1: 15-34.

10 George E. Atwood, Robert D. Stolorow *Faces in a cloud: subjectivity in personality theory*. Northvale, NJ: Jason Aronson, 1979.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

BÁLINT ÁGNES

BABITSON INNEN, OSVÁTON TÚL: NÉMETH LÁSZLÓ ÍRÓI

AUTONÓMIÁJÁNAK FORRÁSVIDÉKE

NÉMETH LÁSZLÓ PSZICHOBIOGRAFÍÁJA – REFLEXIÓ ÉS HELY- ZETJELENTÉS

Németh László pszichobiográfiájának megírása során – amely jelenleg is folyamatban van¹ – egy sajátos, aprólékos, részletező módszert találtam célravezetőnek, amelyben számos „mellékszereplő” mini-pszichobiográfiája is helyet kapott. A „multiple case psychobiography” (Isaacson, 2005) módszerének (egyéni) alkalmazása elengedhetetlennek bizonyult ahhoz, hogy hitelt érdemlően mutathassam be mindazokat, akik akarva-akaratlanul formálták az író személyiségét. Koan, paradoxon és kutatói kérdés tucatszám akadt Németh László életútjával kapcsolatban – így nem egyikre vagy másokra fűztem fel az élettörténetet, hanem (nagyjából fejezetenként) folyamatosan újabb és újabb titkok megfelfedezésére vállalkoztam, megőrizve közben a szöveg koherenciáját. Történetileg és lélektanilag egyaránt hiteles életút-rekonstrukciót igyekeztem készíteni, amely során egy élet- és lélekteli, háromdimenziós alak bontakozik ki.

Tágabb értelemben pszichobiografikus munkámhoz sorolom azokat a Németh Lászlóval kapcsolatos tanulmányaimat is, amelyek nem kerültek be a főszövegbe (épp a koherencia megóvásának érdekében), de annak egy-egy jelentősebb mellékszálát gombolyítják fel, így kitágítva a pszichobiográfia hagyományos szövegkorpusz-kereteit. Van tehát egy „főszöveg” (Bálint, 2012), és annak egy virtuális párja (Bálint, 2014), amely úgy viszonyul a főszöveghez, mint a sündisznó tuskéi a sündisznóhoz: kiágazik belőle, ugyanakkor a lényegéhez tartozik. Jelen tanulmányom is inkább a tuskék egyikének tekinthető, azaz önmagában nem tesz ki egy pszichobiográfiát, ugyanakkor jelentősen hozzájárul a sünn megrajzolásához. A modern pszichobiográfia módszereit tekintve leginkább a prototipikus jelenet (vö. Schultz, 2005) beazonosítása terén maradtam eddig adós – a jelen írásom többek között ezt a tartozást igyekszik törleszteni. A prototipikus jelenet fényében arra keresem a választ, hogyan járult hozzá Osvát Ernő és Ba-

1 Nyilván szerénytelenség volna magamat Henry Murrayhez hasonlítani, aki ötven éven át dolgozott a Moby Dick írójának, Herman Melville-nek a pszichobiográfiáján (vö. Elms, 1994, 6.), így csak lábjegyzetben említem, hogy 1998 óta foglalkozom Németh László pszichobiográfiájának elkészítésével, és mindezidáig (beleértve egy szakdolgozatot, egy doktori disszertációt és másfél könyvet) az életút egyharmadát sikerült feldolgoznom.

bits Mihály ahhoz, hogy Németh László felismerje, majd pedig kialakítsa önálló írói identitását.

AZ APAKERESŐ NÉMETH LÁSZLÓ

Mielőtt azonban a prototipikus jelenet tárgyalására rátérnék, fontos számba venni mindazokat az előzményeket, amelyek Németh László jeles sorsfordulatát előkészítették. 1914-től veszem fel a szálat, amikor a későbbi író a tizenharmadik életévében járt. A színjeles tanuló, szülei szeme fénye a középosztálybeli kiskamaszok gondtalannak mondható életét élte, amikor a világháború kitörése hadba szólította az édesapját. A szeretve tisztelt, nagy műveltségű apa, Németh József, középiskolai tanárból egyik napról a másikra – tartalékos tiszt mivoltának köszönhetően – egy népfelkelő zászlóalj parancsnoka lett. A háború, majd a hosszan tartó orosz hadifogság miatt Németh József hét éven át volt távol a családjától.

Az apa távolléte és hiánya kritikusként bizonyult Németh László személyiségfejlődése szempontjából. „...Olyan, amilyen vagyok, azért lettem, mert neveltetésem tizenhárom éves koromban megszakadt” – véli az író (Németh, 1943, I. 67.). A serdülőkorba lépő fiú számára igen fontos lett volna az az azonosulást lehetővé tevő, hiteles és követésre méltó férfi-minta, amelyet az édesapja képviselt, és amelyet épp ebben az időszakban tudott volna beépíteni a személyiségébe. Az az apa is hiányzott, aki ellen lázadni lehet, akit a kamasz-ambíció utolérni és meghaladni igyekszik. Hiányzott tehát az apa, akivel le lehetett volna játszani a serdülőkorban újjáéledő Ödipusz-komplexus szimbolikus harcait. A hazájáért a háborúban életét kockázató, majd a hadifogságban szenvedő hőst csak idealizálni lehetett, élhető és azonosulási lehetőséget nyújtó mintát nem jelentett. Ettől a lélektani pillanattól számíthatjuk Németh László tudattalan apakereső törekvéseinek kezdetét, és érzelmi fejlődésének megtorpanását is. A lélektani értelemben vett serdülőkorba lépés még legalább egy évtizedig váratott magára, egészen addig, amíg a szerelem elemi ereje, és az Ödipusz-komplexus megnyugtató lezárása át nem törte azokat a gátakat, amelyek a személyiség kibontakozása elé torlódtak ezekben az években.

A húszas évei elejére érkező Németh László már maga is felismerte saját megrekedt személyiségfejlődését, amelyre mint egy belső „növekedési terv” elakadására reflektált. Észlelte a szakadékot, amely kortársai és közöttük húzódott, aki, mint fogalmaz, „az maradtam, ami voltam, s egyszerre a leghibásabb, rosszul fújt üveg vagyok” (Németh, 1943, I. 210.). Választ keresett, igyekezett megfejteni másságának okát. „Mivel birkóztam én abban a milliófelé szétfolyó, de mindig egyfelől sajtó és egyféle törő probléma-gubancban? Egy szóval felelhetek: a Normával, az egészséges, példaszerű, a kor embere kívánalmait betöltő átlagember pogácsaszagga-

tójával. A kérdés ez volt: mért vagyok én más, mint a többiek? Honnan ered a különbség, amelyen nem tudom átszakítani magam? Ha az ő szemszögükbe helyezkedem: alsóbbrendűnek, hibásnak kell éreznem magam. Az vagyok-e, az élet abortusza valójában? S ha igen, hogy lettem azzá?” (Németh, 1943, I. 210.).

A kérdéseket számos probléma tette indokolttá. Az egyre több területre kiterjedő neurotikus tünetek (nyelési nehézség, szorongásos rohamok) mellett komoly szenvedésnyomást gyakorolt rá szerelmi tapasztalatlansága, majd pedig első, kudarcra végződő bordélyházi látogatása. A hivatásválasztás terén is bizonytalan volt. 1919 őszén a bölcsészkar magyar-francia szakára iratkozott be, de egy önértékét ért sérelem² miatt néhány hét múlva az orvosi karon folytatta tanulmányait. A szemléletformáló természettudományos műveltség szenvedélyes habzsolása azonban nem párosult az orvosi pálya iránti elhivatottsággal. Az ifjú medikus az unalmasabbnak vélt órákon Shakespeare-t olvasott, és gyakran járt az egyetem „mellé” is, hogy olvasson, álmodozzon vagy vereseket írjon. A „növekedési terv” elakadásának megszüntetésére, és a növekedés előmozdítására Németh Lászlónak több tudatos és nem tudatos cselekvési terve született. Az aktív, tudatos megküzdések sorába tartozik az átiratkozás az orvosi karra, a lánytársaság tudatos keresése, a „testjavító” erőfeszítések (reggeli úszás, gyalogtúrák városon belül és kívül) és az „önfegyelmező gyakorlatok”, amelyek során a „nyilvánosságot gyakorolta.” Ez utóbbit jelentik például a délutáni hitszónoklatok a gödöllői, majd a hatvani református templomban, a régi barátságok ápolása, és a bálók, műkedvelő előadások látogatása is (Németh, 1943, I. 184-229).

A „növekedési terv” előmozdítását valójában inkább a tudattalan törekvések szolgálták, amelyek a személyiség érlelését a lélektani fejlődés szokásos, bár jócskán megkésett útján terelgették előre. Három területen vált igazán sürgőssé a fejlődés: a szexuális érés, az érzelmi érés (ez alatt most az Ödipusz-komplexust értem) és a hivatás területén. Arra volt leginkább szükség, hogy az ifjú Németh László megismerje a szerelem valódi lelki és testi mélységeit, élvezhesse végre a maga mögött hagyott Ödipusz-komplexus győztes harcainak gyümölcseit, és megtalálja az élete értelmét jelentő hivatását. A szexuális érés gyakorlatilag egy csapásra³ megoldódott azzal, hogy 1923-ban újra fellángolt a Démusz Ella iránti szerelem, és a lány, későbbi felesége, átsegítette őt a képzelt, illetve tudattalanul motivált szexuális nehézségeken. Az Ödipusz-komplexus szimbolikus harcainak megvívására valamivel később, az írói hivatás megtalálása után került sor – erről részletesen fogok szólni a továbbiakban. A hivatás tekintetében pedig a (köztudattan a tudattalan-

2 Négyesy László professzor – talán félreértette, talán nem is hallotta jól a felolvasását – türelmetlenül félbeszakította a mondanivalóját. Részletesen ld. Németh, 1943, I. 191-193.

3 Tudattalan előzményei azonban igen messze vezetnek: az ifjú Németh Lászlónak a családi tudattalan generálta fantommal kellett mindenekelőtt leszámolnia. Ennek részletes ismertetését ld. Bálint, 2012, 144-146.

ból forrászó) kreativitás szüntelen belső áramlása, jelenléte és felszínre törései jelentették a reményt.

Úgy vélem, hogy a tudattalan törekvések későbbi sikeres kiteljesítésében nemcsak a belső forrásoknak, hanem egyes váratlan külső eseményeknek is nagy szerep jutott, amelyeket Németh László „csodákként” aposztrofált. Egyik ilyen sorsfordító csoda az volt, hogy hét éves hadifogság után, amikor már azt sem lehetett tudni, hogy egyáltalán életben van-e, 1921 őszén hazatért az édesapja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a megrokkant, megváltozott, családjába sok nehézség árán visszailleszkedő apa nem volt alkalmas arra, hogy az elmaradt ödipális küzdelmek célpontja legyen. Hazatérése tehát nem érintette a „növekedési terv” érzelmi aspektusát, és nem tette feleslegessé az apakeresés tudattalan törekvéseit.⁴ A másik csoda, amely 1925 telén következett be, az írói hivatás felismerését eredményezte. Erről szólok a következőkben.

NÉMETH LÁSZLÓ PROTOTIPIKUS JELENETE

Mindannyiunk életében lehet egy olyan epizód, amelyet ha elmesélünk, többet árul el rólunk, mint akár egy hosszú életrajz. Egyetlen történetbe belesűrűsödhetnek életünk fő dilemmái, kifejezhetik egész lényünket, magyarázhatják a személyes múltat, jelent és jövőt is. Ezt hívja William Todd Schultz *prototipikus jelenet*nek. A prototipikus jelenet célja Schultz szerint az öndefiníció, az identitás megerősítése, a szorongás csökkentése. A személy mintegy névjegyeként használja a történetet, amely mindannyiszor átnyújtható, amikor bemutatkozásra kerül sor. Jellemző rá, hogy minden egyes felidézés során élénk emlékekről tanúskodó, részletező és érzelmileg intenzíven átélt történet marad, amely az életmű számos különféle műfajú szövegébe (műalkotás, interjú, memoár) is beszivároghat, és számos ismétlődést mutat. Jellemzi még a fejlődési krízis-jelleg, gyakran családi konfliktust beszél el, a középpontjában pedig mindig egy olyan esemény áll, amely sorsfordító módon kizökkenti a személyt a korábbi egyensúlyából (Vö. Schultz, 2005, 49-51.; Kőváry, 2011, 81.; Bálint, 2014, 32-33.). Amikor Németh László életének prototipikus jelenetét kerestem, több versengő történet között végül a Nyugat 1925-ös novellapályázatán elért győzelmét választottam ki.

Úgy tűnik, ez az az életepizód, ami leginkább megfelel a prototipikus jelenet kritériumainak. Ez az a bizonyos másik csoda, amely a hivatás felismerését segítette. A történet előzménye a következő.

4 Más tekintetben természetesen nagyban hozzájárult a „növekedési terv” kiteljesítéséhez, többek között a tudattalan transzgenerációs fantom megszüntetésében játszott szerepe révén.

A novellapályázat, amelyet a kor legnívósabb, legolvasottabb folyóirata hirdetett, felkeltette a fiatal orvos érdeklődését,⁵ aki középiskolás kora óta sokféle műfajban kipróbálta már a tehetségét, de a művek publikálására sohasem gondolt. A tudattalanban már régóta készülődő művészt elnyomta az orvosi pályát ambicionáló tudatos személyiségrész, és az éppen a szerelem lázában égő vőlegény. A pályázat azonban felszínre hozta az írói megmérettetés vágyát. A korábban megírt novellák között akadt egy beküldésre alkalmas, amelyet a pályázat alkalmából a *Horváthné meghal* címmel látott el. Az esküvőre készülődés teendői között Németh László el is feledkezett a beküldött novelláról. A Nyugat karácsonyi számában azonban felfedezte a tudósítást arról, hogy közel háromszáz novella közül a *Horváthné meghal* nyerte el a fődíjat.

A novellapályázaton aratott győzelem hírének felfedezését az író több helyen is elbeszélte, amelyekből három jellemző példát emelek ki. Az első változat hat évvel az élmény után keletkezett, és különösen az ábrázolt érzelmek intenzitása a feltűnő benne:

„Az Újság kölcsönkönyvtárába vittem vissza néhány kötetet, s ahogy leteszem őket a pultra, egy csomag friss Nyugat-példányon akad meg a szemem. Maxim Gorkij nevét látom; kíváncsian odahajolok, s egyszerre csak valami szikra csap át belém, minden idegem zong-bong, Gorkij neve alatt ott van az enyém, s mellette a novella címe, melyet a pályázatra beküldtünk. Nem tudom, hogy sápadtam el, mit kiáltottam, kinek fogtam meg a karját, egyszerre csak nyolctíz ember állt körülöttem, s én elcsukló hangon olvastam fel nekik a bírálati jelentést, amely háromszáz pályamű közül az enyémet találta a legkülönbnek.” (Németh, 1932, I. 303-305.)

A következő változatot az élményt kilenc évvel követően fogalmazta meg az író az *Ember és szerep* című önéletrajzi írásában. Itt a legfeltűnőbb az emlék apró részleteihez való könnyed hozzáférés:

„Akkoriban kaptam rá az Újság könyvtárára; az anyag is frissebb volt, mint a háború óta befagyott állami könyvtárakban, s a hivatalnokok sem ültek úgy a könyvön, mintha az övék volna. Épp Freud valamelyik kötetét vittem vissza, talán Az élc-ről szólót, melynek a hatása kritikai módszeremen is észrevehető volt egy időben, s a pultra könyökölve vártam, hogy rám kerüljön a sor. Az asztalon egy csomó Nyugat hevert, látom, hogy már az új karácsonyi szám; odahajolok: elébb a Maxim Gorkij neve üt meg, utána közvetlen alatta az enyém.

⁵ Hogy egészen pontosak legyünk: a menyasszonya hívta fel rá a figyelmét, ő biztatta, hogy küldje be egyik írását.

Nem emlékszem már pontosan, mi történt. Mintha baleset ért volna, egy kis embergyűrű állt körülöttem, és én könnyektől és kacagástól fuldokolva magyarázom vadidegen embereknek, hogy kétszázhetven novella közt az én novel-lám, a *Horváthné meghal* lett a legkülönb.” (Németh, 1934, I. 315.)

Szintén a részletgazdagság jellemzi az élmény után 18 évvel írt változatot is, amely a *Magam helyett* című önéletrajzi írás egyik epizódja:

„December 17-én (...) pillantom meg az Újság kölcsönkönyvtárában a friss Nyugat-ban, a Gorkij Maxim *Artamonovok*-ja alatt a magam nevét, az ötmillió novella, *Horváthné meghal* fölött. (...). Ott állok az Újság kölcsönkönyvtárának pultja előtt, a szokott szerénységgel vártam, hogy rám kerüljön a sor. Egyszerre megmozdulok, átnyúlok a rácson, s fölveszem a folyóiratot, amelyhez semmi közöm. A könyvtárossal sose szoktam beszélgetni; alázatosan átnyújtot-tam a kartonom, s eltettem a könyvet. Most azonban odafordulok hozzá (...), s megszólítom. Még a szájtartásomra is emlékszem. Szerény mosollyal kezdem, mint aki valami érdekest tapasztal, de a hangom hirtelen elcsuklik: »Most látom, hogy...« Egy perc múlva egy kis csődület van a nem értett boldogság körül. (...) Minél előbb ott akarok Ellánál lenni; de azért nem bírok villanyosra ülni, a villanyoson hiányozna a mozgás, s bolondnak hiszik az embert, ha nevet. Énbelőlem pedig most mintha nemcsak az arcomon (ahogy Freud írja), hanem a lábamon is valami erőfölösleg törne ki nevetésszerűen.” (Németh, 1934, I. 301-302.)

Az esemény felért egy csodával: váratlansága, sorsszerűsége és sorfordító mivolta teszi elsősorban prototipikussá az élettörténet egyéb epizódjai között. Az orvosi hivatást jobb híján maga elé tűző ifjú ebben a lélektani pillanatban ismerte fel írói hivatását, ami persze nem nélkülözte az előzményeket, mégsem tűnt reális alternatívának a pályaválasztás racionális döntései során. A felismerés óriási megkönnyebbüléssel és örömmel töltötte el. „Engem soha életemben még ekkora öröm nem ért” – emlékezik Németh László (Németh, 1943, I. 301). Az orvosi hivatásában bizonytalan fiatalember egyik pillanatról a másikra megtalálta azt az identitás-alternatívát, amit tudattalanul keresett: az írói hivatást. „Hiszen most már én is isten voltam ifjúkorom istenei közt, ezután kiadók versenyeznek a műveimért, s talán még a Nyugat címlapjára is felkerül a nevem” – fogalmazta meg felismerését hat évvel később az író (Németh, 1932, I. 305).

Íróvá lenni nemcsak individuális döntés kérdése, hanem közösségi vonatkozása is van. Az írók szimbolikus társadalmába belépni koronként másképp és másképp lehet. A huszadik század elején az íróvá avatás a szépirodalmi profilú folyóiratok, többek között a legrangosabb, a Nyugat kiváltsága volt. Akit a Nyugat (illetve Osvát

Ernő) befogadott, az minden kétséget kizáróan része lett az írók társadalmának, akit nem, az csak kerülőutakon,⁶ vagy egyáltalán nem. Németh László díjnyertes novelláját a Nyugat neves szerkesztői (Osvát Ernő, Gellért Oszkár és Kosztolányi Dezső) méltatták,⁷ és a folyóirat 1925-ös karácsonyi száma azonnal leköszölte. Ennél nagyobb elismerést egyetlen kezdő író sem kívánhatott.

TALÁLKOZÁS OSVÁTTAL

A győztes novelláért ötmillió korona pályadíj járt, ami tekintélyes összegnek számított. A díj átvétele jó alkalom volt arra, hogy Németh László a szó konkrét értelmében is átlépje a Nyugat szerkesztőségének a küszöbét. Ekkor kerül sor az első találkozásra Osváttal. Az *Ember és szerep* lapjain az író így emlékszik vissza erre az eseményre:

„Osvát egy nagy teremben ült, egymaga. A teremben mintha nem is lett volna más, csak egy asztalka meg két hatalmas karosszék, onnét kelt fel, komolyan, feketén, de amikor megmondták neki a nevem, az arca megéledt, mosolyogva járatta rajtam nagy, kutató szemét. Eltartott egy percre is, hogy így nézett. Anélkül hogy szólt volna, éreznem kellett, hogy van valami vagy legalábbis ő feltételez valamit az arcom mögött, amit kutatni érdemes. Mintha azt kereste volna, amit az írásaimban már megtalált. Minden művészen van valami asszonyos; nem a testi, a lelki habitusára gondolok; parádézásra született, s ha értő szem nézi, megrészegszik a saját szépségétől; kelletti, riszálja az esztét. Osvát nagy művésze volt annak, hogy az íróból kicsalja ezt a kicsit zagyva, női természetet; azt hiszem, élvezte is, gyönyörködött is benne. Azzal jöttem be, hogy komoly, hallgatag, óvatos leszek, de egy tekintetembe s néhány szavába került, és én fesztelenül fecsegttem, tréfáltam, gúnyoskodtam; az alkattanról és a házasságomról beszéltem, ő pedig össze-összenézett Gellérrtel, akinek az volt a szerepe, hogy összenézzen vele és mosolygott. Búcsúzóban azt mondta, hogy minden írásomra kíváncsiak, amim van, vagy amit írok, vigyem el nekik. Amit tett, a kézfogástól a mosolyáig: szertartásos volt – valami jelentést lehetett érezni mögötte, s amikor azt mondta, hogy minden írásomra kíváncsiak, ez a többes mintha nem is a Nyugat-ot jelentette volna, hanem Dante énekében az elízeumi költőket, akik a pokolban is külön fénykörben élnek, s Osvát mutatja be nekik az elolvasásra érdemes verseket, novellákat” (Németh, 1934, I. 317.).

6 Természetesen a Nyugaton kívül is volt élet, a Nyugathoz tartozni azonban ragot jelentett az írók társadalmában.

7 „Életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészete helyezi az összes pályaművek fölé a *Horváthné meghal c.* paraszttörténetet, melyet a realizmus ökonómiája, a stílus magyar gazdagsága, a humorra tisztult életismeret az általános emberi művészi magasába emel.” Gellért – Kosztolányi – Osvát (1925)

Az ifjú Németh Lászlót ez a találkozás tehát abban erősítette meg, hogy megérkezett az őt megillető helyre. A rátalálás új hivatására, és ezzel együtt új szellemi „otthonára”, gyakorlatilag egybeesett az esküvőjével és orvosi karrierjének nyitányával. Élete tehát minden tekintetben új szakaszhoz érkezett. A pályadíj lehetővé tett egy pazar bécsi nászutat is, ahol, mint fogalmaz, „jó volt (...) kettes magányukból nézni szembe az én írói jövőmmel, mely egyelőre Osvát várakozásteljes szemével mosolygott rám.” (Németh, 1934. I. 317.). Szükség is volt arra, hogy egy ideig fizikailag és lélektanilag is távol kerüljön addigi életétől. Újra kellett fogalmaznia önmagát. „Nos, ami az *Újság* könyvtárában s itt Bécsben szakadt rám – mondja – nemcsak új kor volt, hanem a kitágult valóság, a jelentkező sors.” (Németh, 1934, I. 318.). Úgy érezte, hogy immár alakító módon szólhat bele saját jövőjébe, azáltal, hogy a legtöbbet hozza ki a sors felkínálta új identitáslehetőségekből.

Mi történt Bécsben? Az egymásba feledkezésen és városnézésen kívül még két fontos tevékenység töltötte ki az idejét: az egyik egy „lírai roham”, amely során egymás után születtek az új életélményből fakadó versek, a másik pedig – ugyanazon ihletből táplálkozva – egy levél fogalmazása. Ezt a levelet Osvátnak írta az ifjú felfedezett, aki naivan úgy képzelte, hogy a híres szerkesztő kitüntetett figyelemmel kíséri az ő erőfeszítéseit. Ekkor még nem sejtette, hogy Osvátnál – legalábbis egyelőre – nincs kivételezett helyzetben: amit kapott tőle, az semmire sem jogosítja fel. „Meglehető zavaros, itt-ott modoros szóáradatban lepleztem le magam – az ő felfedezettjét – emlékezik a levélre az író kilenc évvel később. – Máig is rejtélyes előttem, hogy jutottam ennek a levélnek a tartalmához. Valószínű, hogy a *Horváthné meghal* ellen küzdöttem vele; a bírálatban foglalt jellemzés ellen, amely eleinte olyan volt, mintha egy házfalon, márványba vésve olvastam volna az érdekmemet, de lassan nyomni kezdett, mintha az a márványlap a mellemen feküdne, s a tulajdon „tökéletességem” akarná kriptába zárni, azt, ami tökéletlen benne, de én vagyok. Bécs, szerelem, versek, diadal lelkesedésében egész biztosan tudtam már, hogy én nem a *Horváthné meghal* szerzője vagyok, a tökéletes beosztó művész, akit Osvát felfedezett. Több, kevesebb, zavarosabb, mi is voltaképp? A levélből talán számomra is meglepetésszerűen ugrott elő, hogy mi is akarok lenni: »a magyar szellemi erők organizátora.«” (Németh, 1934, I. 319.).

Az öndefinitív buzgalom váratlan eredménye magát a levélíró is meglepte. A lehetőségei határait feltérképező ifjú világosan látta, hogy fejlődésének épp csak a kezdetén tart. A magában felfedezett – vagy inkább megsejtett – potenciálok óriási távlatokkal kecsegtették. Nem a jelen érdekelte, hanem a jövőt szerette volna mielőbb megélni. „A művészet önzés – magyarázza –, nehezebb, áldozatosabb szerepet kértem Osváttól, mint *Horváthné meghal*-okat írni. Azonkívül, hogy felfedezett, nem tudtam semmit róla, s – horribile dictu – azt jelentettem be neki, hogy Osvát Ernő akarok lenni; Osvát Ernő, Szabó Dezsőre emlékeztető frazeológiával.” (Németh, 1934, I. 319.).

Igen, a „szellemi erők organizátora” szerep akkor éppen foglalt volt, és pont Osvát Ernő töltötte be. Bár a jövő ismeretének fényében elmondhatjuk, hogy Németh László nagyratörő tervei bizonyos értelemben valóra váltak, a kezdő író szerénytelen ambíciója azonban nem elsősorban prófétai képességeiről tanúskodik. Az ifjú Németh László Osvátban tudattalanul apafigurát ismert fel – olyat, aki méltó arra, hogy az Ödipusz-komplexus szimbolikus harcainak tárgya legyen. Ez a harc pedig egyszerre jelent ágálást, lázadást az apai tekintély ellen, és arra irányuló törekvést, hogy utolérje, sőt meghaladja őt. A trónkövetelő Németh László tehát a levelel – egyelőre – csak arra jelentette be igényét, hogy Osvát őt ne csak íróként, de mintegy fiaként is fogadja el. Arra, hogy Osvát a Nyugat két nemzedékének mennyi munkatársából is gyakran előhívta az apa-komplexust, Szilágyi Judit (2008, 2009) mutatott rá több munkájában. Ennek okát Osvát dominanciát sugárzó, hátrározott értékközvetítő, és egyúttal atyai gondoskodó,⁸ ajándékozó és büntető viselkedésében kell keresnünk. Osvát élt és némileg vissza is élt „apaságával”, de mindezt úgy, hogy mélyen sohasem involválódott egyetlen ilyen apa-fiú kapcsolatba sem. Játszmaéént játszotta ezt a szerepet, és jól tudta kezelni a felkínálkozó „fiakat”, kihasználva, hogy érzelmi függőségbe vonta őket. A függés azonban nem volt kölcsönös, még Füst Milán esetén sem, akit pedig különleges módon a bizalmába fogadott (Szilágyi, 2000). Osvát nem volt nárcisztikus alkat, hogy csodálókra legyen szüksége, sokkal jellemzőbb volt rá az a manipulatív törekvés, hogy másokat kedve szerint alakítson. Ez várt az ifjú Németh Lászlóra is.

PYGMALION ÉS ÖDIPUSZ

A zöldfülű író nem is sejtette, hogy hová csöppent, amikor bebocsátást nyert a Nyugat szerzői közé. Osvát nyilván saját felfedezettjei között tartotta számon – egy volt tehát azok közül, akiket Osvát szenvedélyes gyűjtőmunkával⁹ a maga (és a Folyóirat) számára cserkészett be. Az újoncokra sajátos út várt: át kellett esniük Osvát tudatos „betörési” procedúráján és alávetniük a bennük rejtőző művészt a véget nem érő (át)alakítási törekvésének. Osvát, mint azt a kortársak is jól látták, örömet lelte a tehetségek kibontakoztatásában, de ezt a folyamatot önkényesen, saját elvei alapján kívánta előmozdítani.¹⁰ Modern Pygmalionként minden íróat nyers márványnak tekintett, amelyben egy ihletett pillanatában megsejtette

8 Vö. Kosztolányi, 1930: „Fölfödözöttjeiért semmiféle áldozatot nem sokalt, veszekedett és verekedett értük, megvetve idejét és érdekeit is.”

9 Fráter Zoltán (2012, 14.) „megszállott tehetséggyűjtés”-ről beszél, és a Hatvány-Osvát vita kapcsán rámutat, hogy „Osvát (...) az új és új tehetségek felfedezésében látta a folyóirat feladatát” (Fráter, 2012, 23.). Szilágyi (2009, 33.) szerint „Osvát régi és új tehetségeket gyűjtött maga köré, ő lett számukra a mérce.”

10 Kosztolányi Tibor mellett érvel, hogy Osvát Gyulai Pál esztétikájának gyakorlati megvalósítását kérte számon az íróktól (vö. Kosztolányi, 2009, 50-51.).

a majdani szobrot, majd pedig igyekezett ezt az általa vizionált alakot kivésni a kődarabból. Fráter Zoltán úgy fogalmaz, hogy Osvát „erősítette, árnyalta, megcsinálta mások alkotói karakterét” (Fráter, 2012, 30.). Szilágyi Judit (Szilágyi, 2009, 39.) szerint „Osvát beavatkozásának végső célja az alkotó (át)formálása volt (...). »Léleknyitogató«, »emberkutató« volt; az individuum kibontakoztatása vonzotta, nagy egyéniségeket »tenyésztett«, nagy szigorral. Ahogy Molnár Ferenc mondta róla: »nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti.«”

Megérkezni tehát a Nyugathoz még egyáltalán nem jelentett beérkezést. Osvát egyfajta kapuőrként működött: csak rajta keresztül lehetett kéziratot közölni.¹¹ Minden egyes közleményért keményen meg kellett nála (sőt: vele) küzdeni. Szerkesztői „módszertanát” Szilágyi Judit így jellemzi: „...Első lépésként a felfedezett, kiválasztott szerzőnek üzenetet küldött, majd kérte »összes műveit«. Az első írásokat kritika nélkül, a leggyorsabban – mintegy csalétekként – közölte, majd következett a hosszas várakoztatás, a hirtelen jött önbizalom letörése. (...) Az elfogadott írások sorsa sem volt feltétlen egyszerű. Többnyire ekkor következett a sokak számra legfájdalmasabb eljárás, a beavatkozás (...) művelete, a viviszekció-szerű közös átírás, átformálás. Módszere, az ún. műterem-beszélgetés, egyszerre jelentette a szerkesztést és az együttalkotást. A szerzővel folytatott megbeszélés során mondatról mondatra haladva értékelték és javították a szöveget” (Szilágyi, 2009, 39.). Az ilyen kezelésnek alávetett írók hol rajongásig szerették, hol pedig gyűlölték Osvátot, de mindenképp függővé váltak a szerkesztő ítéleteitől. Minden igyekezetükkel neki kívántak megfelelni. Illyés Gyula így fogalmaz: „Míg élt, nem a közönségnek, nem is az elismerésért, de nem is a jövődőlnek, hanem csak neki írtunk. (...) Szolgái vagyunk, de ezt a szolgaságot büszkén vállalhatjuk” (Illyés, 1985, 522.).

Mint láttuk, Németh Lászlót is foglyul ejtette Osvát szuggesztív hatása. Bécsi nászútjáról hazatérve – a fogorvosi rendelések mellett – arra készült, hogy újra elkápráztassa, de legalábbis kiengesztelje Osvátot a levél miatt. „Egyik este – emlékezik az író – újból áttanulmányoztam a *Horváthné meghal*-t, s nekiültem, hogy valami olyan árut készítek a Nyugat számára, amelyben minden van, ami Osvát-nak tetszett, életbölcseesség, humor, beosztás és gazdag magyar stílus” (Németh, 1934, I. 321.). Édesapja hazatérését írta meg egy novella formájában, amelynek a *Télemakhosz* címet adta. Ez a novella Osvátnak való teljes feltárulkozásként is értelmezhető. Németh László családja féltett titkait teregette ki választott „apja” előtt: anyja házastársi hűtlenségét, apja inkompetenciáját, és saját lojalitás-konfliktu-

¹¹ Aki esetleg megkerülte, és más szerkesztőn keresztül próbálkozott, előbb-utóbb meghívást (ultimátumot?) kapott az Osváttal való személyes találkozásra. Ld. Dénes Zsófia esetét: „Ignotus megmondta nekem, ő három írásomat leadhatta a Nyugatban, de Osvát ezentúl megkívánja, hogy az írandókat ő beszélje meg velem. Érvényesíteni akarja jogát, hogy ő a szerkesztő. Csak ő dönthet. (...) Visszont Osvát üzeni nekem, keressem fel a szerkesztőségben, vele tárgyaljak, ő szívesen látja a Nyugatnál jelentkezésemet” (Dénes, 2008).

sát beszélte el benne.¹² Pali, a főhős, aki mélyen csalódik a hazatérő apjában, az olvasó (azaz Osvát) szánalmát hivatott felkelteni. A novella egy apátlan fiú apáért való (és az „apához” címzett) segélykiáltása.¹³ A sorok között nyilvánvalóan olvasni tudó Osvát azonban nem ment bele a Németh László felkínálta játszmába. A novelláról csak néhány találó, ám nem túl hízelgő megjegyzése volt: „...Olyasvalamit mondott, hogy most »szélesebben« kezeltem a tárgyat, mint a *Horváthné*-ban, tréfálgatásom kegyetlen, s van az egészben valami exhibicionizmus” (Németh, 1934, I. 322.). Úgy tett, mintha csak a novella kíséretében benyújtott versek érdekelnék; csak ezekről volt mondanivalója, sőt ígéretet is tett a közlésükre, amit aztán nem váltott be. Ebben a lélektani pillanatban már jól látható, hogy ez a két ember nem tud majd megegyezni egymással. Mindenki saját játszmáját akarja érvényre juttatni: Németh László „ödipuszosat” játszana inkább, Osvát pedig „pygmalionosat”.¹⁴

OSVÁT „KASZTRÁLÓ KÉSE ALATT”

Osvát, mint általában, most is nyeresre állt. Németh Lászlón is elhatalmasodott az „osvatitisz”, az Osvát irányítása alatt álló tehetségek neurózisa.¹⁵ „Körülbelül egy hónap múlva új kéziratot vittem Osvátnak – írja az *Ember és szerepben* –, még rosszabbat, mint a *Télemakhosz*, s két héten belül vagy három-négyszer citáltam őt oda a kávéházba. (...) Én kétségbeesetten kapaszkodtam bele, s iparkodtam valami olyat írni, ami tetszik neki, de *Horváthné* géniusza örökre elillant tőlem, paraszt történeteim csikorogtak az erőltetett tájnyelvtől, s a versírás szent dagálya is elaludt” (Németh, 1934, I. 323.). A beszélgetéseikkel sem volt nagyobb szerencséje. „Néha, magam sem tudtam, mi ösztönzött, olyasmiket böktem ki, amikben magam sem hittem, csak hogy a tetszés egy mosolyát csaljam a szájára. Amikor kimondtam, már meg is vettem magam érte; mint egy meghabarodott bakfis, aki eredménytelenül kapkod tervszerűtlen kacérságában” (Németh, 1934, I. 324.).

Németh László, ha eleinte nem értette is, miért nem siet Osvát az újabb művei közlésével, lassan kezdte megsejteni, hogy mi történik vele: „Vesztégzár alatt tart, azért kávéházazik velem, hogy megfigyeljen, átneveljen. (...) Éreztem, hogy az értékelés idegen rendszerét akarja belém csenni” (Németh, 1934, I. 324.).

12 A *Télemakhosz*-téma ettől kezdve a Németh László-i életmű vissza-visszatérő témája lett, míg az *Irgalomban* megtalálta végső, méltó kifejtését. Részletesen ld. Bálint (2012, 135-160.)

13 Részletes elemzését ld. Bálint (2012) 147-150. és Bálint (2014, 64.)

14 Szilágyi Judit (2008) tovább megy: Osvátban a saját gyermekeit felfaló Szaturnuszt (Kronoszt) véli meglátni.

15 Füst Milánra alkalmazzák először ezt a találó kifejezést a barátai, amikor az Osváttal kapcsolatos vergődését látják (vö. Szilágyi, 2009, 45.).

A fiatal író, akinek írói önbecsülése – Osvát terveinek megfelelően – darabokra hullott, komoly válságba került, ráadásul addigra már egyre szorongatóbbnak találta az élet kínálta másik alternatívát, a fogorvosságot. Íróságának kudarc miatt felesége és rokonai előtt is szégyenkeznie kellett. A „növekedési terv” újra megtorpanni látszott. „Utáltam már ezt a véres szellemi flörtöt. Mi történt? Kiemeltek a vízből, és visszanyomnak a víz alá” – jellemzi akkori állapotát (Németh, 1934, I. 325.). Szakításon törte a fejét. „Nem tudtam megmondani, miért, de úgy éreztem, kegyetlen és méltatlan dolog volt, amit csináltak velem. Azt akarták kitépni belőlem, amihez a legjobban kell ragaszkodnom. Nyílt lázadásban voltam Osvát ellen, nyílt lázadásban magam mellett” (Németh, 1934, I. 325.).

A nyár folyamán azonban, felesége biztatására és saját íróságának bizonyítására is regényírásba fogott, és az elkészült művet, amely az *Akasztófavirág* címet viselte, beküldte a Pantheon regénypályázatára. Díjat ugyan nem nyert, de önbecsülését némileg visszaszerezte. A hosszabb írásmű, mint maga is érezte, írói fejlődését szolgálta, és átlendítette a válságán is. „...Éreztem, hogy a királydrámák óta mégiscsak történt valami velem, ez a regény egy darab valóság volt; arra, hogy a *Horváthné meghal* nem véletlenül került a kezembe, itt a bizonyíték. Az, hogy nem volt terem, egyszerű érvényesülési nyomorúsággá fokozódott le” (Németh, 1934, I. 327.).

A sors azonban egy újabb lehetőséget is tartogatott. A Nyugat 1926-ban is meghirdette a novellapályázatát, ami előző évben olyan dicsőséget hozott neki. Németh László jó alkalomnak vélte, hogy elégtételt vegyen az Osváttól elszenvedett sérelmekért: „Az lenne a bosszú, ha minden pénzüket elnyerném – idézi fel akkori gondolatait. – Három nap alatt hét novellát írtam, mind a hetet más modorban, más beosztással, más írógéppel, hét különböző néven. Milyen kárörömmel vágom zsebre a pénzüket, ha nyerek! Milyen hahota lesz, ha megmondom, hogy nem is komoly műveknek adták oda a pénzüket” (Németh, 1934, I. 327.). A hahota elmaradt, a kétségek kiújultak. Az új pályázat nyertesei sorában (Szenes Piroska, M. Pogány Béla, Mohácsi Jenő, Kardos László, Kövesi Elek, Molnár József, Aszlányi Károly, Pap Károly) nem szerepelt Németh László neve. Másutt már részletesen bemutattam a nyertes novellákat, és összevettem Németh László pályaműveivel (Bálint, 2014, 63-74.). Rámutattam, hogy Németh László némi joggal gyanakodott arra, hogy az ő műveit szándékosan mellőzték. Osvát ezúttal egyes esetekben mintha ajándékot osztott volna a pályadíj ürügyén: Szenes Piroska és M. Pogány Béla gyenge pályaműveinek díjazását inkább Osvát személyes elfogultságával lehet magyarázni; a két szerző ugyanis különös kedvencei közé tartozott.¹⁶ A díjazot-

16 M. Pogány Béla és Osvát szoros kapcsolatáról barátja, Várkonyi Nándor számol be a *Pergő évek* lapjain. Innen tudjuk, hogy a pályázat idején a Párizsban tartózkodó M. Pogány nehéz anyagi helyzetben volt, és erről Osvát is tudhatott (vö. Várkonyi, 1976, 76-98.). A pályadíj az ő esetében inkább segélynek tekinthető.

tak között természetesen voltak, akik minden kétséget kizáróan megérdemelték a pályadíjat (Kardos László, Pap Károly és Aszlányi Károly). Németh Lászlót, akinek beküldött munkái legalább olyan színvonalasak voltak, mint a nyertesekéi, ez a kudarc arról győzte meg, hogy nincs keresnivalója a Nyugat háza táján.

A Nyugatból való „kivonulást” a Protestáns Szemle könnyítette meg Németh László számára, amelynek szerkesztője, Zsinka Ferenc Móricz-tanulmány megírására kérte fel. Hamarosan a Tormay Cecile által jegyzett Napkelet, a Nyugat riválisa is meghívta munkatársai közé. A szépíróból így lett kritikus, tanulmányíró. Ezért történt, hogy Németh László „előbb volt jó kritikus mint író” – ahogy azt Lackó Miklós (1996, 18.) megjegyzi. A kritikus szerep – nem véletlenül találta benne nagy örömét, sőt némi elégtételt is – igen közel áll az „organizátorsághoz”. Kritikusként kiválaszthatott szerzőket és műveket, ítéltetett felettük, bírálhatta és dicsérhette őket – úgy, ahogy Osvát tette a Nyugat íróival. Még osvátibb az a szenvedélyes törekvése, hogy maga is felfedezzen új tehetségeket. Ezt a célt szolgálta a Protestáns Szemlében a *Tíz arckép*, és az a novellapályázat is, amit immár ő hirdetett a Napkeletben.¹⁷ A leginkább osvátiban az az eljárása, hogy a felfedezetteken olyasmit kérjen számon, amit ő maga lát jónak kibontakoztatni. Az *Ember és szerepben* így reflektál erre: „Én mint kritikus a napfényre akartam ráncigálni valamit, ami nem volt meg, de ami hiányzott, s épp ezért úgy hittem, valahol meg kell lennie. Hiszen ki tudtam én kóstolni az íróból a természet receptjét, az ízeletet s a keverés arányait, de ez a kóstolgatás nem volt öncél, követeltem valamit az irodalmon, a bírálataim előlegek voltak, szerep-sugallások, könyörgések, a csalódás felhördülése, panasz – a kritika ettől a várakozástól izgatottabb lett, egyenetlenebb, fodrosabb, kevesebbire vagy többre lehet becsülni ezért a lírai fodrozásért, de bizonyos, hogy nem volt »tisztá« kritika, a magyar írókra vonatkozó része legalábbis nem” (Németh, 1934, I. 338.). A kritikus működés, éppúgy, mint Osvát esetén, számára is a szépíróságról való lemondással járt¹⁸ – legalábbis íróságának ebben a kezdeti szakaszában.

Németh László kritikus működése ilyenformán az Osváttal való tudattalan identifikációnak tekinthető, amely Anna Freud-i (1994) értelemben az agresszor legyőzését is jelenti. Ezen a kerülő úton tudott csak kiszabadulni Osvát bűvköréből, és visszaszerezni megrendült önbecsülését. Másfél évvel később, már neves kritikusként újra találkozott Osváttal: ekkor mint egymással egyenrangú, „mosolygó ellenfelek” vitatták meg az irodalmi élet aktuális kérdéseit, úgy mint „akik örö-

17 A pályázat körülményeiről ld. Németh, 1934, I. 346-347. Motivációja indoklásában maga is Osvátra utal egy érdekes képpel: „Ahogy én ott szunyadtam a tóban, amíg az irodalom golyója, Osvát Ernő le nem dugta értem a csőrét, még hányan szunyadhatnak ott hasonlóan...”

18 Vö. Németh, 1934, I. 350.: „...Én is azzal vásároltam meg kritikus rangjelzésemet, hogy az íróiról le kellett mondanom.” E meggyőződése ellenére azonban álnéven a Napkeletben és a Protestáns Szemlében is közöl elbeszéléseket.

müket lelik a vívásban” (Németh, 1934, I. 340.). Osvát immár tanulmányokat kért tőle a Nyugat számára, és ha kapott, többnyire készséggel le is közölte. A mérleg azonban mégsem teljesen pozitív. Bár a Németh László-i márványon kicsorbult az osváti véső, és a márványtömb többé-kevésbé Osvát alakját kezdte kiformázni, az a tény, hogy Németh László Osvát nélkül és az ő ellenére lett az irodalmi élet jeles szereplője, súlyos következményekkel járt. A Nyugaton kívül, a „sötét, irodalomtól elzárt lapokban” kellett megtalálnia a boldogulását, ami akármilyen sikeresnek látszott is, mindig csak a másodvonalbeliséget jelentette. A Nyugaton kívül rekedt Német László úgy érezte, hogy nincs még az őt megillető helyen. „Nyomorult, elzüllött embernek éreztem magam, aki aprópénzre váltja tehetségét” – mondja (Németh, 1934, I. 341.). Ebben a lélektani pillanatban érkezett el hozzá Babits Mihály üzenete.

BABITS BARÁTI JOBBOT NYÚJT

Babits felfigyelt a fiatal kritikus munkáira, aki különösen a *Babits lírája* című tanulmányával lopta be magát (akkor még ismeretlenül) a mester szívébe. Babits, aki egykor maga is Osvát felfedezettje volt, a húszas évek végén a negyvenes évei közepén járt. Relatív fiatalsága ellenére már elvitathatatlan irodalmi tekintéllyel bírt. Imponáló, gazdag klasszikus műveltsége, a modern nyelvekben és a külföldi irodalomban való párját ritkító jártassága, és a mindebből kinövő gazdag és sokszínű munkássága révén kortársai a legnagyobb élő irodalmárok között (ha nem épp a legnagyobbként) tartották számon. A Nyugat főmunkatársaként Osvát barátja, de egyben riválisa is volt (1919-ben, Osvát távollétében a főszerkesztői teendőket is ellátta) – úgy vélte, érdemesebb volna a főszerkesztői posztra, mint Osvát.¹⁹ Sok rokon vonásuk (vö. Fráter, 1987 és Szilágyi, 2009, 53., 22. sz. jegyzet) mellett számos kérdésben eltérő álláspontot képviseltek. Ami például az esztétikai megfontolásokat illeti, az engedékenyebb, gyengébb műveknek is teret adó Osváttal szemben Babits a magas minőséget részesítette volna előnyben a folyóiratnál. Osváttól távol állt a babitsi prófétikus „hajlam”, Babitsnak pedig számos írása Osvát nézetei ellen való burkolt támadásként is értelmezhető (vö. Lackó, 1996, 19.). Ennél is mélyebben gyökerező ideológiai, szemléleti különbözőségük többek között az *Írástudók árulása* című Babits-esszé kapcsán került felszínre (vö. Lackó, 1996, 39.; Fráter, 1987, 218-222.).

Babitsot is, mint Osvátot (és nyilván más folyóirat-szerkesztőket is) számos fiatal író kereste fel kézírataival. A „rámenősebbek” közé tartozik többek között Szabó Lőrinc, Tanner Ilona (akit néhány hetes ismeretség után felségül is vett), Illyés Gyula és a tizenéves Weöres Sándor is (vö. Tüskés, 1984; Gál, 2003). Akarva-akaratlan így Babits is a tehetségek útjának egyengetője volt, és a nála kopogatók közül többen szűkebb baráti körébe is bekerültek. Babits

19 Vö. Németh, 1934, I. 384.: „Elismerte Osvát érdemeit a Nyugat szervezése körül, de úgy érezte, hogy mint a Nyugat parancsnoka, az ő helyét bitorolja.”

maga büszkén reflektált saját szerepére a tehetségek felkarolása terén: „Hány darufiókát én kapattam szárnyra, hány ifjú írónak vezettem első lépéseit, harcoltam érte a szerkesztőkkel, kerestem számára kiadót, még kenyeremet és fedelemet is megosztottam egyikkel-másikkal, ínséges években. Hisz majdnem személyenként, fiainknak érezhetnék őket...” (Babits, 1924). Egy ponton túl azonban már Babits sem bízta a véletlenre a fiatal nemzedékkel kialakuló kapcsolatát. Lackó Miklós rámutat, hogy „1927-től Babits egyre jobban belemerült a magyar szellemi közéletbe, harcos antipolitikus módjára igyekezett befolyása alá vonni az új írógenerációt. (...) Világnézeti szempontból ez azt jelentette, hogy a fiatalokat, a minden oldalról fenyegetőnek érzett barbár tendenciákkal szemben, a maga értékörző intellektualista idealizmusának akarta megnyerni” (Lackó, 1996, 38.).

Osváttól eltérően Babits valódi kölcsönös kapcsolatot alakított ki azokkal, akiket a bizalmába fogadott. Elsősorban nem a kávéház, hanem az otthona (nyaranta pedig esztergomi nyaralója) jelentette a rendszeres baráti találkozások színhelyét. Az otthonába bejáratos vendégekből sajátos közösséget formált, önmagával a centrumban, amit egyfajta „szektás” összetartozás-érzés is átlengett. Cserébe Babits éhezett a figyelemre, szeretetre, megbecsülésre. Olyan barátokra vágyott, akik egyrészt kitüntetésnek értékelik megtisztelő barátságát, másrészt hisznek az ő nagyságában, osztják értékeit, ideáljait és eszméit – és gyűlölik az ellenségeit. „Volt valami megható abban, ahogy ez a szövetségesek után tekingető, megszorított lélek viselkedett velünk, fiatalokkal szemben. Szinte könyörgött, hogy tartsuk meg a jóindulatunkban” – jegyzi meg Németh László (Németh, 1934, I. 383).

Ritka kivételnek számított, ami Németh Lászlóval történt, hogy maga Babits nyújtott baráti jobbot a nála másfél évtizeddel fiatalabb, kezdő írónak. Közös barátjuk útján üzent, hogy szívesen meglátogatja. Az első találkozás során mindketten zavarban voltak: „Babitsot az idegen környezet nyugtalanította, engem a lámpaláz” – idézi fel Németh László (1934, I. 382.) kapcsolatuk kezdetét az *Ember és szerepben*. A második találkozás Babits otthonában zajlott, ahol Németh László tett látogatást. Ekkor pecsételődött meg kettőjük szellemi szövetsége. A mestert, tájékozódást, és nem utolsó sorban apát kereső Németh Lászlót lenyűgözte az a szellemi gazdagság, ami Babitsból sugárzott. Babits bőven osztogatta szellemi kincseit: „... Szívesen elő-előszedte játékait – jellemzi Németh László –, s mint egyik gyermek a másiknak, megmutogatta, fölcsavarta, elmagyarázta. Tulajdonképp ez volt a legvonzóbb benne: a szellem és költészet dolgaival játszó ember boldog elmerülése” (Németh, 1934, I. 383.).

Babits már ekkor, a második találkozásuk során teljes bizalmába fogadta az ifjú írót. Németh László most ismét ott volt az irodalmi élet centrumában: a Nyugat határain belül, Babits védelme alatt. A korszak irodalmi vezéralakja mellett Németh László beavatást nyert az irodalmi élet legbelső kulisszatitkaiba is. Alkalma nyílt, hogy egyszerre lássa alulról (saját kezdő írói perspektívájából) és felülről (a babitsiból) is értékek, elvek és ideológiák összecsapásait, az érvényesülés fortélyai-

it, a folyóirat-szerkesztés mindennapi gyakorlatát, a kurátori döntési procedúra dilemmáit. Babits az Osváttal kapcsolatos sérelmeit is megosztotta új bizalmasával, akiben „jó hallgatót talált” (Németh, 1934, I. 384.). Németh László következő emléke, hogy Babitscsal és Sárközi Györggyel „együtt dohognak” Osvát ellen: Babits ekkoriban komolyan fontolgatta, hogy elhagyja a Nyugatot, és új folyóiratot alapít a köré gyűlt fiatalokkal együtt (vö. Németh, 1934, I. 384.; Lackó, 1996, 39.). A sors úgy hozta, hogy Osvát másnap öngyilkos lett, így Babitsnak nem kellett kilépnie a Nyugatból ahhoz, hogy megvalósítsa szerkesztői ambícióját. Ami Németh Lászlót illeti, egyik napról a másikra az Osvát örökébe lépő főszerkesztő legfőbb bizalmasának és testőrének²⁰ szerepében találta magát: „Én Babits hadosztályába kerültem, s mint olyan író, aki alkalmasint kézitusára is hajlandó, nagy becsben álltam” (Németh, 1934, I. 385.).

Babits tényleg megbecsülte új barátját: tágra nyitotta előtte a Nyugat kritikai rovatát, megosztotta vele műhelytitkait, kétségeit és örömeit, és kapcsolatukat családi barátsággá terjesztette ki, amelyben a feleségek is szerepet kaptak. A Baumgarten Alapítvány kurátoraként máris megszavazta neki az 1930-as évdíjak egyikét. Németh László azonban, saját „növekedési tervének” engedelmességgel, elsősorban nem a barátot, hanem a „tökéletes” apát kereste és találta meg tudattalanul Babitsban. „Babits és az én viszonyom nap nap után érintkezésünk idején sem volt igazi barátság, csak szövetség – fogalmazza meg eltérő igényeiket tizenhárom évvel később. – Nekem szükségem volt Olümposzomhoz egy Zeuszra, neki magányához egy Hermészre” (Németh, 1943, I. 469.). A kapcsolatukból kibontakozó kétféle játszma, úgy, mint Osvát esetében is, kizárta egymást. Németh inkább „ödipuszosat” szeretett volna játszani: ellenkezni és fölé kerekedni, Babits pedig „zeuszosat”: parancsokat adni, hogy az engedelmes fiú, Hermész végrehajtsa.

ELSŐ SZAKÍTÓPRÓBA: A BAUMGARTEN-DÍJ

Kapcsolatuk első szakítópróbája éppen a Babits által előterjesztett Baumgarten-díj lett, ami írói munkásságának szóló elismerésként is értelmezhető volt, továbbá „nyilvános elismerésnek”, „elégtételnek” is a hosszú kerülőútért. Németh László ugyanakkor érezte, hogy „...ez a díj valami elszegődésféle” (vö. Németh, 1934, I. 385.), ajándék, amellyel Babits hálára kötelezi, bér, amelynek fejében szolgáltatokkal tartozik majd neki. „Azt tartom írói pályám legcsúnyább botlásának – írja az *Ember és szerepben* –, hogy elfogadtam” (vö. Németh, 1934, I. 385.).

Babits hamarosan elő is állt egy kéréssel: írjon kritikát az új, *Élet és irodalom* című tanulmány-kötetéről. „Nekem a könyv nemigen tetszett – vallja meg utólag Németh László. – Ezek voltak azok a tanulmányok, melyekben Babits mint az újabb

²⁰ Ezúttal a másik szerkesztő, Móricz Zsigmond ellenében kellett Babitsnak szövetségesek.

magyar irodalom vezére lépett ki a helyi hatalmasságok elé, s egy oktávval a tárgy természete fölött megzendített írásaival kitűnő példát adott rá, hogy lehet a fenség és bátorság látszatát ártalmatlanság immunitásával hordani. (...) Nekem ezt természetesen meg kellett mondanom, de mégiscsak bántott volna, ha barátságunk elején mindjárt megsértem őt. Kibúvóul, az utolsó tanulmánykötet helyett egész tanulmányírói munkásságáról írtam, s mivel régibb tanulmányairól, különösen a *Gondolat és írás* darabjairól nagyon jó véleményem volt, az utolsó kötet rossz íze felhíghulhatott a hosszú tanulmányban. A mérleg nem volt épp kedvező; hiszen az esszék alaki tulajdonságait dicsértem a gondolkozó rovására, de mégis inkább »igen« volt, mint »nem«, a felületes olvasó akár magasztalásnak is nézhetette” (vö. Németh, 1934, I. 386.). Az írás a *Babits Mihály tanulmányai* címet kapta, és a Nyugat 1929-es évfolyamának utolsó számában jelent meg. Az apafigura érzékenyégét tiszteletben tartó, fanyalgását ezért dicséretbe rejtő kritikus a tanulmány végén azonban saját tudatos-tudattalan ambícióját fogalmazná meg: „Legnagyobb érdeme, hogy a nagy művészet közelségében érett ízlése a forma oly magaslatára kényszerítette a magyar tanulmányt, melyet felülmúlni mindig izgató s alig megvalósítható feladat lesz” (Németh, 1929). Itt nevezi először feladatának – nehéz, de nem lehetetlen feladatának – mestere legyőzését.

A sajtóban hamarosan súlyos támadás érte a friss Baumgarten-díjast: Hatvany Lajos (Gombossy Sándor álnéven) a Századunk hasábjain marasztalja el a fiatal kritikust, aki szerinte Babitsot szolgálisan követve kettős esztétikai mércét alkalmaz a magyar és a zsidó származású írókkal szemben. Lackó Miklós (1996, 47.) szerint ez a támadás érzékeny pontot érintett: a „Babitshoz fűződő kapcsolatának tisztázatlanságát”, ezért váltott ki „végletes reakciót”: Németh László lemondott a díjról. Akkor már terhes volt számára a Babits követelte feltétlen hűség, amelynek vélt vagy valós megsértéséért megszégyenítés járt. Az alábbi (két) eset legalábbis ezt látszik alátámasztani: „Akkor jelent meg a *Napkelet*-ben Ady-tanulmányom, melyben – egész szelíden – egyik állításával vitába szálltam. Legközelebbi találkozásunkkor ő olyasféle ingerültséggel intett le, mint a katolikus-vitában az ugyancsak baumgartenes Gyergyai Albertet nemrég. Lehet, hogy ez az ingerültség érveimnek szólt, s nem a vitázni merő díjazottnak, de én úgy mentem el a tanácskozásról, mint megdorgált cseléd” (Németh, 1934, I. 399.).

A díj visszaadását nyilván számos egyéb okkal is lehet magyarázni, szempontunkból azonban a tény a fontos: ez volt az első eset, hogy Németh László nyílt konfliktust vállalt Babitscsal – legalábbis szándéka szerint. Babitsné ugyanis „elfogta” a Babitshoz írt levelét, és nem mutatta meg a férjének, így Babits csak a Baumgarten Alapítvány révén szerzett tudomást Németh szándékáról (vö. Németh, 1934, I. 400.). Németh László azonban megkönnyebbült: lerázta magáról azokat a kötelékeket, amelyeket a díjjal Babits rakott rá. A Nyugattól „visszavonult” a *Napkelet*-be, annak kritikai rovatát gazdagította immár a világirodalom nagyjait bemutató

sorozatával. Babits valószínűleg nem értette, mi történt. Amit láthatott: Németh László vergődését magánéleti válsága (kislánya halála), kiújult súlyos betegsége és a sajtótámadás miatt. Mivel az önérzetén (Babitsné jóvoltából) nem esett csorba, lenyelte a békát.

„FELÜLMÚLNI MINDIG IZGATÓ S ALIG MEGVALÓSÍTHATÓ FELADAT LESZ”²¹

Miután kenyértörésre nem került sor, Németh László továbbra is Babits barátjának tudhatta magát – mindenféle kötelezettségek nélkül. „A *Nyugat*ba nem írtam (...), de Babitscsal jó viszonyban maradtam – mondja –; sosem voltam jobb viszonyban mint most, hogy a tiszteleten kívül semmiféle munkatársi vagy díjazotti kapocs sem kötött hozzá” (vö. Németh, 1934, I. 405.). Kapcsolatuknak ebben a szakaszában a leginspirálóbb hatást Babits klasszikus műveltsége tette rá. A mestere „felülmúlását” ambicionáló tanítvány pótlólag jeles érettségét tett görög nyelvből, és kitartó munkával latin tudásának felfrissítésén fáradozott. Harminc évesen újra beiratkozott a bölcsészkarra, ezúttal klasszika-filológia szakra. Ha tekintetbe vesszük, hogy ekkoriban főállásban iskolaorvos volt, másik „főállásban” a Napkelet rovatvezetője, harmadik „főállásban” szépíró, akkor ez a nyelvtanulással összekötött klasszikus irodalmat tanulmányozó buzgalom csakis erőteljes tudattalan sürgetésként értelmezhető, amelynek célja Babits műveltségének „utolérése”. Tudásszomja nem elégedett meg a műkedvelő amatőr által kényelmesen megszerezhető ismeretekkel, sőt az igényes autodidakta ígéretes távlatai sem elégítették ki; egyetemi diplomával, bölcsészdoktorátussal hitelesített tudós akart lenni. „Görög olvasmányaimból pattant ki először a terv, hogy megírjam a görögök és a görög örökség, azaz Európa történetét. Egy hatalmas méretű európai irodalomtörténetre gondoltam” – idézi fel terveit az *Ember és szerepben* (Németh, 1934, I. 419.). Itt merült fel először benne az egyetemi tanárság ambíciója is (vö. Németh, 1934, I. 419.). Mindezek révén jó eséllyel túlnőhetett (volna) kiváló mesterén.

Nem volt ezzel teljesen egyedül: 1930 telén Illyéssel, Farkas Zoltánnal és Basch Lóránttal együtt frissítették latintudásukat; a babitsi szuggesztív másokat is magával ragadott. Tudományos ambíció tekintetében azonban Németh László még Babits baráti körén is túltett. A mester hamarosan tudomást szerzett az összejövelekről. „Amikor Babits meghallotta, hogy mit művelünk mi négyen, megmozdult benne a latintanár s ő is bekéredzett közénk ötödiknek – emlékezik Németh László. – Attól fogva természetesen senki sem készült rajta kívül; a latin körből latin iskola lett, ahol a régi fogarasi Babits mutatta be kedves szemelvényeit” (Németh, 1934, I. 405.). Ezekon az alkalmakon olvasta fel nekik Babits az éppen készülő *Oidipusz-fordítását* is – mindannyiuk intellektuális örömére. Az *Ödipusz-téma* így

21 Németh, 1929

explicit formában került a középpontba. Ha van olyan, hogy „baráti tudattalan” (a kollektív tudattalan mintájára), akkor elmondhatjuk, hogy maga Babits vetette el baráti körének tudattalanjában ezt a problematikát – apai viselkedésével tudattalanul maga hívta elő az ödipális érzéseket belőlük – az Oidipusz-fordítás megosztása pedig tudatközelbe hozta a témát.

Babits révén – ezt még nem hangsúlyoztam eléggé – Németh László egy új baráti körre²² is szert tett – a hasonszőrű fiatalok társaságára és művészbárátokra oly régóta vágyó írónak így művészi magánya is feloldódni látszott. Németh Lászlónak a Napkeletnél fellángoló tehetség-gyűjtő igyekezete Babits mellett egyre inkább nemzedékszervező buzgalommá szélesedett. Írásaiban mind gyakrabban tett különbséget a Nyugat első, nagy nemzedéke, és a vele egyívású fiatalok, az új nemzedék között, akiknek eltérő feladataikat is kijelölte. Apák és fiak rivalizációs küzdelmének vízióját vetítette előre, amelyben a fiak feladata, hogy az apák meghaladása, sőt legyőzése révén találjanak saját hangjukra. Babits nem tudta nem érzékelni a fiatalok egyre szorosabbá fonódó összetartozás-érzését, nemzedéki szolidaritását és „freudi elszólásait” az apák nemzedékének hanyatlásáról – ami már Németh László felbukkanása előtt is artikulálódott körülötte. „...A fiatalok előtt – írja Sárközi György nyílt levelére adott nyílt válaszában 1924-ben – gyakran úgy érezzük, hogy lebunkózni való öregekként állunk az útjukban. Sokszor, többé-kevésbé burkolt formában, értésünkre is adták, hogy hajlandók bennünket lebunkózni” (Babits, 1924). Sietett is kinyilvánítani, hogy olyan szerencsés korban él, „amikor irodalmi apagyilkosságra igazán semmi szükség, s a nemzedékek vállvetve dolgozhatnak a jövő nagy munkáján” (Babits, 1924). Azt is hozzátette, hogy „nem fogok bókolni az új szultánnak, aki még gyermek és sokszor bizony inkább verést érdeme” (Babits, 1924). Németh László tehát Babits körében egy olyan mester-tanítvány helyzetbe csöppent bele, amelyben kimondatlanul, sőt kimondva is ott lappangott az ödipális konfliktus. Babits, mint új tanítványt, őt is ezzel kínálta meg.

A klasszika-filológus doktorátusból nem lett semmi: néhány hónap után Németh László belátta, hogy nem tudja teljesíteni az egyetem adminisztratív előírásait, különösen az óralátogatások terén (vö. Németh, 1934, I. 424-425.). De az intenzív tanulásnak értékes gyümölcse lett: a „görög fordulat”,²³ ahogy ő nevezte. Lélektani értelemben ez azt jelenti, hogy Németh László – a klasszikus görög drámák segítségével, amelyeket most felnőtt fejjel, eredetiben újraolvasott – felismerte saját megoldatlan Ödipusz-komplexusát, illetve annak sajátos, egyéni színezetű

22 Köztük olyan egyívású kortársakkal, mint Illyés Gyula, Halász Gábor, Pap Károly, Sárközi György, és az idősebb nemzedék tagjaival, mint Farkas Zoltán, Basch Lóránt, továbbá a Babits tágabb baráti köréhez tartozó Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Schöpflin Aladár és mások.

23 Németh László „görög fordulatáról” részletesen ld. Bálint, 2012, 153-156.

változatát: „az én poklom mélyén Elektra ül” (Németh, 1933, II. 684.).²⁴ Másutt így fogalmaz: „...a szívem Homérosszal és Szophoklésszal volt tele. Most találtam rá természetem nemesebb mására, most éreztem először azt a boldogságot, amit a vér szerint rokontalan érez, ha »választott rokonainak« szemébe néz” (Németh, 1934, I. 418.). Művészi tekintetben ez a lélektani belátás, továbbá a klasszikusoktól eltanult szerkesztésmód, drámaiság, tömörség és lélekábrázolás lehetővé tette, hogy Németh László immár remekművek alkotója legyen. „Életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészete” – annak idején így méltatta Osvát a díjnyertes novelláját, amelynek színvonalát azután nem sikerült megközelítenie. „Boszorkányság játszotta a kezembe, amelyet nem tudok többé felidézni” – vélte (Németh, 1934, I. 321.). A „görög fordulat” révén tudatközelbe került lélektani tartalmak azonban egyfajta művészi tőkét teremtettek számára, amelynek kamataiból később egy szépírói életmű telt ki.

Mielőtt azonban a szépíró ismét felébredhetett volna, a kritikusra új kihívások vártak. Babits ezúttal is kezébe vette kapcsolatuk irányítását: visszahívta a Nyugatba. A kritikai rovat szerkesztését bízta rá, szabad kezét adva abban, hogy milyen tartalommal tölti fel. „Én többet kértem ennél – emlékezik az író –, amibe Babits igazán csak azért egyezett bele, hogy a maga táborában lásson: teret egy tanulmányciklus számára, amely az új nemzedék íróinak lesz nagy-parádéja” (Németh, 1934, I. 407.). A sorozatot bevezető három tanulmányában Németh László azt hirdette ki, hogy a „nagy öregek” leváltására megérkezett végre egy új, fiatal írónemzedék, majd kezdetét vették az íróportrék Erdélyi Józsefről, Pap Károlyról, Illyés Gyuláról, Tamási Áronról, Szabó Lőrincről és Halász Gáborról. Babits nem nézte jó szemmel ezt a nemzedékfelvonultató koncepciót, de engedte, amíg Németh László is különféle jeleit adta benne a hozzá való hűségének. Az író így utal a babitsi nyomásra: „Meg kell még jegyezmem, hogy én a Babits Mihály Nyugatába írtam a legmeddőbb esszéimet. Egész munkásságomban itt érzem csak a környezet sugalmazását s más szellem nyomását némelyik írásomon” (Németh, 1941, III. 1468., lábjegyzet). Babits ennél is tovább ment: arra kérte, hogy újonnan megjelenő műfordításairól, de legalább az Oidipusz királyról írjon egy kritikát. Németh László, aki ekkor már könnyedén egybevetette a fordítást a görög eredetivel, számos hiteltelen babitsi, „babitsos” megoldást talált a fordításban, és mindezt – ha mégoly tapintatosan is – ráolvasta mestere szemére. A „nem elég jó” és az „én jobban tudnám nálad” tartalmú burkolt üzenetek célba értek: Babits ezúttal komolyan megsértődött. Ultimátumot adott a messzire ment kritikusnak: tegye jóvá ezt a botlását azzal a nagylelkű gesztussal, hogy a fiatal nemzedéket bemutató sorozatban a következő méltatott költő Török Sophie, Babitsné lesz. Hogy megért-

24 Németh László Ödipusz-komplexusának volt egy sajátos elektrai aspektusa, amely a későbbi nagyregények alapkonfliktusainak megformálásában döntő szerepet játszott. Ld. Bálint, 2012, 153-156.

sük, miért volt ez vállalhatatlan, teljesíthetetlen feladat Németh László számára, röviden szólnunk kell Németh László és Babitsné kapcsolatáról.

„JAJ, SEMMI SEM VOLT IGAZ ÉLETEMBEN!”²⁵

A művészi ambíciókat dédelgető, de tanulmányaiban és a munka világában sem túl sikeres Tanner Ilona könnyebb életre, társadalmi felemelkedésre vágyott, amiért minden áldozatra kész volt. Önérvényesítő nők szép számmal akadtak a korban: a későbbi Kosztolányiné vagy József Jolán, hogy csak két példát említsek, hasonlóképpen eltökélten keresték (és találták meg férjük, illetve férjeik oldalán) sorsuk jobbra fordításának lehetőségét (vö. Borgos, 2007, 218-307.; Valachi, 2005). Tanner Ilona törekvéseit 1921-ben aztán siker koronázta: Babits feleségéként, Török Sophie néven „beházasodott az irodalomba”. A házasság ugyan nem hozott számára megnyugvást, sőt további szerepkonfliktusok és önértékelési problémák sorával szembesítette (vö. Borgos, 2007, 125-217.; Bálint, 2012, 202-209.), mégis biztosított neki egy hatalmi pozíciót, amely a babitsi irodalmi vezérségből sugárzott rá. Török Sophie aktívan és alakító módon vett részt Babits szerkesztői és irodalomszervező munkájában,²⁶ és bizonyos értelemben átvette a kontrollt az íróbarátaihoz fűződő viszonyát illetően is. Németh László erre reflektálva nevezte őt az irodalom „Erinnüszének”, ami a közkeletűbb „fúria” eufemisztikusabb változata (vö. Németh, 1938, I. 420. és 440.).

Németh László valamilyen forrásból²⁷ jól ismerhette Tanner Ilona korábbi viselt dolgait, olyan részleteket is, amelyek csak Babits halála után kerültek nyilvánosságra (vö. Koháry, 1973; Török, 1943). Az 1939-ben megjelent *Szerdai fogadónap* című regényében Babitsnét Tiefenbach Hilda, a könnyűvérű, törtető nő alakjában festette le, Babitsot ugyanott Barbián Miklós egyetemi tanár, történészprofesszor személyesíti meg. A hős, Jó Péter, aki korábban tanúja volt Hilda szertelen életének, azt látja, hogy eszményített mestere, Barbián mit sem sejt felesége múltjáról, sőt jelenbeli mesterkedéseire is mintha vak lenne. „Ilyenkor kedve lett volna fölmenni, elviselni Hildát s emlékeket, csakhogy Barbiánnak is legyen egy szövetségese a szabadsága (és igen: szelleme) ellen szőtt összeesküvésben” – mondja az elbeszélő. Péter sokat töpreng Barbián választásán. „Barbiánt ejtették meg? Áldozata lett gyámoltalanságának? Vagy a mester ejtette meg a tanítványt? Ezt a nőt nem csel, tévedés, bávaság hozta rá Barbiánra, hanem a barbiáni géniuszban van valami,

²⁵ Török Sophie *Önarckép* című versének egy sora.

²⁶ Vö. Várkonyi (1976. 105.): „...A kormánybotot pedig a határtalanul becsvágyó és diktatóri alkatú Török Sophie tartotta kezében.” Továbbá Tüskés, 1984, 724.: „...Köztudomású, hogy (...) számos író útja a Nyugat-hoz Török Sophie hiúságának kielégítésén keresztül vezetett.”

²⁷ Egyik forrása minden bizonnyal Szabó Lőrinc volt, akinek alakját a bizalmas információkat kifecsegő Tatár Zsiga figurájában formázta meg az *Utolsó kísérlet* regényfolyam *Szerdai fogadónap* című részében.

ami magára cibálta? (...) Hogy lehet, hogy Barbián, aki úgy tudott a Báthoryakról írni, ebbe a nőbe – akár a vajti kandúrok – beleszerethetett?” (Németh, 1939, 202.). Babitsné azonban nemcsak az írófeleség pozícióját ambicionálta, hanem magát is íróként azonosította. Babitsnak is szüksége lehetett arra, hogy választását utólag felesége tehetségével magyarázhassa, illetve ennek hangsúlyozásával takarja el a kettőjük között tátongó műveltségbeli szakadékot. Babitsnak tehát érdekében állt hinni felesége tehetségében, legalábbis elhessegetni a kételyeit, és a maga eszközeivel előmozdítani írói érvényesülését. Török Sophie versei, kritikái és elbeszélései előtt mindig nyitva állt a Nyugat, Babits pedig időközönként „megrendelt” egy-egy róla szóló méltató kritikát is.

Másutt már szoltam arról a „társasjátékról”, amelyet a Babits házaspár szűkebb és tágabb baráti körében (sőt általában a korabeli irodalmi életben) tanácsos volt komolyan játszani (Bálint, 2012, 204.). Ennek lényege, hogy a Török Sophie-t tehetséges költőnek, írónak illett elfogadni,²⁸ megjelent műveit nagyra kellett értékelni, róla csak a legnagyobb elismerés hangján szabadott beszélni és írni. Aki megsértette a játékszabályokat, kiállították. Így járt Berda József, aki egy végül meg sem jelent cikkében azt merte mondani, hogy Török Sophie más nőírók elől veszi el a helyet a Nyugatban (vö. Bálint, 2014, 109., 276. jegyzet), vagy Várkonyi Nándor, aki 1928-ban írt *A modern magyar irodalom* című munkájában csak egyfajta „futottak még” kategóriában említette Babitsné nevét, akinek addig egy kötete sem jelent meg (vö. Várkonyi, 1976, 332.). Mindketten súlyosan bűnhődtek: Babits évekig megszakította velük a kapcsolatot – ezáltal elvesztették a lehetőséget mind a Nyugatban való szereplésre, mind pedig a Baumbarten-díj vagy segély elnyerésére. Mindenkire ez várt, aki burkoltan vagy nyíltan megkérdőjelezte Török Sophie írói érdemeit.²⁹ Németh László nem volt hajlandó beállni a dicsőítő kórusba, az illő tiszteletadáson kívül nem bókolt Török Sophie-nak. Babitsné érezhette ezt a húzódozást, éppen ezért vágyott arra, hogy a „hideg” kritikus végre elismerően írjon róla a Nyugatban. Személyes viszonyukat tekintve meglehetősen ambivalens volt vele kapcsolatban, a feleségére féltékeny irigységgel tekintett,³⁰ eltávolodása

28 Borgos idézi Füst Milán Fülep Lajoshoz írt ironikus levelét, amelyben „Babits kegyeltjeinek” e kritikátlan tiszteletét figurázza ki: „Uram, ki kell javítanom cikkének egy hibáját. Elfelejtette megemlíteni, hogy voltaképp Török Sophie a legnagyobb magyar drámaíró. Igaz, még nem írt drámát, de ha írna! Ezt ne feledjük el, ha írna!” Borgos, 2007, 201. 111. jegyzet.

29 A kortársak által ránk hagyott méltatások képezik az alapját ma is Török Sophie írói-költői megítélésének. Úgy beszélünk róla, mintha még most is attól kellene tartanunk, hogy bosszúja utolér.

30 Vö. Török, 1934, Németh Lászlóra elsősorban a Babitscsal való szenvedélyes intellektuális kapcsolata miatt volt féltékeny. Irritálta Némethné boldog anyasága, és a feleség-szereppel való meglepődöttsége is.

után pedig egyértelműen haraggal és gyűlölettel emlegette.³¹ Németh László később több helyen őt tette felelőssé Babitscsal való kapcsolatának megromlásáért.³²

A SZAKÍTÁS

Németh László, bár ezzel Babits barátságát kockáztatta, nem vállalta felelősége költészetének méltatását. Lezárta a fiatal nemzedéket bemutató sorozatát, és ezzel befejezettnek tekintette a Nyugatban végzett munkáját is. Babits ismét lenyelte a békát, (Babitsné azonban nem).³³ Szakításukra végül egy régi, ám addig kimondatlan nézeteltérés kapcsán került sor. Németh László, aki továbbra is bejáratos volt Babitsékhoz, egy versantológia szerkesztése közben kényszerült színvállásra. Ennek előzménye az volt, hogy már korábban felhívta Babits figyelmét Kodolányi sanyarú anyagi helyzetére, aki azonban nem kívánt segítyt kiutalni neki. Németh László ekkor Babitsot megkerülve Basch Lórántnak írta meg levélben a javaslatát, hozzátéve, hogy nem ért egyet a babitsi gyakorlattal, amely révén „büntettek és jutalmaztak a díjjal, s nem is mindig a botlást és érdemet” (Németh, 1934, I. 433.). Basch, Babitshoz is lojális lévén, telefonon beolvasta a levelet a kurátornak, akinek társaságában éppen ott volt Németh László is. „Babits sötét arccal jött vissza friss felháborodása és természetes féltékenysége közt ingadozva. Nekem nem volt más választásom: vállalnom kellett, amit írtam. Kínos jelenet volt. (...) Mégis kemény dolog volt ez, a szemébe vágni egy embernek, akinek annyi érdeme van, s aki előtt (ha csak nem kimondott ellenség) senki sem merte kimondani, amit gondolt róla. A versek ott heverték a székeken, asztalokon, csupa szerelem, természet, tavasz, s fölöttük nem volt semmi más a szobában, csak az indulat” (Németh, 1934, I. 433.).

Németh László, a felvállalt konfliktussal együtt járó büntudat fényében visszavonhatatlannak vélte a szakításukat. Úgy érezte, örökre elveszítette a barátságukat.³⁴ Ez a veszteség-élmény komoly szenvedés-nyomást gyakorolt rá (hű lenyomata a Sophokles-napló): elgyászolta a kapcsolatukat. Babits valójában ér-

31 Vö. Bóka, 1962, 195.: „Különösen a gyűlölet villanyozta fel. Balogh Józsefről, akivel valami differenciájuk volt az *Amor Sanctus* miatt, József Attiláról, aki »megbántotta Mihályt«, Ignótus Pálról, Németh Lászlóról kifogyhatatlan ötletességgel és nem-csillapuló indulattal tudott rosszat mondani.” Továbbá Török, 1935: „Nem titkolhatom tovább, határozott ellenséges érzéssel viseltetem Németh László stílusa és szerepe ellen.”

32 Vö. Németh, 1938, I. 471.: „...A szövetség felbomlásáért, későbbi letipratásomért is én elsősorban őt okoltam.”

33 Vö. Török, 1935: „Németh László azt állítja, hogy a fiatal generációról megindított arc-kép-sorozatának folytatásában Babits őt egy álnok feltétellel elgáncsolta. Hogy Németh ezt a »feltételt«, s egész körítését csak álmodta? vagy egyszerűen hazudja? nem tudom. Mindenesetre a sorozatot hisztériás állhatatlanságából hagyta abba...”

34 Néhány levélváltásuk ezután is volt, Babits kezdeményezésére, amit azonban Németh büntudatosan elhárított.

tetlenül nézte Németh László egyértelmű eltávolodását.³⁵ Amikor már biztos volt benne, hogy a makacs tanítvány nem fog visszatérni, haragját küldte utána (vö. Babits, 1935 és 1939; Babitsné, 1935) – ettől kezdve már nem személyesen, csak irodalmi pamfletek és kritikák formájában folytatták egyre elmérgesedő csatájukat, amely végül Babits halálával jutott nyugvópontra. Németh László a szakítás után „örökre” kivonult az irodalomból – legalábbis első felindulásában így gondolta –, új korszakot kívánt nyitni az életében, amely mentes mindattól a lázas sürgölődéstől, szerepléstől, megalkuvástól és persze sikerektől, amiben eddig része volt. A kivonulás terve azonban lassan átértelmeződött: nem az irodalomból, hanem a Nyugatból való kivonulást jelentette, a saját szigetre, a Tanú védett területére, ahol immár ő volt egy személyben a mester és a tanítvány is.

BABITSON INNEN, OSVÁTON TÚL

Mit köszönhet hát Németh László két nagy mesterének? Legfőképpen a „növekedési terv” előmozdítását, érzelmi érésének támogatását. A két szellemóriás tágra nyitotta előtte az irodalom horizontját, és beavatta a mesterség titkaiba. Olyan szférákba emelték, amelyekbe saját erejéből nem jutott volna fel, és olyan feladatokat tűztek elé, amelyek a kiteljesedés felé terelgették. Mesterei mellett tanulni kellett, teljesíteni kellett, növekedni kellett – megérni az önálló munkára, megtalálni saját hangját. Olyan mesterek adattak neki, aki saját „organizátorságuk” példájával nevelték ki a benne rejlő, korán megsejtett „organizátort”. Osvát rámutatott írói tehetségére, és megkínálta egy életre szóló hivatással. Elültette benne az „életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészetének” mércéjét és követelményét, amelynek egész életében igyekezett megfelelni.

Babitstól teret kapott a kibontakozásra, bátorítást a közös gondolkodásra. Személyében egy olyan eszményi műveltség, vonzó erkölcsi tartás, magas esztétikai mérce ideálja testesült meg, amelyhez felnőni, és amelyet túlszárnyalni kivételes ambíció kellett – Németh László pedig éppen ilyen kihívásra vágyott. Babits körébe tartozni rangot jelentett: összetartozást a minőségeszmény jegyében. Itt talált rá azokra a nemzedéktársaira is, akiknek később, vezéralakja lett, akiken „organizátori” hivatását először gyakorolhatta. Itt látott bele az irodalmi élet kulisszatitkaiba és hatalmi harcaiba, maga is osztva és kapva sebeket. Babits mellett végképp fel kellett nőni, hacsak nem akart örökre a „hűbérese” és „fegyverhordozója” lenni. A mérleg ilyenformán pozitív: Németh László e két mester között vívódva, illetve velük birokra kelve talált rá önmagára, jutott el írói hivatása tisztázásához, és nőtt fel ahhoz a feladathoz, amit a győztes novellája jelölt ki számára.

35 Vö. Babits, 1939: „A szerző, akinek tehetségét sokra becsültem, s akit valamikor egy ideig barátaim közé véltem számíthatni, egyszer egyik napról a másikra valóságos ellenségemmé vált. (...) Igazi okát ma sem tudom.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits, M. (1924). Könyvről könyvre. Fiatalok. *Nyugat*, 1924. 3. sz.
- Babits, M. (1937). Könyvről könyvre. A nemzedéki kérdés vitája. *Nyugat*, 1935. 9. sz.
- Babits, M. (1939). Könyvről könyvre. Pajzsszal és dárdával. *Nyugat*, 1939. 8. sz.
- Bálint, Á. (2012). *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája 1901-1932*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- Bálint, Á. (2014): *Pszichobiográfia és irodalom*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- Bóka, L. (1962): Török Sophie. In: Bóka László (1962): *Arcképvázlatok és tanulmányok.*, Budapest: Akadémiai, 195-198.
- Borgos, A. (2007): *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Budapest: Noran-Kiadó Kft.
- Dénes, Z. (2008). Osvát. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2008/XVI-I.-evf.-2008.-aprilis-Masik-Nyugat/Masik-Nyugat/Osvat>
- Elms, A. C. (1994). *Uncovering Lives. An Uneasy Alliance of Biography and Psychology*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Fráter, Z. (1987). *Osvát Ernő élete és halála*. Budapest: Magvető.
- Fráter, Z. (2012). Osvát Ernő életterve. In (uő) (2012): *Hagyomány, hatás, iszony*. Budapest: Holnap Kiadó, 9-31.
- Freud, A. (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest: Animula.
- Gál, I. (2003). Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz. In (uő): *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*. 619-645.
<http://mek.oszk.hu/05300/05357/05357.pdf>
- Gellért, O, Kosztolányi, D. & Osvát, E. (1925). A Vörösmarty Akadémia bizottságának jelentése a *Nyugat* novellapályázatáról. Bírálati jelentés. *Nyugat*, 1925. 23-24. sz.
- Illyés, Gy. (1985). Osvát. In: Kőszeg, F. és Márványi, J. (szerk.): *Osvát Ernő a kortársak között*. Budapest: Gondolat,
- Isaacson, K. (2005). *Divide and Multiply: Comparative Theory and Methodology in Multiple Case Psychobiography*. In: Schultz, W. T. (szerk.) (2005): *The Handbook of Psychobiography*, New York: Oxford University Press, 104-111.
- Koháry, S. (1973). *Flóra és Ilonka*. Budapest: Magvető.
- Kosztolányi, D. (1930). Osvát Ernő. *Nyugat*, 1930. 21. sz.

- Kosztolánczy, T. (2009): *A fiatal Osvát Ernő*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Kőváry, Z. (2011). A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 2011/4. 65–92.
- Lackó, M. (1996). Egy szerep története. In (uő): *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 10-78.
- Németh, L. (1929). Babits Mihály tanulmányai. *Nyugat*, 1929. 24. sz.
- Németh, L. (1932). Íróvá avatnak. In (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 303-305.
- Németh, L. (1933). Naplók. Sophokles. In (uő): *A minőség forradalma. Kisebbségben*. II. Budapest: Püski, 1992, 677-690.
- Németh, L. (1934). Ember és szerep. In: (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 306-440.
- Németh, L. (1938). Tanú-évek. In (uő): *Homályból homályba* I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 441-551.
- Németh, L. (1939). Szerdai fogadónap. In (uő): *Utolsó kísérlet*. II. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969
- Németh, L. (1941). Új nemzedék. In (uő): *A minőség forradalma. Kisebbségben*. III. Budapest: Püski, 1999, 1468-1490.
- Németh, L. (1943). Magam helyett. In (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 13-302.
- Schultz, W. T. (2005). How to Strike Psychological Pay Dirt in Biographical Data. In: Schultz, W. T. (szerk.): *The Handbook of Psychobiography*. New York: Oxford University Press, 42–63.
- Szilágyi, J. (2000). „Megérteni logikus lényét!” Adalékok Osvát Ernő és Füst Milán kapcsolatához. *Múlt és Jövő*, 3-4. 169-179.
- Szilágyi, J. (2008). Apakomplexus a Nyugatban. *Vigilia* 2008. 2.sz. 88-96.
- Szilágyi, J. (2009). A *Nyugat* geometriája. Szerkesztők és szerkezetek. In: Angyalosi, G., E. Csorba, Cs., Kulcsár Szabó, E. és Tverdota, Gy. (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Török, S. (1934). Flóra. *Nyugat*, 1934. 23-24.
- Török, S. (1935). Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok. *Nyugat*, 1935. 3.sz.

Török, S. (1943, 2000). „*Most én vagyok a hang helyetted...*”. Török Sophie Babits Mihályról. (szerk. Téglás, J.). Budapest: Palatinus.

Tüskés, T. (1984). Illyés levelei Babitshoz. *Jelenkor*, 1984. július – augusztus 722-727.

Valachi, A. (2005): *József Jolán, az édes mostoha. Egy önérvényesítő nő a XX. század első felében*. Budapest: Papyrusz Book.

Várkonyi, N. (1976): *Pergő évek*. Budapest: Magvető.

ÁGNES BÁLINT: FROM OSVÁT TO BABITS AND BEYOND BOTH: THE SOURCE REGIONS OF LÁSZLÓ NÉMETH'S LITERARIAN AUTONOMY

In 1925 the young medical student, László Németh won the first prize on the literary competition announced by the famous journal, Nyugat. By this Németh symbolically crossed the threshold of the Hungarian litterateurs' universe as well as suddenly recognized his true vocation as a writer. This is a prototypical scene in his life that he referred to several times in a very detailed fashion. In the light of this prototypical scene I aim at figuring out how his two masters, Ernő Osvát and Mihály Babits contributed to the development of his writer's identity. I point out that Németh considered Osvát, the editor of the journal, a father-figure with whom he unconsciously intended to fight his oedipal struggles that had been cancelled due to his father's long absence in his adolescence. Osvát, on the other hand, who eagerly gathered the gifted young writers around his journal, played another unconscious game: he shaped and reshaped the youngsters as a modern Pygmalion according to his own taste. László Németh resisted these attempts and disappointedly backed out of Nyugat. He started a new literary carrier at the rival journals as critics, and he ambioned to gain upon his former master occupying his position as the "organizer of the Hungarian intellectual powers". After he had published a positive critique on Babits's poetry, the famous literarian Mihály Babits invited Németh to his circles. Babits was a rival to Osvát in many senses, and after the editor's suicide Babits became one of the editors of Nyugat. He would also gather young talented writers around him and Németh soon became one of his favorite disciples and his faithful ally. Babits initiated Németh into the innermost secrets of the Hungarian literary life. The middle-aged master served as a father-figure for László Németh who ambioned to dethrone him and to occupy the leader position by gaining upon his master's high classical literacy. Németh busily worked on organizing the unity of his young generation on the pages of Nyugat journal with Babits's ambiguous consent. In the course of his oedipal struggles in terms of hints and hidden offences in his articles, Németh made his master angry enough to call for an ultimatum. Babits asked Németh to write a critique about his wife's poetry. As Németh considered Babits's wife, Sophie Török a talent-

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

less poet, he refused the task. This decision proved to be a tensile test and the two writers separated. What was the two masters' role in László Németh's identity development? They promoted his personal, professional, as well as his emotional growth. The two masters opened the horizon of literature in front of him and initiated him into its mastery. They lifted him up into their high spheres where he could never have got to on his own. At the sides of his masters Németh had to learn and make performances constantly and eventually he had to grow up. As a result he found his own voice and gained his autonomy. He was developed an organizer of literary life by the two most famous and powerful organizers. While struggling with his masters, Németh was succeeded in ascertaining his literary vocation and disposition and grew up for facing the challenges on his path.

Keywords: László Németh, Ernő Osvát, Mihály Babits, Nyugat, Oedipus complex, writer's vocation

Az Imágó Egyesület folyóirata
Imágó online. 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imagó Egyesület Online folyóirata
Imagó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

KÖVÁRY ZOLTÁN:

PSZICHOBIOGRÁFIA. TÖRTÉNET, ELMÉLET, MÓDSZERTAN, ALKALMAZÁS.

ORIOld ÉS TÁRSA, Bp. 2014. 260 OLD., 3570 Ft.

1916-ban, az első világháború idején jelent meg - egy Goethe emlékére kiadott kötetben - "A mulandóságról" címmel egy rövid esszé Freud tollából. Írása így kezdődik: "Nemrégiben virágzó nyári vidéken át sétára indultam egy hallgató barát, és egy fiatal, de már híres költő társaságában. A költő megcsodálta a körülöttünk lévő táj szépségét, de nem érzett örömet felette. Zavarta az a tudat, hogy mindez a szépség pusztulásra van ítélve, eltűnik, ha majd jön a tél, éppúgy, ahogy mulandó minden emberi szépség és minden szép és nemes dolog, amit emberek teremtettek, vagy valaha is létrehozhatnak majd. Minden, amit egyébként szeretett és csodált volna, megrövidült számára azzal, hogy a mulandóság végzete uralkodik azokon." (Freud 2001, 202)

Ma már tudjuk (Fachinelli 2014), hogy a "hallgató barát" Lou Andreas-Salomé volt, Nietzsche és Rilke kedvese, Freud odaadó híve, aki - filozófiai és irodalmi tevékenysége mellett - maga is pszichoanalitikussá képződött. A "fiatal, de már híres költő" pedig nem volt más, mint Rainer Maria Rilke, akit Andreas-Salomé nevezett át eredeti nevééről, Renéről Rainerre, mert az "férfiasabban" hangzott, ellensúlyozva a Maria nevet, amelyet a költő korán elhunyt húga emlékére viselt. A séta, amelyről Freud beszámol, valószínűleg sohasem történt meg, legalábbis nem ebben a formában. Freud először 1913-ban találkozott Rilkével, a müncheni pszichoanalitikus kongresszuson, ahol Lou mutatta be neki a költőt. Hosszú beszélgetés zajlott le köztük, majd 1915-ben Rilke felkereste Freudot bécsi lakásán. (Lehman 1966). Analitikus kapcsolat azonban nem jött létre közöttük. Freud mindenesetre jól ismerte - Andreas-Salomé közvetítésével - Rilke akkoriban írott verseit, amelyek híven tükrözték szerelmi csalódásai miatti depresszióját, a gyászt és melankóliát, amely Freud egyik fő témájává vált ezekben az években, metapszichológiai és terápiás szempontból egyaránt. (Freud 1997)

A képzeletbeli séta három különféle alkotó, három élettörténet, három, igen eltérő gyökerű, de rendkívüli kreativitás találkozása volt. Vajon mi történt volna, ha a Duinói elégiák költője Freud díványára kerül? Vajon hogyan befolyásolta volna ez hátralévő életét és költészetét? Vajon Freud ki tudta volna “gyógyítani” melankóliájából, és milyen esettanulmányt írt volna Rilke-ről - “A mulandóságról” szóló esszén kívül, amely tulajdonképpen maga is “esettanulmánynak” vagy esettanulmány-töredéknek is felfogható? Vajon hogyan hatott volna Gustav Mahler életére és művészetére, ha nem csupán egyetlen konzultációra találkozik Freuddal egy hollandiai üdülőhelyen, 1910-ben?

Ezek természetesen megválaszolhatatlan kérdések, de a pszichobiográfia tudománya hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy eligazodjunk az ilyen és hasonló problémák rejtelmeiben. Kőváry Zoltán új könyve remek bevezetés ebbe a tudományba. A kötetet alkotó tanulmányok igazi monográfiává csiszolódtak össze, amely tankönyvként éppúgy forgatható, mint továbbgondolásra készítő tudományos esszéként. Hosszú évekre visszamenő kutatómunka és tanári tevékenység áll mögötte; kedvenc témáit már szegedi egyetemista korától kezdve érlelte, pécsi PhD hallgatóként tovább mélyítette őket, hogy azután írásai és oktató munkája révén a magyarországi kreativitás- és élettörténet-kutatás egyik legkiválóbb képviselőjévé váljék. Kőváry hősei Freud, Nietzsche, Wagner, Jung, a magyarok közül Csontváry, Kosztolányi, Csáth Géza. De hőseit egyáltalán nem idealizálja, éppen ellenkezőleg, körültekintően elemzi az életrajz és a mű kapcsolatát, elkerüli a különféle redukcionizmusokat, a nagy alkotókat igyekszik megszabadítani az életükhöz és műveikhez tapadt mítoszoktól és ellenmítoszoktól. Középponti helyet foglal el könyvében a pszichobiográfiai diszkurzust megalapozó Freud-tanulmány Leonardo da Vinci egy gyermekkori emlékéiről, ám Kőváry történeti kontextusba ágyazza ezt az írást, bemutatva rövidre zárásait, tévedéseit, félreértéseit, amelyek sokszor akadályai lettek annak, hogy a Freud-művet valódi jelentőségének megfelelően értékeljék. Kőváry nem ragad le a pszichobiográfia történeti forrásainál, “a zsenialitás és az őrültség” bensőséges viszonyát tételező klasszikus patográfiánál, a szükségképpen fragmentált pszichoanalitikus esettanulmányoknál, a Dilthey hermeneutikája által inspirált szellemtudományos programoknál, az Erikson-féle pszichohistóriánál, vagy az idiografikus személyiségkutatásnál. A pszichobiográfia Kővárynál fejlődő tudomány, amely az utóbbi években sikerrel integrálta a modern fenomenológia és perszonológia, továbbá a mai személyiségpszichológia, a pszichoanalitikus kiindulású szelf-elméletek és narratív pszichológiai megközelítések szemléletét, elméleti és módszertani eredményeit. Többször is felhívja a figyelmet a pszichobiográfiai elemzés korlátaira, az élettörténettel foglalkozó kutatókat fenyegető veszélyekre: az értelmezések redukcionizmusára, az egyoldalúságra, a patográfiái tényezők túlhangsúlyozására, az egyetlen nyom-

vonatra építő következtetésekre, az elméleti háttér szegényességére, a validálás hiányosságaira. Saját elemzései és példái megmutatják, melyek a “jó” pszichobiográfia jellemzői, szemben a “rossz”, mert rövidebbre zárt, egy tényezőssé megközelítésekkel. Persze ahhoz, hogy egy pszichobiográfia “jó” legyen”, “jó alapanyag”, “jó” alkotók is kelljenek, vagyis kiemelkedő egyéniségek, akiket a konszenzus, az uralkodó kánonok ilyennek fogadnak el, de egyben az elemző saját élet- és értékvilágához, ízléséhez, esztétikai és kulturális preferenciáihoz is közel állnak. Kőváry saját, pluralista megközelítése vállaltan normatív és eklektikus. Kérdés, hogy egyáltalán elképzelhető –e egy nem normatív és nem eklektikus pszichobiográfia. Hiszen alapvetően alkalmazott tudományról van szó, amelyben a legfontosabb az, hogy egy adott élettörténet és egy adott mű vagy életmű esetében megtaláljuk azt az elméletet és azt a módszert, amelynek segítségével leginkább megragadhatók az értékteremtő kreativitás lényegi mozzanatai. Ez valójában művészi teljesítmény, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy Kőváry nem csak tudósa, hanem művésze is a pszichobiográfiának. Érdekes tehát őt is követnünk egy olyan képzeletbeli sétára, amelyet hajdan Freud tett a “hallgatag baráttal”, és a “fiatal, de már híres költővel”.

Erős Ferenc

FELHASZNÁLT IRODALOM

Freud, S. (2001). A mulandóságról. In (uő): *Művészeti írások*. Budapest: Filum, 201-205.

Freud, S. (1997). Gyász és melankólia. In (uő): *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Filum, 129-143.

Fachinelli, E. (2014). Freud, Rilka and transience. *European Journal of Psychoanalysis*. January-June 2014. <http://www.journal-psychoanalysis.eu/freud-rilke-and-transience/>

Lehman, H. (1966). A conversation between Freud and Rilke. *The Psychoanalytic Quarterly*, 33: 423-427.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

KOVÁCS PETRA

„FUT, FUT VELEM A RÓMAI VONAT”

SÍK SÁNDOR ÉS RADNÓTI MIKLÓS GYEREKKORÁNAK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Radnóti Miklós és Sík Sándor „százgyökerű”¹ kapcsolata Szegeden kezdődött. Sík elsősorban mint tanár, példakép volt jelen a fiatal Radnóti életében, kapcsolatuk később apa-fió kapcsolattá alakult, melynek tetőpontja Radnóti katolikus hitre való áttérése volt: Sík Sándortól kapta ugyanis a kereszténységet, vagyis a reményt egy tisztán magyar költői identitás megteremtésére.

A két élettörténet párhuzamossága a gyermekkorban gyökerezik: az apa korai elvesztése, a felnőtt felelősség idő előtti megtapasztalása, a sürgetett felnövés jellemzi kettejük identitáskeresésének időszakát. Bár Sík visszaemlékezéseiből boldog gyermekkor rajzolódik ki, az apa halálával hirtelen kellett felnőnie, akár csak Radnótinak, akinek tragikus gyerekkora lírában és prózában került feldolgozásra. Az identitásproblémák másik kritikus periódusa a felnőttkor, ahol a valódi és választott származás szálai keverednek. Ebben a küzdelemben bűvőhelyet és védelmet jelentenek a szavak, melyek mágikus erejüknél fogva segítenek a szelf egyensúlyának helyreállításában és az élettörténet folytonosságának megteremtésében. Radnóti és Sík az irodalomban találták meg azt a személyes önazonosságot, mely vallástól vagy politikai hovatartozástól független kategória.

Elemzésemben versek, novellák, levelek és naplók segítségével igyekszem megtalálni a két költő korai éveinek közös motívumait, identitásfejlődésük hasonlóságait, mely később egy sokkal szélesebb irodalmi-politikai-történelmi konfliktusban teljesedett ki.

„NAGY DOLOG A GYEREKKOR”

Sík Sándor 1889-ben született, kikeresztelkedett zsidó család negyedik gyermekeként. Születése után nem sokkal a három idősebb testvér szinte egy időben halt meg az akkoriban gyógyíthatatlan vörhenyjárványban. Első pár életévét a családi gyász és aggodás lengte körül. Nem sokkal később viszont két fiú- és két lánygyermek születése enyhítette a család szomorúságát. A korai tragédiák

1 Utalás a Szabó (1993) által szerkesztett Sík-monográfiára.

ellenére Sík költeményeiből és a vele folytatott beszélgetésekből idilli és boldog gyermekkor rajzolódik ki: „...a gyermekkorom egy zavartalan, boldog gyermekkor volt” – írja, melyet „a szeretet, a vidámság magától értetődő, semmiben sem tolakodó vallásos légköre” (Sík, 1993, 372.) jellemzett. A gondtalan gyermekévek azonban hirtelen értek véget az apa halálával. Sík Sándor ekkor tizenegy éves volt, legidősebb gyereként családfői szerepbe került, nagy felelősség rakódott rá (Szabó, 1993, 401.). Emlékezetében egy gyermekkori momentum kapcsolódik össze a felelősségérzet megjelenésével, annak tudatosulásával. Azért is emelem ki ezt az emléket, mert véleményem szerint párhuzamba állítható Radnóti egy emlékével, mely az általam sokat elemzett *Ikrek hava* című novellában olvasható (Kovács, 2013). Kezdjük mindjárt azzal, hogy Sík gyermekkori emlékének szereplőjét szintén Miklósnak hívják. Sík Miklós öt éves volt, amikor játék közben egy fogaskerék közé dugta a kezét, ami eltört és ömlött belőle a vér. Az orvos azt mondta, azonnal Pestre kell szállítani a fiút, mert le kell vágni az ujjait. Nem lehetett késlekedni, azonban a következő vonatra még sokat kellett várni. „Akkor nagyon leszidtam az állomásfőnököt” – írja Sík tizenegy éves kori önmagáról (1993, 373.). Végül kocsival szállították Miklóst kórházba. Sándor nem engedte édesanyját egyedül utazni, ő is velük tartott, és az éjszakát az orvos díványán töltötte. A felnőttég, a védelmező és támogató szerep, a felelősség vállalása, a szülői aggodás jelenik meg ebben a korai emlékből.

Radnóti emléke hasonló életkorból származik: tizenkét éves volt, amikor édesapja agyvérzést kapott. Az apa halálát a költő két prózai műben dolgozta fel: a *Halál* című novella 1928-ban jelent meg Radnóti reichenbergi tartózkodása idején, az *Ikrek hava* pedig harmincévesen írta. A gyermeki felelősség és bűntudat tekintetében egy lényeges eltérést fedezhetünk fel a két mű történetmondása között: a korai novellában az apa meghal, amíg a kisfiú úton van vonattal Pestre, míg az *Ikrek hava* emlékezője szerint az apa előbb kórházba kerül, és ott hal meg napokkal később (Ferencz, 2005). Ez az eltérés lélektani szempontból hatalmas, hiszen a tizenkét éves fiút bízták meg azzal, hogy orvosi segítséget hozzon Pestről, vagyis Miklós joggal érezhette úgy, az apa sorsa egyedül az ő kezében van.

A felelősséggel kapcsolatban még egy Radnóti-emléket emelnék ki, melynek szintén két interpretációja ismert. Az emlék hasonló életkorból származik. Az apa halálakor a tizenkét éves Miklósnak kell hajtania a legyeket a beteg körül, aki a verandán pihen. A *Halálban* az elbeszélőmód egyes szám harmadik, míg az *Ikrek havában* egyes szám első személyű. Ez a nézőpont az eseményeket sokkal közelebbé, érezhetőbbé teszi, érdekes azonban, hogy emellett az *Ikrek havában* fikatív neveket használ például a családtagok megnevezésére is (Ferencz, 2005). A fikció mint a távolítás eszköze kompenzálja a mély bevonódást, az újraélést, a személyességet. Az *Ikrek havában* a narrátor – aki egy személyben az emlékező és a főszereplő – azonosul az apa fájdalával, és megjelenik benne a felnőtt felelőssé-

gérzet és lemondás. Amikor társai játszani hívják, ellenáll a csábításnak: a nehéz belső ellentmondást a gyermek ellentétbe fordítással oldja fel, és haraggal reagál pajtásai játékára: „Hogy ezek is folyton csak játszanak! – mérgeskedem” (1969, 23.). A korábbi novella főhőse ugyanebben a helyzetben sokkal többet vívódik, nehezen küzdi le magában a vágyat, hogy játszani menjen. Egy pillanatra abba is hagyja a legyezést, mire az apa játszani küldi. Itt „lebukik”, nem sikerül palástolni vágyát a játék iránt, mindezt ismét dühvel próbálja kompenzálni, dühösen toppant lábával, és az apa mellett marad (Ferencz, 2005).

Egy rövid kitérő erejéig érdemes Radnóti és Sík prózai próbálkozásairól szót ejteni. Mindkettőjüket lírikusként ismerjük elsősorban, azonban a prózai kalandozások, a formával való játék más perspektívába helyezi a múlt és jelen körkörös, újra és újra egymásba kapaszkodó kapcsolatát. Baróti Dezső szürrealistának nevezi azt az időélményt, mely Sík és Radnóti prózáját is jellemzi: „értelem által alig ellenőrzött, félálomszerű automatikus írás”(1971, 357.) – írja. Erre példa A nagy és magas hegy című Sík-novella, és hasonló történik az Ikrek havában, melynek időélménye jól értelmezhető a bergsoni filozófia és a proust-i emlékezéstechnika kontextusában. A tér- és idősíkváltások a haldokló ember félig éber, félig álomszerű tudatállapotát jelenítik meg (Máté, 2005, 66.). Hasonló filmszerű állapot jelenik meg a következő részletben, melyben a harminc éves Radnóti a gyermek szavaival meséli el annak az éjszakának a történetét, amikor Pestre küldik orvosért: „Ülök a feketeségben, s csak most jut újra eszembe apa. Margit néni hangját hallom, meg fog halni? s nem nagyon értem. De a hasam behúrom, s meggörnyedek. Valami borzasztó lehet ez, hogy engem így Pestre küldenek, éjjel, mikor aludni szoktak az emberek, éjjel és egyedül. És ha meghalok útközben, vagy rablók kisiklatják a vonatot, akkor mi lesz? Ha nem kapja meg Kari bácsi az üzenetet. Miklós bácsi mégse halna meg annyira, mint én esetleg, s ha ő utazik, nem siklik ki a vonat sem. A Juci disznó miatt igazán jöhett volna. S hirtelen álmoság fog el, s hirtelen nyugodt és büszke is leszek. — Rám bízták — gondolom, s lebukik a fejem.” (1969, 25.) Az emlékezés idejéből indul az epizód, a sötét szobában ülő íróval a sötétség juttatja eszébe az emléket. Az élmény felelevenedésével a gyermeki szorongások és félelmek is jelenbelivé válnak, felidézésre kerülnek a gyermek magyarázatai. A felelősség súlyát már a felnőtt mondja ki, akit az álomszerű állapot mos össze gyermekkori önmagával.

„A GYEREKKORBÓL UTAZOM VISSZA A ROSSZUL VILÁGÍTOTT, ZÖTYÖGŐ KOCSIBAN...”

Az emlékezet gyakori narratív szervezőerő az irodalmi alkotásokban. A különböző emlék-interpretációk szövegbe szerveződnek, és a hiányok kitöltésével koherens történetet alkotnak. Az eltávolodás és visszatérés folyamatos váltakozása

lehetőséget nyújt arra, hogy az emlékek új és más szemüvegeken keresztül váljanak láthatóvá, miközben a mesélés maga is újabb értelmezéseket szül.

A gyermekkort és a gyermekkorra való emlékezést tekintve úgy vélem, Sík és Radnóti esetében is fontos motívum az utazás. Nem csak a szimbolikus értelemben vett utazás, mely a múlt és jelen, a felnőttkor és gyermekkor közti átjárhatóságot és az emlékezés fontosságát hangsúlyozza, de a szó szerinti úton levés is. Életrajzi beszélgetésekből kiderül, hogy Sík a „vonaton utazó diák típusa” (1993, 373.) volt. Vonattal járt Pestre iskolába nap mint nap, órákat töltött az utazás átmeneti állapotában. „A vonat nekem nagyon korai élményem” (1993, 374.). A vonatkozás a gyermekkori évek része, a sínek csupán pár méterre futottak telkük határától, így a gyerekek gyakran jártak oda, hogy a síneken pénzerméket préseljenek össze. Az utazás egyik állomása Gödöllő, ahova az oly sokat emlegetett gyermekkor köthető, a másik állomás pedig Pest, a felnőtttség, a piarista iskola, ahova az apa halála után került. A Régimódi vers az isaszegi útról (1928) című költeményben ő maga köti össze az utazást az emlékezéssel:

*„Fut, fut velem a római vonat
Az éjben ködlő bús hegyek alatt.
Köröskörülem lágy-sebes zene,
Olasz beszéd mosolygó üteme.
S míg dalolnak a zengő kerekek,
Emlékek lágy esője rámpereg.
Míg az országút nyújtózkodva, restül,
A dombokon velünk bicegve fut,
Emlékeken a lelkem szállni rezdül,
Országokon suhan a vágy keresztül:
S előttem áll az isaszegi út.”*

És nézzük csak az Ikrék hava sorait: „Várom a koromsötét állomáson a vonatot, nem gondolok semmire, s hirtelen egy mozdulat villan elém, anya mozdulata: zöldborsót tisztítunkaparkban, s mielőtt hozzákezdenénk, pápaszemet vesz fel. Sohase hordott. Az idő csönget, mikor megszólal a sötét kis állomás. A gyerekkorból utazom vissza a rosszul világított, zötyögő kocsiban. Le-lehunyam a szemem, s ha kinézek, az ablakból borostás arcom néz vissza rám, s rajta keresztül egy-egy pislá láng.” (1969, 17.) Az Ikrék havában az utazás motívuma az epizódok közötti idő- és térbeli szakadékokat hivatott áthidalni. Az anya vonattal érkezik Pestre, majd Miklós utazik az anyához vidékre, Párizs, Budapest, majd újabb utazás az utolsó epizódban, amikor a tizenkét éves fiút vonattal Pestre küldik, hogy a haldokló apának orvosi segítséget küldjön.

A gyerekkorba való utazás Sík számára a boldogságot és biztonságot jelenti, Radnóti számára azonban bizonytalanságot és tétovázó úrt, melyet a családi titkok hagytak benne. Radnótinál a múltba való visszatérés annak az igénye, hogy egy koherens élettörténetet alkosson maga számára, hogy kitöltse a gyerekkor azon hézagait, ahol az emlékek nem valódiak². A múlt emlékei újabb és újabb jelentést kapnak, ahogy az emlékező a jelen keretein belül értelmezi azokat: ez mind az identitás alakulásának része. Sík verseiben újra és újra visszatér a boldog gyermekkor helyszíne, emlékezetében élénken élnek a szülőotthon képei, színek, illatok, hangok. „...szinte magunk előtt láthatjuk az alvégi, Gizella úti tornyos családi házat, a szolid polgári jólét otthonát; a közeli isaszegi utat és erdőt, a honvédsírokat, ahol a „régiből Kossuth-nótát zibong”; a királyi parkokat, a szomorúan megcsodált, véres homlokú, leölt szarvasokat; a nagy közös ajándékkal, a csacsifogattal való száguldást...” (Máté, 2005, 11.) Felőnként egy boldog gyermekkor leírásával kompenzálja az elidegenedett emberképet, a gyermeki látásmód vallásos költészetének is fontos eleme.

A vonat-szimbólum a közép-kelet-európai kultúrkörben a halállal is összekapcsolódik, ahogy azt Petőfi Vasúton című költeményében (1847) is olvashatjuk: „Ez a gép tán egyenest a / Másvilágba megy velünk!” A világháborúk idején pedig vonattal szállították az embereket a haláltáborokba, a vonat tehát egy egész nemzedék félelmét sűrítette magába. Ez a generációs szimbólum tehát egy közös származásbeli és identitásbeli ponthoz vezet minket Radnóti és Sík életében.

„S AKKOR ELKEZDŐDÖTT VALAMI, AMIRŐL CSAK VERSET LEHET ÍRNI...”

Úgy vélem, az utazás motívuma az átmeneti állapotok szimbóluma is. Mielőtt egy fejlődési szintről a következőre lépünk, szükségünk van egy olyan köztes térre, mely e fejlődési teljesítmény létrejöttét segíti. Sík és Radnóti élettörténetek ismeretében a legfontosabb átmenet kétségkívül a serdülőkor.

„Nagy dolog a gyerekkor” – írja Radnóti az Ikek havában, „akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni... akkor kezdődött volna az ifjúság?” (1969, 69.) E mondattal lép az ifjúkorba, a felnőtté válás időszakába. Sík Sándor is a gyermekkor végével szembesült: „Hogy is lesz most már?” „A tornyos ház is másoké lett” – írja az Anyukám (1931) című visszaemlékezésben. Máté monográfiájában fontosnak tartja az apa halála után kialakuló felelősségérzetet, a családfővé válást. A felnőtté válás elkerülhetetlen. Tizenévesen komoly személyiségváltozáson ment kereszt-

² Radnóti tizenkét évesen szembesült azzal, hogy *édessanyja a szüléskor meghalt, ahogyan édesanyja is*. Erre az apa halálát követően került sor, amikor elszakítják húgától, Agitól és nevelőanyjától. A tragikus történetet az Ikek hava című novellában mondja el utóljára számtalan lírai feldolgozást követően.

tül, ekkor hagyta el Gödöllőt, és Pesten kezdte meg tanulmányait. Mint az Életrajzi beszélgetésekben írja, apja pap ismerőseitől kért tanácsot, hova írassa fiát iskolába, így került a piaristákhoz. Valószínűleg az apa elvesztéséből fakadt igénye, hogy később tanáraihoz erős érzelmi köteléket alakítson ki, ahogy azt Szabó is kiemeli: „Életművében is jelentős az a hányad, amelyben jelentős személyekhez próbál közel férközni: elsősorban költőkhöz, íróművészekhez, szentekhez, akiknél a legkövetlenebbül szemlélhető a „legnagyobb tett”: önmaguk megalkotása.” (1993, 405.) Az első fontos példakép Pásti Gyula, első osztályfőnöke, aki egyúttal az Istenhez vezető utat is megmutatta a fiatal Síknak. „Úgy megszerettem, hogy azért lettem piarista, mert úgy akartam élni, ahogy ő.” (1993, 375.) „Palásti, kedves tanárom nem egyszer kijött hozzánk Gödöllőre látogatóba. A mi mindig nagy öröm volt, és nagy esemény” (1993, 378.) „Palásti volt az ideálom, míg gyermek voltam” (1993, 387.) De felnőttként a rendben eltöltött idő, a kortársakkal való kapcsolat szerepét is látja személyiségének alakulásában: „...a lelki életem fejlődésére és emberi fejlődésekre óriási hatással volt az az egy-két rendtársam, akikkel nem voltam jó barátságban, hanem aztán lettem, a következő évben. Elkényeztetett legnagyobb fiú voltam, aki hozzá voltam szokva ahhoz, hogy mindig ő az első; ott pedig junior voltam, beláthatatlan éveken keresztül mindenütt. És ezek gúnyoltak, bosszantottak, leszóltak, mellőztek, szóval amivel egy kispapi együttlétben egyik kellemetlenné teheti a másik életét, az mind megvolt. És ezek ráébresztettek engem arra, hogy nem egészen az vagyok, akinek gondoltam magam...” (1993, 379.)

A papi hivatás és a költőség közötti dilemma a későbbiekben is megmarad; egyrészt mint belső ellentmondás, másrészt mint kívülről, a kortársaktól érkező nyomás és kritika. Öccse, Endre visszaemlékezéséből tudjuk, hogy amikor Sík megnyerte a Petőfi Társaság irodalmi díját, megpróbálták rábeszélni, hogy lépjen ki a rendből, különben nem lesz belőle nagy költő. Ő ezt nem tett meg, szemben Endrével, aki kilépett. Sík Endre utal arra is, hogy kilépésével „eldöntötte” bátyja bent maradását: „mikor ezt neki megmondtam, akkor többször sétáltunk a Duna-parton, és azt mondta, hogyha én kilépek, akkor ő nem léphet ki” (1993, 400.) A papság mintha családi küldetés lett volna: a folytonosság megteremtése a múlt és a jelen között, az apa emlékének ébren tartása, egyfajta kapott identitás. Azt, hogy a kettő közötti feszültséget sikerült feloldani, fontos szerepe volt Zimányi Gyulának: „Az Úristen úgy gondoskodott róla, hogy érzelme volt a költészet iránt, és meg tudta mutatni, hogy tisztel mint költőt. Hogy nem léptem ki, mint költői karrierjét féltő ifjú, a rendből és hogy nem hagytam abba a költészetet, az mind az ő zseniális vezetésének a műve. (...) Hogy ez a kettő összefér, és eggyé lehet, azt ő meg tudta velem értetni.” (Sík, 1993, 380-381.) A papi hivatás, a rend egyfajta biztonságot jelentett Sík számára, ugyanakkor korlátozottságot is, a világtól való szándékos vagy akaratlan elzárkózást. Ezzel szemben az irodalmi szerepvállalás, a tanári pálya és a cserkészmozgalmi tevékenység a világra nyitott ablakot. „...első igazán felnőtt szerepe a tanárkodás” – írja Szabó

(1993, 416.). A külső korlátok ellensúlyozásaként a versírásban szabadon szárnyalhatott fantáziája, és sosem látott messzeségekbe juthatott el. Talán épp ez az el-
lentmondás, ez a „kettős végtelen” tette személyiségét annyira vonzóvá, lenyűgözővé.
A tanítványai körében eltöltött idő a lélek ismerőjévé tett őt: „egész sorsok
nyíltak meg előtte, az élet olyan problémáit ismerte meg, amelyek a védett kör-
nyezetben addig láthatatlanok maradtak előtte” (Rónai, 2000, 19.)

„...FIÚ KÖSZÖNTI APJÁT”

A szegedi tartózkodás talán épp annak átmeneti jellege miatt vált tartalmassá és meghatározó-
vá Radnóti életében. Nagy elvárásokkal ment első találkozására Sík Sándorhoz, aki akkor már
ismerte a fiatal költő néhány versét. Az első találkozás alkalmával szóba került a közös száрма-
zás, a sorsközösség, kirekesztettség. A tanítvány leveleiben rendre „fiúi tisztelettel és szeretet-
tel” zárja sorait. Radnóti *Köszöntő* (1939) című költeménye tanítója ötvenedik születésnapjára
íródott:

*„Ötven év?
nem azt köszöntöm én a költő ünnepén,
költőnek nincs kora.
Ma gyermek még és új játéokra kész,
egy pillantás, és újra régi mester,
aki a gyermek századot tanítja,
tapasztalt bölcshez illő türelemmel.*

*Társát köszönti most a gyermek,
lélek a lelket, aki eretnek
hadak között hűségre példakép;
fiú köszönti apját, egy hitvány
korban lelkéhez hű tanítvány!”*

A költemény e két versszaka jól összefoglalja Radnóti és Sík kapcsolatának főbb aspektusait.
Egyrészt a múltba visszanyúló kapcsolódást, a gyerekkori traumákat és a felnőtt lét idő előtti
beköszöntét, mely mindkettőjük életére oly jellemző volt. A sorok utalnak arra is, hogy a köl-
tő életében a múlt újra és újra megelevenedik és visszatér, a gyermeki látásmód pedig a költő
szemléletének sajátja, a költőben él a gyermek. Összeköti őket a kortalanság, de a kor is. Társ a
gyermekkorban, apa az árvaságban, tanár és útmutató a „hitvány korban”.

Radnótinál szintén megfigyelhető a tanárok iránti rajongás, a tanárok nagy hatá-
sa. „Sík Sándorhoz írta” doktori értekezését Kafka Margitról, mely nem egyszerű
tanulmány: ez az elemzés egyfajta önanalízis is, ebben láthatta meg a korai trau-

mák szublimálásnak lehetőségét. „A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának és ezt a nyelven keresztül teremti meg. Anyaga a szó, a szavak, melyek akkor válnak költészetté, mikor elszakadnak betűszerinti, szótári értelmüktől és alkotó részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának.” – írja (Radnóczi, 1934, idézi Kovács, 2009, 78.)

Sík mellett Zolnai Béla gyakorolt nagy hatást a fiatal Radnótira. Mindkettejüknek fontos szerepe volt abban a hosszú névváltoztatási procedúrában, mellyel a Glatter nevet Radnótira szeretne volna változtatni. Az 1934-ben elkészült doktori disszertációt már Radnóti néven szeretne volna megjelentetni, azonban ekkor a hivatalos névváltoztatás még nem ért célba. Végül Sík közbenjárására a Glatter-Radnóti nevet nyomtatták a Kafka-disszertáció címlapjára (Miklós, 2009). A doktori értekezésben - mely tulajdonképpen egy pszichobiográfiának tekinthető – egy másik ember elemzésén keresztül érti meg önmagát, reflektív szemlélettel köti össze az élettörténet és az életmű egymásra hatását, mely az identitás fejlődésének és megértésének elengedhetetlen lépése. És épp ide kapcsolódik a névleges átmenet, úton levés is: még Glatter, de már Radnóti. Mindez szorosan kötődik az identitásproblémához is. A tárgyi azonosság – mint a név - az önmeghatározás olyan kategóriája, mely alapján különbözteti meg az egyént másoktól (Ricoeur, 2001). A folyamatosan változó családnév újra és újra ráerősíthetett az állandóság és folytonosság hiányára, ugyanakkor jó metafora Radnóti identitás-küzdelmére.

Nevének megváltoztatásával Radnóti azt is szeretne volna kifejezni, hogy ő magyar költőnek vallja magát. Ez egyfajta választás, vagy a választhatóság illúziója: elköteleződés a magyar nyelv, a magyar irodalom mellett, mely a kereszténység vagy a zsidóság felett álló identitáskategória. Egy boldog, védelmező burok, az anyanyelv, az anyaölbe való visszatérés, a gyermekivel való kapcsolat. Hasonló megfontolásból döntött a katolikus hitre való áttérés mellett is (Miklós, 2009). A már említett két példakép, Zolnai és Sík vett részt ebben a folyamatban. Sík keresztelte meg 1943-ban, keresztapának pedig Zolnait kérte fel.

A szavak varázserejével létrejött egy olyan identitás, amit haláláig magáénak érzett, amelyre büszke volt, és amely a legborzalmasabb pillanatokban is vigaszt jelentett számára. A szavak teremtő ereje Sík esetében kétszeresen is igaz, hiszen az imádság maga is az ebben való hitet jelenti. A szavak formálták őket, és ők a szavakat, egymásra találtak verseikben, százgyökerű identitásukban és annak minden bizonytalanságában. Sík túlélte tanítványát, és fiaként emlékezett meg a fiatalon elhunyt Radnótiról, akiben talán saját múltját látta, és egy olyan végzetet, mely akár az övé is lehetett volna.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Baróti, D. (1971). Írók, érzelmek, stílusok. Budapest: Magvető Kiadó.

Bencze, E. (2006). A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában. Forrás, 38(2),

Ferencz, Gy. (2005). Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó.

- Kovács, P. (2013). Szembenézés és tagadás Radnóti Miklós prózájában. A Napló és az Ikrek hava pszichoanalitikus interpretációja, Lélekelemzés, VIII(2).
- Lengyel, A. (2009). Radnóti identitásszerveződésének kérdéséhez. Forrás, 41(5). <http://forrasfolyoirat.hu/0905/lengyel.pdf> Letöltés ideje: 2014.03.24.
- Máté, Zs. (2005). Sík Sándor a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta. Szeged: Lazi Bt.
- Miklós, P. (2011). Glatter, Radnói, Radnóczi. Radnóti Miklós nevééről. In: Uő. (szerk.), A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged – Szabadka: Radnóti szegedi Öröksége Alapítvány.
- Miklós, P. (2011). Radnóti Miklós és Sík Sándor kapcsolatáról In: Uő. (szerk.), A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged – Szabadka: Radnóti szegedi Öröksége Alapítvány.
- Nemes, L. (2001). Az elveszett gyermekkor Radnóti Miklós szépprózájában, Thalassa, 2-3: 137-143.
- Radnóti, M. (1969). Ikrek hava. Napló a gyerekkorról. Budapest: Magyar Helikon.
- Radnóti, M. (1989). Napló. Budapest: Magvető Kiadó.
- Ricoeur, P. (2001). A narratív azonosság. In László J. Thomka B. (szerk.), Narratívák 5. Narratív pszichológia (15-27). Budapest: Kijárat Kiadó.
- Rónay, L. (2000). Sík Sándor. Budapest: Balassi.
- Szabó, J. (1993). A százgyökerű szív. Levelek, naplók, emlékezések Sík Sándor hagyatékából. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szegedy-Maszák, M. (1998). Radnóti Miklós és a holocaust irodalma. Irodalmi kánonok. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Szénási, Z. (2010). „Én nem vagyok magyar?” - A zsidó és a katolikus identitás problémái Radnóti Miklós és Sík Sándor életművében. Irodalomtörténet, 91(1), 103-111.
- Tolnai, G. (1969). Néhány szó az Ikrek hava olvasóihoz In: Radnóti M. Ikrek hava. Napló a gyerekkorról. Budapest: Magyar Helikon.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

PETRA KOVÁCS: „THE ROMAN TRAIN IS RUNNING, RUNNING WITH ME....”. A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHILDHOOD OF MIKLÓS RADNÓTI AND SÁNDOR SÍK

Sándor Sík became a teacher, an ideal, a friend and a father-figure for the young Radnóti. The parallelism of the two life story derives from their childhood. Their period of identity formation are characterized by the early loss of fathers, the untimely experience of the adult responsibility and the sudden grow up. Still Sík described a merry childhood in his literature, his father's death made him adult from day to day. Radnóti's traumatic early years are obvious by reading his poems and novels. In their adult years, the fibres of the real and chosen „lineage” are combined. Words have the protective and hiding function between these circumstances because their magic power is able to help reconstruct the balance of the harmed self and create a coherence and continuous life story. Radnóti and Sík found their personal self-identity in literature which is a category separated from religion and political affiliation. In my essay I attempt to analyse the common motives of the two poets' early years and discover the similarities of their identity formation and difficulties. The sources of the recent psychobiography are poems, novels, diaries and correspondences. The line of my interpretation arises in the childhood and ends up in a more wide historical-political-literary conflict.

Az Imágó Egyesület folyóirata
Imágó online. 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

BÁLINT ÁGNES:

PSZICHOBIOGRÁFIA ÉS IRODALOM

PÉCS: KRONOSZ KIADÓ, 2014

A pécsi Bálint Ágnes több mint egy évtizede foglalkozik pszichobiográfiai kutatással. Kevesen ásták bele magukat olyan mélyen Németh László „lélektörténetébe”, mint ő; 2005-ös doktori disszertációja óta immár másodszorra szentel neki csaknem egy teljes könyvet. Vajon honnan ez az állhatatos elköteleződés a 20. század nagy magyar regényírója mellett? Óhatatlanul a pszichobiográfia genealógiájában fontos szerepet betöltő Henry Murray jut az eszünkbe, aki harmincévesen szállt hajóra – Christiana Morgan iránti szerelmétől űzve –, hogy felkeresse Európában Carl Gustav Jungot. A hosszú hajóút alatt Murray Herman Melville „Moby Dick”-jét tanulmányozta, és annyira beleszeretett, hogy egész további életében dolgozott Melville pszichobiográfiáján. (Ami néhány részletől eltekintve végül sohasem jelent meg.) És nem mellesleg biológusból az egyik legnagyobb amerikai személyiségpszichológussá vált.

Bálint Ágnes 2012-ben jelentette meg első könyvét, a *Télemakhosz bolyongásai-t* (Bálint, 2012), amely a pszichológus éleslátásával követi nyomon Németh László sorsát és thélemakhoszi apakeresését a családi örökségtől a Babits-epizódig. (Ez utóbbi témának ez elmélyítését és továbbgondolását tartalmazza folyóiratunk jelen számában közölt tanulmánya.) A szerző megközelítése ebben az első kötetben eriksoni, több szempontból is. Egyrészt a pszichobiográfia módszerét a pszichohistória részeként értelmezi, másrészt végigköveti Németh László életútját a születéstől az identitásformáló ifjúkorig – akárcsak a nagy dán előd Luthert a maga könyvében. Ennek a hasonlóságnak a fő oka elsősorban Bálint Ágnes akkori elméleti orientációjában kereshető. Ha ugyanis végigböngésszük a „Télemakhosz” bibliográfiáját, akkor a pszichobiográfia nagy formátumú szerzőinek írásai közül Erikson Lutherje mellett egyedül W. M. Runyan magyarul 1998-ban megjelent könyvrészletét (Runyan, 1998) találjuk meg. (Freud műfajteremtő Leonardo-esszéjére sem történik utalás.) Runyan e könyve 1984-es, vagyis a modern pszichobiográfiai „mozgalom” hajnalán született, amikor a manapság használt koncepciók java még ismeretlen volt. A pszichobiográfia és a pszichohistória viszonya ugyancsak komplikált, talán komplexebb is annál, ahogy a szerző felvázolja. Freud „Leonardo”-jától egészen az 1950-es évekig a pszichobiográfia javarészt a személyiség- és klinikai pszichológiai esettanulmányokkal mutatott

rokonságot, azzal a különbséggel, hogy a pszichobiográfus értelmezéseinek és rekonstrukcióinak nyersanyagát nem élő személyekkel folytatott terápia nyomán szerezte be, hanem leginkább nyilvános, írott dokumentumok és műalkotások alapján dolgozott.

Erikson 1950-ben megjelent *Gyermekkor és társadalom* című könyve¹ azonban új dimenziók megnyílásához vezetett. Ebben a munkájában ugyanis Erikson Hitler és Gorkij életének lélektani elemzése nyomán tudományos igényű kijelentéseket fogalmazott meg a vizsgált egyéneket körbevevő történelmi realitást meghatározó pszichológiai klímáról (Erikson, 2002). Ezt fejlesztette tovább Lutherről szóló 1958-as, majd a Gandhiról írt 1969-es kötetében. Innentől számítható a pszichohistóriai paradigma kibontakozása, amely azonban többek között Lloyd de Mause munkássága nyomán (akit Bálint Ágnes új könyvében bőségesen idéz) erősen vitatott megközelítéssé vált. A kritikusok legfőbb támadási pontja a pszichológus vagy pszichiáter szerzők történelmi képzettségének hiánya, illetve a pszichológiai, pszichoanalitikus koncepciók indokolatlan kiterjesztése népcsoportokra, történelmi jelenségekre (pl. háborúk), korszakokra. A kritikákra már Erikson maga is válaszolt a Gandhi-könyvhöz írt módszertani cikkében. (Erikson, 1968). Ebben – többek közt – arra hívja fel a figyelmet, hogy a történészek is használnak történelmi alakok életútjának és politikai magatartásának elemzésekor pszichológiai elméleteket, ezek azonban – mai szóhasználatunkkal élve – implicit vagy burkolt személyiség-elméletek, amelyek tág teret adnak az önkényes, tendenciózus magyarázatoknak és a történész projekcióinak. A pszichológus vagy a pszichoanalitikus nemhogy hátrányban, hanem inkább előnyben van a történésszel szemben, amikor történelmi személyek motivációját magyarázza, hiszen kevesebb az önismereti vakfoltja, és szisztematikus személyiségelméleteket alkalmaz az értelmezés során. Ennek ellenére a pszichohistória nem került bele az egyetemi oktatás rendszerébe, a mai pszichobiográfiai kutatásokat integráló, William Todd Schultz szerkesztette *Handbook of Psychobiography* (2005) pedig egy árva szóval sem említi a pszichohistóriát. Valószínűleg nem tudatlanságból.

A *Pszichobiográfia és irodalom* című új Bálint Ágnes kötet számos ponton eltér két évvel ezelőtti elődjétől, annak ellenére, hogy a könyvek szerkesztési elve hasonló. Az első negyven oldal a módszertanról szól, aminek terjedelme több mint kétszer akkora, mint az előző könyv metodológiai része. A pszichobiográfiát továbbra is következetesen a pszichohistória „speciális ágának” tekinti, azonban immár jelentős mennyiségben idézi a kortárs pszichobiográfia nagy alakjait, Alan C. Elmset, Irving Alexandert, William Runyant, W. T. Schultzt. A pszichobiográfia műfaját boncolgatva részletesen kitér az elemzések forrására, eszköztárára, sőt a pszichobiográfusok kompetenciájának kérdéseire is. A második fejezet („Pszichobiográfia és irodalomtanítás”, 41-60.) igen eredeti módon azt a kérdést feszegeti, hogy mi-

lyen szerepe lehet a szerzők életrajzának a középiskolai irodalomtanításban, hol található egy egészséges egyensúly az életmű alakulásának túlszichologizálása és a szerző személyes érintettségének jelentőségét tagadó anti-intencionalista felfogás között. Bálint Ágnes jogosan vallja azt a felfogást, hogy a szerzői életrajz fontos és integráns eleme a művek és az életmű megismerésének, és az irodalomoktatásban a bevett (és sokszor semmitmondó) írói életrajzok helyett pszichobiográfiákat kellene alkalmazni. A felvetés indokolt, hiszen a tankönyvírók – a történészekhez hasonlóan – az életpálya felvázolásakor óhatatlanul alkalmaznak implicit személyiségpszichológiai vagy akár narratív pszichológiai előfeltevéseket. Állítását alátámasztandó Bálint Ágnes tíz irodalomtankönyvet vizsgál ebből a szempontból, Ady, Babits, Juhász Gyula és József Attila életrajzain keresztül. A kutatás fontos eredménye, hogy nemcsak az egyes tankönyvszerzők különböznek egymástól abban, hogy mennyire részletes, pszichológiailag hiteles képet festenek irodalmunk nagyjairól, hanem az is eltérő, hogy az egyes szerzők „lélekrajzának” bemutatását mennyire tartják fontosnak a tankönyvek összeállítói. Meglepő tény, hogy míg Ady és József Attila esetében a lélektani motívumokat általában jelentősnek tartják és kiemelik, addig Babits és Juhász Gyula esetében ezt kevésbé vélik relevánsnak. Nyilván ezt erőteljesen befolyásolja az adott író életművének hatástörténete, vagyis az, hogy az elmúlt száz év során kialakuló hagyomány mit emelt be az illetőre vonatkozó kánonba.

Míg a pszichobiográfiának tagadhatatlanul kiemelkedő szerepe van az alkotó személyének és az alkotási folyamatnak a megértésében, a létrejött művek értelmezése már bonyolultabb kérdés. Fathali Moghaddam (2004) ezért is dolgozott ki egy elméleti modellt az irodalom és a pszichológia viszonyának tisztázása érdekében. Három alapkategóriája: pszichológia az irodalomban, a pszichológia és az irodalom kapcsolata és a pszichológia vs. irodalom kérdése. Esetünkben a második kategória a meghatározó, melynek alcsoportjai: az irodalom mint független változó a pszichológiai kutatásban (pl. „Miért lett Goethe Werther-jének hatására sok fiatal öngyilkos a saját korában?”), az irodalom mint függő változó a pszichológiai kutatásban („Hogyan hatott a szerző személye és a társadalmi-történeti kontextus a mű megszületésére?”), végül a pszichológiai műértelmezés. A pszichobiográfia alkalmazása szempontjából a második és a harmadik alkategória közti különbségtétel a fontos. Az irodalom, mint függő változó vizsgálata esetén a pszichobiográfiai alkalmazása úgyszólván kikerülhetetlen, amikor azonban a műértelmezésre kerül sor, a pszichológiai szemléletű interpretáció nem szükségszerűen pszichobiográfiai kiindulású. A szereplők cselekedeteinek, választásainak, motívumainak értelmezésekor ugyanis nem szükséges minden esetben a szerző személyére és életére vonatkozó ismereteinkre fókuszálni. Flaubert („Bovaryné én vagyok”) ugyan feljogosít bennünket arra, hogy feltárjuk a regény személyes forrásait, de a műértelmezés ettől függetlenül is elvégezhető. Olyan jelentős pszicho-

lógusok vallották azt, hogy a művek pszichológiai jelentésélt magából a szövegből kell kihámozni, mint Vigotszkij vagy Mérei Ferenc.

Bálint Ágnes könyve második felében („Adalékok Németh László pszichobiográfiájához”) szakít az előző könyvet domináló eriksoni „lifespan”-jellegű megközelítéssel. Pedig akár folytathatná is azt; hiszen nyilván fel lehetne vázolni egy nagyívű narratívumot Németh László élete második felének fontos állomásairól is. Mostani kötetében azonban inkább a kortárs pszichobiográfia perspektívája érvényesül, amely az egész élettörténet értelmezése helyett inkább körülhatárolható eseményekre, motívumokra, „talányok” megfejtésére koncentrálnak. Ennek nyomán olvashatunk a pályakezdő írónak a Nyugat megnyert és elbukott novellapályázataival kapcsolatos kálváriájáról, a pszichoanalízissel való ambivalens kapcsolatáról, a létre nem jött Szondi-találkozásról, az „Ember és szerep” című önéletrajz megszületésének személyes vonatkozásairól. Mindegyik elemzés értő, mélyenszántó, nagy tárgyismeretről tanúskodó, izgalmas olvasmány. Külön színfolt az utolsó fejezet, egy párhuzamos vagy „multiple case” pszichobiográfia a Szibériában együtt raboskodó apáról, Németh Józsefről és Rákosi Mátyásról. A drámai történet rendkívül fontos adalék Németh László életének egyik központi metaforájához, a „Télemakhosz”-szerephez, az apa utáni sóvárgás, majd a súlyos csalódás traumájához, ami végül az „Irgalom” megszületéséhez vezetett. (Íme „az irodalom mint függő változó” jellegű kutatás tiszta példája.)

Némileg ellentmondásosnak érzem azonban „Az identitás-problematika Németh László regényeiben” című fejezet beiktatását (112-153.), mivel ez a könyv többi részével szemben a pszichológiai szemléletű műértelmezés kategóriájába sorolható, így nehezen sorolható be műfajilag az „Adalékok Németh László pszichobiográfiája” című második főrészbe. Pedig akár integráns a részét is képezhetné, hiszen a pszichoanalízisről szóló fejezetben Bálint Ágnes használja Rom Harré „identitás-projekt” elméletét, és – fenntartásokkal ugyan – az író identitás-projektjeiként értelmezi az *Emberi színjáték* szereplőit. Ugyan a *Gyász*, az *Iszony* és az *Égető Eszter* is identitás-regényként értelmeződik, de nem az írói azonosságtudat szemszögéből, mint identitásprojekt, hanem ahogyan a szereplők magatartása a breakwelli fenyegetett identitás megvédésének stratégiáit tükrözi. Az elemzés létjogosultsága nem megkérdőjelezhető, csak kevésbé illeszthető az író pszichobiográfiájának keretei közé és a könyv koncepciójának egészébe.

Összességében azonban elmondható, hogy a *Pszichobiográfia és irodalom* megírásával Bálint Ágnes újabb értékes könyvet tett le a hazai művészetpszichológiai kutatás asztalára. Amellett, hogy tovább gazdagította Németh László életének és életművének pszichológiai szemléletű értelmezését, felhívta a figyelmet egy igen jelentős gyakorlati kérdésre is: az írói életrajzok szerepére az irodalomtanításban. Ennek a kérdésnek a megválaszolása minden bizonnyal hozzájárul majd ahhoz, hogy a pszichobiográfia mint módszer elnyerje méltó helyét a hazai kvalitatív

pszichológiai és szellemtudományos kutatásban, valamint a középiskolai és egyetemi oktatásban.

Kóváry Zoltán

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bálint, Á (2012). *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája*. Pécs: Kronosz Kiadó.

Erikson, E.H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris, 2002.

Erikson, E.H. (1968). On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi. *Daedalus*, Vol. 97, No. 3, 695-730.

Fathali Moghaddam: From „psychology in literature” to „psychology is literature”: an exploration of boundaries and relationships. *Theory Psychology*, 2004;14; 505-525.

Runyan, W. M. (1998). Vita a pszichobiográfiáról. In: Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris, 1998. 305-339.

Schultz, W.T. (szerk.): *Handbook of Psychobiography*. New York: Oxford UP, 2005.

KÖVÁGÓ PÁL

A „VALÓSÁGTORZÍTÓ-MEZŐ” — STEVE JOBS PSZICHO- BIOGRÁFIÁJA

Steve Jobs (született Steven Paul Jobs) jelentősége vitán felüli. Sokak szerint körünk legbriliánsabb üzletembere volt, mások szerint már-már misztikus jövőbelátó képességekkel rendelkezett. Jobs forradalmasította a számítástechnikát, a mobil eszközöket, a zeneipart, a digitális filmgyártást, a digitális tipográfiát stb. (Sen, 2006, 2012). Kritikusai szerint ezek az innovációk soha nem Jobs fejből pattantak ki, pusztán jókor volt jó helyen, ügyesen tudta learatni kollégái újításainak gyümölcseit és volt, hogy szemérmetlenül lopott konkurensaitól. Maga Steve Jobs ezeket a kritikákat sokszor nem is hárította el, egy interjújából (Sen, 2012) kiderül, egyik kedvenc mondása, melyet sokan Picassonak tulajdonítanak, így hangzott: „A jó művészek másolnak, a kiválóak lopnak”. Akár negatív, akár pozitív színben tüntetik fel Steve Jobsot, egy dolog teljesen nyilvánvaló: munkásságát nem lehet figyelmen kívül hagyni. 1997-ben, miután ismét átvette cége, az Apple feletti irányítást, útnak indítja a „Think different”¹ kampányt, melynek televíziós reklámjában jelentős történelmi személyiségek, innovatív kutatók, lázadók, aktivisták képei jelennek meg (Siltanen, 2011), miközben Richard Dreyfuss narrációjával a következők hangzanak el:

„Ez az örültekről szól. A kívülállókról. A lázadókról. A balhésokról. A kerek formákról a négyszögletű lyukakban. Azokról, akik másként látják a dolgokat. Akik nem kedvelik a szabályokat. Akik nem tisztelik a status quo-t. Idézhetjük őket, vitatkozhatunk velük, glorifikálhatjuk vagy ellenségként foghatjuk fel őket. Az egyetlen dolog, amit nem tehetünk meg, hogy figyelmen kívül hagyjuk őket. Mert ők azok, akik megváltoztatnak dolgokat. Előre viszik az emberiséget. És bár sokan örülteknek tekinthetik őket, mi zseniket látunk bennük. Mert azok, akik elég örültek, hogy elhiggyék, a világ megváltoztatható, azok lesznek azok, akik meg is változtatják.” (Apple Computers, 1997, reklámszöveg², idézi Isaacson, 2011, 192.).

Jobs mindig úgy vélte, hogy a fenti reklámszöveg a tökéletes leírása mindannak, amit ő el akart érni, ahogyan a világra, és saját munkásságára tekintett (Isaacson, 2011). Tanulmányomban Steve Jobs életének jelentős mozzanatait sorra-

1 Gondolkodj másként (fordítás a szerzőtől)

2 A szerző fordítása.

ve keresem a választ arra, hogyan vált egy egyszerű örökbefogadott gyermekből a világ egyik legbefolyásosabb emberévé.

Jobs 1955 február 24-én született, biológiai apja szír származású, nagy presztízsű család gyermeke, biológiai anyja svájci-amerikai származású egyetemista. Közös gyermeküket nem tarthatták meg, mert családjaik ellenezték kapcsolatukat, különösen a korai gyermekvállalást. Steve Jobs eredetileg egy egyetemet végzett házaspárhoz került volna, ám az utolsó pillanatban visszaléptek az örökbefogadástól, így kerülhetett a Jobs családhoz, akik csak középfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. Az örökbefogadást azzal a feltétellel engedélyeztette Steve Jobs biológiai anyja, ha az örökbefogadó Jobsék megígérik, a fiú egyetemet fog végezni. Annak ellenére, hogy Steve Jobs a hivatalos életrajzában (Isaacson, 2011) is megerősítette: nevelőszüleit tekinti szüleinek, számos életrajzi epizódból megfigyelhető, milyen ambivalens volt az örökbefogadó szüleivel való kapcsolata. Középkorai és egyetemi éve alatt például különösen nagy gondja volt arra, hogy senki ne ismerje a szüleit, azt a benyomást akarta kelteni, hogy árva, kívülálló.

Steve Jobs visszaemlékezései szerint a nevelőszülei meglehetősen korán elmondták, hogy örökbefogadott gyermek. Ezt a momentumot Jobs pozitívan értékelte későbbi interjúiban, ugyanakkor tudható, hogy ha túl korán közlik a gyermekkel, hogy nem vér szerinti gyermeke a szülőknek, az súlyos károkat okozhat a személyi identitásának megerősödésében (Weider, 1978). Könnyen elképzelhető, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy Jobs önmagára kívülállóként, kiválasztottként, megvilágosodottként, később pedig olyan emberként tekintett, akinek fontos küldetése van a földön, ám kevés ideje, így muszáj minél gyorsabban, minél nagyobb eredményeket elérnie (Isaacson, 2011). Annak érdekében, hogy bizonyítsa saját kiválasztottságát, számos extrém, purgáló diétát erőszakolt a testére, húszas éveiben pedig egészen Indiáig utazott, hogy olyan buddhista mestert találjon magának, aki segíthet neki eljutni a megvilágosodáshoz. Amikor 1978-ban gyermeke született barátnőjétől, azzal az indokkal nem fogadta el sajátjaként, hogy nem törheti ketté egy gyermek a karrierjét, hiszen ez időtájt indult el a saját alapítású cége az akkor Apple Computersnek nevezett számítógépeket gyártó vállalat.

A fenti életrajzi példákból látható, hogy Jobs működését erősen jellemzi a nárcisztikus túlkompensáció, melynek gyökere nagy valószínűséggel az örökbefogadottság tényéből, az ezzel kapcsolatos korai nárcisztikus sérülésből fakad, melynek oka részben az örökbefogadás tényének túl korai megosztása a gyermekkel. Ez a fajta nárcizmus adhatott hajtóerőt a nagyszerű eredmények véghezviteléhez, de önmagában nem elegendő magyarázat Jobs kiemelkedő sikerességére. Közelebbi képet kaphatunk, ha megvizsgáljuk, milyenek voltak az emberi kapcsolatai.

A „VALÓSÁGTORZÍTÓ-MEZŐ”

Nevelőszülei szerény körülmények között éltek, ám mindent megtettek azért, hogy fogadott gyermekük egyetemre járhasson. Amikor Jobs rosszul viselkedett az iskolában, a szülei szidalmak helyett megvédték, mondván az iskola nem ad neki elég feladatot, hogy kellően stimulálja. Fiuk kérésére megengedték neki, hogy kihagyjon egy évet, sőt abba is belementek, hogy átírassák egy másik, jóval drágább iskolába, mert ezt szerette volna. Jobs egészen kiskorától kezdve kivételezett helyzetben érezte magát a családjában, ez az élménye pedig megerősítette az omnipotencia érzését. Ez az üzleti életben is visszaköszött, amikor gyakran minősíthetetlen higiéniai állapotban jelent meg tárgyalásokon, modortalanul, hangosan viselkedett. Munkatársai előtt olyan benyomást keltett, mint aki mindenki felett áll (Isaacson, 2011).

Jobsnak volt egy központi meggyőződése, mely szerint nagy dolgokra termett. Kezdetben önmaga fantáziaalapú felnagyításával érte ezt el: sajátos származási története alapján (melyet szülei sohasem titkoltak előtte), meg volt arról győződve, hogy különleges személy, sőt többször említette, hogy kiválasztottként tekintett magára. Elsősorban nevelőapja hatására, kezdett el érdeklődni a különféle elektronikai eszközök szerelése iránt, és bár Jobs maga soha sem vált briliáns mérnökké, egészen kiskora óta remek szeme volt ahhoz, hogy megítélje, ki mennyire jó egy adott területen (Kahney, 2008). Hét-nyolc éves korában nevelőapjával egy rádiót szereltek, és Jobsnak apjával ellenkező javaslata volt arról, hogyan kellene megjavítani a rádiót. Ekkor derült ki számára, hogy az apja nem okosabb, nem ügyesebb nála, és ekkor devalválódott nevelőapja a szemében (Isaacson, 2011). Ez a mintázat újra és újra megismétlődött Jobs életében. Újabb és újabb idealizált férfiakat gyűjtött maga köré, akikkel gyorsan nagyon intim kapcsolatot alakított ki, ám szinte kivétel nélkül minden ilyen kapcsolatnak a vége az lett, hogy Jobs elárulva érezte magát, majd devalválva a személyt kizárta életéből. Az egyik legeklatánsabb és legdrámaibb példa erre a John Sculleyval való legendás barátsága és kenyértöréshez vezető összetűzése.

Sculleyval 1983-ban ismerkedett meg, aki akkor a Pepsinél dolgozott. Jobsnak akkoriban szüksége volt egy olyan emberre, aki jól értett a marketingstratégiához, pontosabban szólva: olyanra volt szüksége, akitől eltanulhatja a marketingstratégiát. Ekkor fedezte fel Sculleyt, és csábította el az Apple-höz a mára már legendássá vált mondattal: „Egész életedben cukrozott vizet akarsz árulni, vagy velem tartasz, és megváltoztatjuk a világot?”³ (Beahm, 2011, 71.). Ebben a mondatban nem pusztán Jobs grandiózus, narcisztikus személyisége világlik ki nyilvánvalóan, hanem a rendkívüli érzéke a meggyőzésre, egyesek szerint a manipulációra. Jobs sokak elmondása szerint mélyen a szemébe nézett az „elcsábítandó” személynek, gyors-

3 A szerző fordítása.

san kitalálta, hogy mivel lehet befolyásolni, és ennek megfelelően, manipulatív módon kommunikált a személlyel (Isaacson, 2011). Sculley esetében az elhangzott mondat mellett a kulcs az volt, hogy Jobs a bizalmasaként kezelte, közel engedte magához, és ez imponált Sculleynek. Ez a bizalom ugyanakkor nem tarthatott sokáig, ahogy apjával, Sculleyval is kenyértörésre került a sor, amikor Sculley másként képzelte el a Macintosh számítógép árképzését és kapacitását. Ebben az esetben azonban – ha ideiglenesen is – Jobs húzta a rövidebbet, mert vitájuk végén neki kellett távoznia saját alapítású cégéből.

Beosztottjaival való kapcsolatának egyik legmeghatározóbb eleme Jobs hírhedt „realitástorzító mezeje”. Ezt a neologizmát Steve Jobs munkatársai találták ki arra a jelenségre, mely szerint, ha volt egy probléma, amit a mérnökök megoldhatatlannak gondoltak, de Jobs víziójában létfontosságú volt, akkor Jobs nem volt hajlandó tudomást venni a problémáról, sőt úgy beszélt róla, mintha az teljesen megoldható volna (Isaacson, 2011). A beosztottjai évek távlatából is elképedve meséltek arról, hogy Jobs szuggesztív hatására a megoldhatatlan megoldhatóvá vált. Ezt a hatást nevezték el az Apple-ön belül Steve Jobs realitástorzító mezejének. Nem ez volt az egyetlen manifesztálódása Jobs kompromisszumképtelenségének: elbeszélések szerint rettegett főnök volt, aki pillanatok alatt kirúgott embereket, ítelt meg termékjavaslatokat (Kahney, 2008). Ítéletei mindig szubjektívek voltak, a legtöbb esetben nem volt mögöttük racionális kritika, pusztán annyi, hogy Jobs máshogy képzelte el, ezért annak máshogy kell lennie. Viselkedése azonban, ahogy az idő mutatja, sikeresnek bizonyult, így a realitástorzító mező egyre erősebbé és erősebbé válhatott, azaz Jobs valóban egy olyan vezetővé válhatott, akit szinte vakon követnek a beosztottjai.

Nem minden kapcsolatát jellemezte ez a dinamika. Gyermekkori legjobb barátjával, Steve Wozniakkal, sikerült megőriznie barátságát annak ellenére, hogy közös karrierjük elején olyan módon csapta be, ami a legtöbb emberi kapcsolatban hatalmas töréssel járt volna. Jobs első megrendelése az Atari videojátékkonzol gyártótól érkezett. Jobs akkoriban gyakornokként dolgozott az Atarinál, és megígérte Nolan Bushnellnek, az Atari akkori igazgatójának, hogy legyárt egy olyan színes videojáték automatát, ami jóval kevesebb chipből áll, mint az addigi megoldások. Akkoriban ez óriási innovációnak számított volna, Bushnell pedig, bár kételkedett Jobsban, rábólintott a fejlesztésre. Jobs azonban a kellő mérnöki kvalitások hiányában nem tudta egyedül megvalósítani ígéretét, ezért Wozniakot kérte meg, hogy segítsen, de nem szólt arról, hogy minden „megspórolt” chip után prémiumot kap. Wozniak éjt nappallá téve dolgozott a gépen, ami is elkészült, Jobs pedig összesen 350 dollárt adott át Wozniaknak, az alapidő felét. A prémiumot egy utazásra költötte, ami egy spirituális elvonulásnak a részét képezte (Isaacson, 2011). Wozniak csak egy évtizeddel később szerzett tudomást erről, ám akkor már a világhírű Apple részvényeseként kételkedve fogadta a híresztelést. Jobs halála előtt

néhány évvel pedig arról beszélt, hogy ha valóban meg is történt az eset, már régen megbocsátott neki (Hanson, 2013).

Elképzelhető, hogy azért nem romlott meg Jobs és Wozniak kapcsolata, mert Wozniak soha nem jelentett veszélyt Jobsra nézve, nem voltak vezetői ambíciói, ha volt is ötlete az Apple fejlesztési tervére nézve, hajlandó volt alárendelődni Jobsnak. Ezt a hipotézisemet több korabeli Apple vezetővel történő interjú támasztja alá. Jobs életműve az Apple volt, ezért minden olyan javaslat, támadás, ami az Apple ellen történt, illetve eltért az ő jövőképétől, a személye elleni támadásnak minősült az ő megítélésében. Wozniakra úgy számíthatott, hogy nem kellett ilyen támadástól tartania, és amikor Jobs visszatért az Apple-höz, az akkorra már távozott Wozniakot tanácsadónak kérte fel.

Voltak, akikre nem hatott Jobs manipulatív viselkedése, és a realitástorzító mező hidegen hagyta őket. Ilyen volt Bill Gates, a „nagy ellenfél”, a Microsoft alapítója. Együttműködésük a hetvenes években kezdődött, amikor Gates az Applenek dolgozott. A kortársak elmondása szerint Gates azon kevesek egyike volt, aki képes volt végtelen nyugalommal végighallgatni Jobs kiabálását, és soha nem csábult el. Gates megalkotta a Windowst, ami sokak szerint – és Jobs szerint is – az Apple egy prototípusának ellopásán alapult, Gates azonban a Xerox4 egyik fejlesztésére hivatkozott, melyhez neki is volt hozzájárulása – igaz az Apple-ön keresztül (Isaacson, 2011). Jobs dühében minden erejével el akarta pusztítani a Microsoftot, amiért Gates elárulta. Egyébként is jellemző volt az ilyen mértékű pusztító impulzivitás, és bár élete későbbi szakaszában elismerte, hogy maga is gyakran lopott másoktól, ha tőle loptak, különösen mélyen érintette. Kapcsolatuk érdekessége, hogy a legendás 2007-es D5 konferencián⁵ elhangzott beszélgetésből kiderül: Jobs mindezek ellenére tisztelte Gatest. Ez a kijelentése nem csak a publikumnak szólt, hiszen Jobs Apple-höz való visszatérésekor a Microsoft finansziális segítségével tudott csak talpon maradni a cég.

Jobs rendkívül nehezen viselte, ha valaki ellentmond neki. Fiatal korában, amikor sokkal tapasztalatlanabb volt a cégvezetésben, és jóval impulzívabb is volt, sokszor fordult elő, hogy a cég vezetőivel hangos szóváltásba keveredett. Ha ilyen esetben kitartott az ellenállás, gyakorta megesett, hogy Jobs sírva fakadt. Egy alkalommal, amikor minden Apple alkalmazottat lajstromba vettek és sorszámoztak, Jobs a könnyeivel próbálta elérni, hogy ő kaphassa meg az első számot, és ne Wozniak. Jobs olyannyira hajthatatlan volt, és a munkatársakat annyira megha-

4 A vita a grafikus interfész kinézetén alakult ki, konkrétan az ablakokkal történő navigáción. Az ablakos operációs rendszer eredetileg a Xerox PARC kutatóközpontjából származik, ám az Apple kezdte el kidolgozni azt. Gates ugyanakkor hamarabb dobta piacra a terméket.

5 Az esemény különlegességét az adta, hogy Steve Jobs és Bill Gates, a számítástechnika két legfontosabb szereplője beszélgetett egymással a nyilvánosság előtt. Ilyenre azelőtt nem volt példa.

tották a könnyei, hogy kompromisszumos megoldás bontakozott ki: ő kapta volna meg a nulladik sorszámot, Wozniak pedig az elsőt. A Bank of America azonban közbelépett, mivel csak pozitív nyilvántartási számokat engedélyezett a rendszerük, ezért Jobs kénytelen volt beletörödni a második sorszámába. Még a harmincas éveiben sem volt ritkaság, hogy a könnyeivel próbálta elérni, neki adjanak igazat (Isaacson, 2011).

Előfordult azonban ennél is archaikusabb elhárítási kísérlet. Jobs a kívülállóságát megjelenésével is alátámasztotta. Hírhedt volt arról, hogy nem hordott cipőt, és a személyes higiéniára is kevés figyelmet szentelt húszas évei végéig. Munkatársai olyannyira elviselhetetlennek tartották testszagát, hogy megfenyegették, kirúgják, ha nem tesz ellene valamit. Egy alkalommal, amikor egy ülésen nem fogadták el az álláspontját, és a sírás sem vezetett eredményre, a mellékhelyiségbe rohant, lábát pedig a WC csészében áztatta önmaga nyugtatására. Amikor kellően meg tudta nyugtatni magát, az ázott lábával sétálgatott az irodák között a munkatársak legnagyobb megdöbbenésére. Ez a meglehetősen archaikus, primitív megküzdés attól lehetett megnyugtató, hogy, a vezetők döntése ellenére, a nedves lábaival mégiscsak megélhette, hogy az ő akarata érvényesül.

A VÉGTELENBE ÉS TOVÁBB

Az eddig leírtak tükrében nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen narcisztikus, manipulatív ember hogyan lehetett ennyire sikeres. Könnyű volna elintéznünk ezt a kérdést azzal, hogy cégét vasmarokkal, diktátorként vezette, és mivel volt érzéke a sikeres termékekhez, ezért végső soron sikerre vitte a cégét is. Ez az interpretáció azonban túlzottan leegyszerűsítene a képet, ugyanis nehéz személyisége ellenére sok munkatársa szerette Steve Jobsot, még olyanok is, akik tisztában voltak manipulatív természetével. Az ilyen munkatársakkal készített interjúkból kiderül, hogy Jobsban nem csak a zseniális jövőbelátót vagy a zsarnokot látták, hanem egy tiszta lelkű, „egyértelmű” embert, aki csak akkor manipulatív, ha a saját elképzelését nem tudja egyenes úton megvalósítani (Isaacson, 2011). A saját elképzelése azonban rendre jónak, földet rengetőnek bizonyult, így követői már-már vallásos áhítattal hittek Jobs szavaiban. Mások, mint Wozniak, vagy éppen Jobs felesége, megtanulták kezelni és finom manipulációval meggyőzni a megfelelő irányról. Az iPod⁶ prototípusainak bemutatásakor a fejlesztést vezetők tudatosan azt a modellt hagyták legutoljára, amelyről meg voltak győződve, hogy jobban fog tetszeni Jobsnak, mint az előzőek. Jobs rá is harapott, így született meg az iPod klasszikus, forgótárcsás irányítógombja.

Ahhoz, hogy Jobs azzá válhasson, akinek ma ismerjük, számos kudarcot kellett megélnie. Fiatal korában hajlamos volt romboló impulzivitásra, az agresszív, nar-

6 Az iPod a világ legnagyobb példányszámában eladott hordozható zenelejátszója

cisztikus túlkompenzációra; ennek hatására rúgott ki embereket, vitte bele a cégét olyan fejlesztésekbe, amely minden piaci logikát nélkülözött. Elhíresült róla, hogy az irodájának emeletére vezető lift úton, mely kb. 25-30 másodpercet vett igénybe, akár négy vele utazó kollégát is menesztett. Sokan kifejezetten rettegettek attól, hogy egy liftben utazzanak vele (Isaacson, 2011).

Érzékenyen ki tudta azonban választani azokat az embereket, akiktől eltanulhatta a cégvezetés, a piac, a marketing csínját-bínját, s ezektől az emberektől rendre hangos szakítással vált el. Ezek a találkozások nem egyszerű szakmai előrelépéseket jelentettek: Jobs emberi kvalitásokat is magába szívott. A fiú, akinek nincs identitása, legalábbis a nevelőszülei által felkínált kvalitásokat nem introjektálja, pontosan ugyanúgy építette fel saját magát, ahogyan a termékeit is: az elérhető legjobbak részeit összeollózza.

Az első ilyen példaképe Nolan Bushnell volt, az Atari elnöke, akiben a karizmatikus vezetőt és egy csipetnyi „showmanséget” látott. Kvalitások, melyeket Jobs magáénak akart, s magáénak is tudhatott, de csak miután képessé vált a kellő önfegyelemre és hidegvérűségre. A húszas éveiben Indiába utazott, hogy találjon egy gurut, aki mellett megvilágosodhat. Eleinte úgy tűnt, hiábavaló a keresése, ám egy napon tudomására jutott, hogy egy fiatal guru egy vacsorával egybekötött összejövetelet szervez a hegyekben. Mivel nagyon éhes is volt, és a megfelelő gurut is kereste, elment erre az összejövetelekre, ahol a guru hangosan kacagva mutatott rá, és azt kiáltotta: „Pont olyan vagy, mint egy csecsemő”⁷ (idézi Isaacson, 2011, 47.). Magához húzta Jobsot, és leborotválta a haját. Ekkor Jobs - saját elmondása szerint - rájött, hogy nem gurut kell találnia, hanem az aszkétizmuson, az önmegtartóztatáson és az egyszerűségen keresztül kell a megvilágosodást megtalálnia. Hazatérésekor sokkolta, hogy a nyugati társadalom a racionális gondolkodáson alapulva hoz döntéseket, míg Indiában sokkal nagyobb tere van az intuíciónak. Indiai útján újabb bizonyítékra lelt saját meggyőződéseit illetően: hinnie kell a saját megérzéseiben, mert nem más emberek fogják elvezetni a céljához, hanem önmaga.

Ekkortájt vált számára kiemelkedően fontossá az önismeret, s ezt minden lehetséges módon megpróbálta elérni. Részt vett például a hetvenes években divatos „elemi sikoly terápiában”⁸ (Janov, 1991), ami elmondása szerint nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a vér szerinti szüleivel való fantáziakapcsolatát ne felkavarónak, önmarcangoló módon élje meg, hanem megbékéljen sorsával. A valóságban azon-

7 A szerző fordítása.

8 Primal scream therapy vagy primal therapy Arthur Janov trauma alapú pszichoterápiás módszere. A módszer lényege, hogy az elfojtott gyermekkori traumákat katartikus módon, a trauma újraátélésével oldják fel. Az újraátélés módja az ún. elemi sikoly. A kliens feladata, hogy kiáltson/sikítson. Ha elég sokáig folytatja, egy olyan módosult tudatállapot alakul ki, amely lehetővé teszi a trauma élményszerű újraátélését (Janov, 1991).

ban, ahogy egyre jobb anyagi lehetőségei voltak, úgy egyre nagyobb erőfeszítést tett vér szerinti szüleinek felkeresésébe. Amikor megtalálta őket, csak az édesanyját kereste fel, akivel hosszan beszélgetett, és élete végéig tartotta a kapcsolatot (Isaacson, 2011).

Steve Jobs megértéséhez nem mehetünk el lánya, Lisa történetének tárgyalása mellett. Az Apple alapításakor egy Chrisann Brennan nevű lány volt a barátnője, akinek gyermeket nemzett, ám a gyermeket nem vette nevére, hosszú évekig tagadta, hogy bármi köze lett volna hozzá (Brennan, 2013). Indoklása szerint azért tette, mert nem akarta, hogy derékba törjön a karrierje. Jobs a maga módján vezetelt: az első, vezetése alatt készített, technológiailag rendkívül fejlett számítógépet LISA-nak nevezte el, ám dacára a teljesen nyilvánvaló utalásnak, sokáig tagadta, hogy bármi köze lett volna a lánya születéséhez. Arra utasította a fejlesztőket, hogy találjanak ki egy mozaikszót, ami megfelel a LISA-nak⁹. Ez meg is történt, és bár mindenki pontosan tudta, hogy a mozaikszó semmit sem jelent, Jobs a prezentációk során a számítógép hatékony működését a LISA rendszerrel magyarázta. Jobs tehát a saját lányával tette meg azt, ami vele történt, de még nem állt készen arra, hogy ezzel szembesítse magát. Miután Jobsot kirúgták az Apple-től, sok mindent át kellett értékelnie életében, és ennek részeként vette fel a kapcsolatot Lisával, majd ismerte el lányaként, és fogadta magához. Kapcsolatuk, bár Jobs nagyon törekedett rá, hogy pozitív legyen, pontosan olyan hullámszó és ambivalens volt, mint minden más emberi kapcsolata. Általában intim, de tele volt olyan epizódokkal, amikor kifejezetten kimért, sőt hideg volt Lisával.

Cégét is úgy vezette, ahogy az életét élte: impulzívan, egocentrikusan, kompromisszumokat elfogadni képtelenül. Ez a magatartása, a tapasztalatlansággal párosulva, katasztrófához vezetett, aminek hatására az igazgatótanács megfosztotta vezetői pozíciójától. Életének ez a szakasza volt talán a legnehezebb, ugyanakkor ebből a szakaszból fejlődhetett a legtöbbet. 1985-ös kirúgását elemi árulásnak élte meg, hetekig nem hagyta el házát, barátai beszámolója szerint egész nap sírt (Isaacson, 2011). Mindent, amit addig felépített, elvettek tőle, ráadásul a cég olyan irányt vett, amelyet ő soha nem támogatott volna: kompromisszumos, átlagos termékeket kezdett el gyártani. Dühében egy kivételével az összes Apple részvényét eladta, és pénzét két cégbe fektette. Az egyik a Pixar¹⁰ volt, a másik pedig a NeXT. Steve Jobs a NeXTben próbálhatta ki igazán önmagát, hiszen gyakorlatilag egyedül dönthetett a fejlesztési tervről. Az eredmény kétarcúra sikeredett: bár a NeXT technológiai újításai elismerést váltottak ki a szakma minden képviselőjéből, az eladások ezt az eredményt nem tükrözték, mivel túl drágák voltak a NeXT gépek. A cég valószínűleg csődbe ment volna, ha nem vásárolja fel az Apple 1996-ban, ám

9 Local Integrated System Architecture

10 A Pixar mára a világ egyik leghíresebb számítógépes animációkat készítő cége. Olyan rekordbevételű mesefilmek köthetőek a Pixar nevéhez, mint a Toy Story vagy a Verdák.

ez a lecke kiváló volt Jobsnak, mert az Apple-től való eltávolítását a vezetőség áru-lásaként értékelte, nem saját kudarcként látta. A NeXTnél nem volt kire fognia a sikertelenséget, így ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy tapasztalt cégvezetőként térhessen vissza 1996-ban az Apple-höz.

Visszatérésekor már rendelkezett azokkal a tapasztalatokkal, amelyek hozzáse-gítették az Apple felvirágoztatásához. Önmagában az identitását kereső, nevelő-szüleit elutasító, önmagát marcangoló, erősen narcisztikus és ebből kifolyólag nagyszerűségének bebizonyítására kellő indulattal és vággyal rendelkező karak-ter kevés lett volna, hogy Steve Jobsot a huszadik század (sőt, sokak szerint a hu-szonegyedik század) egyik legmeghatározóbb alakjaként ismerjük. Jobs egyrészt időben felismerte, hogy egyedül kevés, másoktól is tanulnia kell, másrészt folya-matosan kereste önmagát, hogy indulati életében békére leljen. Meglátásom sze-rint azonban a legfontosabb adalék a sikerességéhez a kudarcából származott. Ha nem rúgják ki az Appletől, ha nem szembesül azzal, hogy víziója a tönk szélére tud sodorni egy technológiai céget, akkor talán soha nem virágozott volna fel az Apple.

EMBERTŐL EMBERIG A GÉP SEGÍTSÉGÉVEL

Amikor Steve Jobs-ot arról kérdezték, hogy melyik termékét tartja a legnagyobb-szerűbbnek, azt felelte, az iPad-et, mert az felel meg a leginkább annak a vágyá-nak, hogy az emberi kommunikációt forradalmasítsa. Az emberi kommunikáció és interakció forradalmasításának igénye a teljes munkásságán meglátszik. Ti-zenkét éves kora körül egy újságcikk hatására az akkori legjobb barátjával, Steve Wozniakkal, közösen hozott létre egy szerkezetet¹¹, ami egy nyilvános telefon se-gítségével bármilyen számot ingyenesen hívhatóvá tett. A grafikus interfész és a számítógépes egerek forradalmasítása mögött az az igény állt, hogy az ember és a számítógép közötti kapcsolódás minél gördülékenyebb, problémamentesebb le-gyen. Ennek a munkásságnak a kiteljesedése az iPad, egy érintéssel vezérelt tábla alakú számítógép, amely már nem csak ember és számítógép között, hanem em-ber és ember között volt képes hatékony közvetítőként működni.

Jobs másik „rögeszméje” az volt, hogy a termék megjelenése az egyik legfonto-sabb tényező. Maga kevéssé kötődött a tárgyakhoz. Lakásában csak a legfontosabb dolgokat találhatta meg az ember, ő maga a földön aludt. Olyan tárgyakkal vette magát körül, amelyekben azt a tökéletességet látta meg, amelyet ő maga is el akart érni a termékeivel. A tökéletesség két dolgot jelentett: a harmonikus, egysze-rű, letisztult megjelenést, valamint az intuitív, könnyed, de egyúttal kiváló hasz-nálhatóságot. Ez a vágya elsősorban spirituális utazásai, élményei során alakult

11 Az ún. Blue box képes volt azokat a tónusú hangokat létrehozni, amelyek segítségével a telefonközpontban átirányították a hívásokat. A telefonközpont ezáltal úgy viselkedett, mintha a központból jött volna utasítás a vonal átkapcsolására.

ki. Jobs nagy érdeklődést mutatott a zen buddhizmus iránt, és munkásságában ezt a nyugalmat, harmóniát kívánta megjeleníteni. Többször hangot adott annak, hogy az Apple nem gyárthat másodrangú termékeket, és mivel az Apple-t önmagával azonosította, ez azt is jelenti, hogy saját maga is csak tökéleteset alkothat. A tökéletesség iránti vágy mellé tökéletes kontroll iránti vágy is társult, azaz egy készülő termék minden egyes aspektusáról tudni akart, mindenben önmagánál tartotta a döntés jogát, sőt magát a felhasználót is kontrollálni kívánta azáltal, hogy nem a felhasználói igények mentén fejlesztett, hanem a saját elképzelései szerint. Véleménye szerint a felhasználó igényei nem mindig helyesek, ráadásul a felhasználók nem is mindig tudják, hogy mit akarnak. Az Apple sokszor nem pusztán termékeket készített, hanem termékek iránti vágyat, olyan új perspektívákat, amelyekről addig a felhasználók nem is tudtak, hogy szükségük van rájuk. Ezzel Jobs nem pusztán nagyszerűvé vált, hanem nélkülözhetetlenné is, olyan figurává vált, akit nem lehet megkerülni, tehát elhagyni, figyelmen kívül hagyni.

Munkásságának harmadik pillére, hogy az Apple termékeire nem konvencionális termékként tekintett, sokkal inkább úgy vélte, tárgyak helyett érzelmeket, életstílust árusítanak. S valóban, az Apple sikeressége nem egyszerűen a kiváló minőségű, innovatív termékekben rejlett, hanem abban, hogy amikor valaki a kezébe vesz egy Apple készüléket, szinte érzi azt az életstílust, azt a harmóniát, amelyet Jobs megálmodott. Ez a motívum kifejezetten érdekes a fentiekben leírt emberi kapcsolatainak ismeretében. Jobs számára minden kapcsolat alapvetően bizalmat próbáló volt, rendkívül nehezen bízott meg másokban, és ha ez meg is történt, általában ambivalensen kötődött. Az, hogy úgy vélte, érzelmeket árul, sokatmondó, hiszen talán pontosan azért volt szüksége az érzelmek árulására, mert önmaga a hétköznapi kapcsolataiban is nehézségekkel küzdött.

Az, hogy Steve Jobs forradalmasítani akarta az emberi kapcsolattartást a gépek segítségével, és az a tény, hogy ez tulajdonképpen sikerült is neki, hihetetlen példája annak, hogy egy, a fentiekben leírt alapokkal rendelkező személy a megfelelő körülmények között valóban képes akár az egész világ megváltoztatására. Tény, hogy Steve Jobs történetében számos tényező szerencsés összejátzására, számos sok szempontból önmagánál is zseniálisabb ember munkájára volt szükség, ugyanakkor elmondható, hogy Jobs gyermekkori fantáziája, mely szerint hatalmas dolgokra termett, végül mégis önbeteljesítő jóslatként munkálkodott életében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beahm, G. (2011). *I, Steve – Steve Jobs In His Own Words*. Chicago: Agate Imprint.

Brennan, C. (2013). *The Bite in the Apple*. New York: St. Martin's Press.

Hanson, B. (2013). How Steve Wozniak's Breakout Defined Apple's Future. *Game Informer*, 2013. június 27. URL:

<http://www.gameinformer.com/b/features/archive/2013/06/27/how-steve-wozniak-s-breakout-defined-apple-s-future.aspx>

Isaacson, W. (2011). *Steve Jobs*. New York: Simon & Schuster.

Janov, A. (1991). *The new primal scream: Primal therapy twenty years on*. New York: Abacus Books.

Kahney, L. (2008). *Inside Steve's Brain*. New York: Portfolio.

Siltanen, R. (14 Dec 2011). „[The Real Story Behind Apple's 'Think Different' Campaign](#)”. *Forbes*. Retrieved 14 Mar 2014.

Sen, P. (1996). *Triumph of the Nerds*. Pt. III., PBS.

Sen, P. (2012). *The Lost Interview DVD*. Magnolia home entertainment.

Weider, H. (1978). On when and Whether to Disclose about Adoption. *Journal of American*

Psychoanalytic Association, 26:793-811.

PÁL KŐVÁGÓ: STEVE JOB'S PSYCHOBIOGRAPHY

Steve Jobs was one of the most important figures in technology, reinventing the way we look at computers, how we consume and create content etc. While there is no debate on Steve Jobs' overwhelming contribution to the technology sector, many records, interviews and even books state that his character was divisive. In this paper, I argue that Jobs' successes and influence was not only due to his visionary approach to the issues in the times' technology sector, but also a direct result of his story of origin and his character. These latter are also reflected in the design choices made by one of the world's most successful technology companies, Apple's products, but also resonate in our everyday lives.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

KRÉKITS JÓZSEF

A HÜTLEN MÚZSA. KATONA JÓZSEF LÉLEKTÖRTÉNETE

Mottó: „Gördülj Elmegyümölcs! bárha fanyar vagy is,
hisz’ már a Magyar el nyelni tanúlt fanyart.”

(Katona József)

BEVEZETÉS

Tanulmányomban a költő-drámaíró Katona József (1791-1830) életének és művének együttes vonásait kísérelem meg elemezni lélektani szempontból, belehelyezve a korba, melyben élt, és amelynek írni próbált. Azért írom azt, hogy „próbált”, mert életében csak írott formában látott napvilágot főműve a *Bánk bán* (kis példányszámban), valódi hatása csak a színre vitt műnek lett, de csak az író halála után. (1833-ban Kassán mutatták be először.) Életében csak néhány műfordítása és kevéssé jelentős átdolgozása, valamint egy másodvonalbeli műve került színre. Sem a *Jeruzsálem pusztulása*, sem a *Bánk bán* nem kapott színpadot. Katona József életéről csak kevés dokumentum maradt fenn, életrajza is csak töredékesen rekonstruálható a kortársak későbbi visszaemlékezéseiből. Ő maga kifejezetten zárkózott természetű ember volt, önéletrajzot nem hagyott hátra, ezért csak közvetve tudjuk lélekrajzát papírra vetni (Orosz, 2007). Rendelkezésünkre állnak viszont az írásai, melyek lélektani szempontból árulkodóak, és így kiegészítik az életrajz hiányait.

Elsősorban fő művét, a *Bánk bánt* elemzem, mint alkotói periódusának csúcspontját és legismertebb alkotását, de más műveire (főként verseire) is hivatkozom, ha több alkotásán végighúzódó tendenciát vagy motívumot találok bennük. Írásom semmiképp sem kíván kórrajz (patográfia) lenni, hiszen Katona József lelki értelemben nem volt beteg, mégis tárgyalnom kell azokat az átlagostól eltérő lelki tulajdonságokat, melyek hajlamosították őt mind az alkotásra, mind a műveiben megjelenő sajátosságokra, mind a korai elhallgatásra. A hajlamot persze mindig befolyásolják a körülmények, más-más genetikai programot aktiválva, és viszont: bizonyos, már kialakult tulajdonságok aktívan befolyásolják az információ-feldolgozást és a cselekvési stratégiákat. A legjobb magyar kifejezés ta-

lán a lélekrajz lenne (a jellemrajz mintájára), de ebből hiányzik az életrajz, mint alapvető kerete az életmű elemzésének, így marad a szakkifejezés: pszichobiográfia (Kőváry, 2012), mely mindkettőt tartalmazza. Az alcímben megjelölt „lélektörténet” kifejezés Szerb Antaltól (1978 [1934]) származik, aki saját irodalomtörténeti munkásságában az írói jellem megragadását és rekonstrukcióját igyekezett összekötni az irodalomkritikai elemzéssel és a kor szellemtörténetével. Csak érdekességként említem meg, hogy Erik H. Erikson 1958-ban *A fiatal Luther* (1991a) című írásában említi művét „pszichohistóriaként”, amit Szerb Antal jóval korábban ugyanezen szóösszetétellel jelölt meg magyarul. A szerző nemcsak szüleinek, de annak a kornak is gyermeke, melybe beleszületett, és erre a korra reflektál alkotásaiban, ennek a kornak kíván tükröt tartani, és erre a korra, valamint az utókorra szeretne hatni műveivel. Ezért fontosnak tartom megragadni a kor és a mű, valamint a korszellem és az egyedi lélek egymásra hatásait. Tanulmányom tehát korrajz is kíván lenni, ami túlmutat a lélektörténeten, pszichobiográfián. Elemzésem részben pszichoanalitikus orientációjú, de igyekszem felhasználni egyéb lélektani iskolák idevágó megfigyeléseit is, főként a fenomenológiai megközelítésű daseinanalízist (Helting, 2007; Krékits, 2013). Utóbbi a pszichoanalízisből nőtt ki és attól különült el, főként Heidegger filozófiájának hatására. Heidegger szerint világban-benne-létünk oly mértékben összefonódik a történelemmel, és szűkebb miliónnkkal, hogy egyén és világ, objektum és szubjektum dualisztikus kettéválasztása nem állja meg a helyét. Fontos összetevője ennek a módszernek a tapasztalatok, élmények pontos leírása fenomenológiai szempontból, azaz a jelenségek mögötti mintázatok, utalás-összefüggések megragadása, melyek vörös fonalként húzódnak végig az életművön és az életrajzon. A fenomenológia nem a pszichológiai (és egyéb) konstrukciókból indul ki, hanem igyekszik önmagukból a jelenségekből megmagyarázni azokat. Azaz összefüggéseket keres a dolgok és környezetük közt, de nem választja szét mereven azokat, hanem kölcsönhatásaiban igyekszik megragadni mindkettőt (Reinach, 1997). Ezen túl ismételt hivatkozom Böszörményi-Nagy Iván (2001) kontextuális családterápiás megfigyeléseire, koncepcióira, hiszen a család mindenkor egy *különös* közvetítő egyedi és általános között, tehát a családszerkezet vizsgálata sem hagyható ki a vizsgálatból. Így elemzésem vállaltan integratív célkitűzésű.

Nem gondolom, hogy egy életműnek csak egyféle leírása, értelmezése lehetséges, de én csak a sajátomat vagyok képes interpretálni. Ebben egyrészt a beleérzés általi intuíció segít, másrészt azok a pszichológiai ismereteim, tapasztalataim, melyeket tanulmányaim, és saját pszichoterápiás praxisom során szereztem. Igyekszem értelmezéseimet mindig alátámasztani idézetekkel, vagy életrajzi motívumokkal, ennek ellenére sok asszociatív elemet is tartalmaz tanulmányom, különösen olyankor, amikor egymástól látszólag távoli tényeket kapcsolok össze, állítok analógiába, párhuzamba. Ezek az asszociációk a lélekelemzés során sokszor hasznosnak bizonyulnak, mert a páciens, klienst is képzettársításokra ser-

kentik, és így újabb anyag kerül be a terápiába, amely tovább árnyalja a képet, és segíti az együttgondolkodást. Ilyen együttgondolkodásra és persze polemizálásra is kérem olvasóimat. Bízom abban, hogy a nemzeti kultúránk részévé vált Katona József-i mű lélektani elemzése hozzájárulhat nemzeti önismeretünk mélyítéséhez is.

SZERZŐ ÉS FŐSZEREPLŐJE, AVAGY „ÉN VAGYOK BÁNK...”

A szerző mindig azonosul főszereplőjével, ha nem is teljes egészében. Katona egy 1821-ben keltezett ismert tanulmányában, melynek címe *Mi az oka, hogy Magyarországban a Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?* (In: Katona, 2001) azt nyilatkoztatja ki, hogy „én vagyok Bánk...” (75.). Természetesen ezt nem szabad szó szerint vennünk, hiszen e tanulmánya szövegében lényegesen határozottabban áll ki Bánk mellett, mint azt a dráma befejezése mutatja, ahol a főszereplő vesztésként hagyja el a színpadot: „Nincs a teremtésben vesztés, csak én!” (Katona, 1819/1997, 2601. sor). (A továbbiakban az 1997-es Kerényi Ferenc által szerkesztett *Bánk bán* kiadás alapján számozom a sorokat, mivel ebben a kiadásban a legkövethezőbb és legegyszerűbb a sorok számozása.) A tanulmányban annak indokát is keresi, hogy miért nem engedélyezte a cenzúra művét színpadon előadni, csak nyomtatásban megjeleni: „Királynégyilkolás végett? Vagy hogy hellyel-hellyel az érző ember keserűen felszólal? Nem! Csak azért, mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a királyi házét. (...) ...egy hatalmas, egy királyi Bánk nem mint jobbágy öl, hanem mint élet-halál ura hazájának és becsületének teszi meg, mint vetélkedő vetélkedőjén a maga erőszakos áldozatját.” (Katona, 2001, 75.). Azaz itt meg tudja Bánkot védeni Katona, a drámában viszont nem tud a saját ügyvédje lenni Bánk: Melinda halálát isteni büntetésként értékeli. Pedig a fenti tanulmány csak két évvel a dráma végső kidolgozásának befejezése után jelent meg, és lehet az is, hogy korábban írta! Tehát nem vehetjük szó szerint azonosulását a főszereplővel, de mégis, mint jellemében hozzá legközelebb állót, és mint őt reprezentálót kell tekintenünk, mivel a szerző saját érzéseit fejezi ki általa. Természetesen egy drámai műnek fel kell mutatnia a többi szereplő igazságait is, de érzelmileg mégis a főszereplő áll legközelebb az íróhoz. Egyúttal a néző, illetve az olvasó rokonszenvét is a főszereplő személyén keresztül szeretné megnyerni, mint erre egy korábbi tanulmányomban részletesebben kitértem (Krékits, 2012a). Különösen így van ez a preromantika és a romantika korában. Még Brecht-nél is azonosulunk a főszereplővel, pedig ő már törekszik elidegenítő effektusai által az objektivitás, az optimális távolságtartás kiváltására a nézőből, annak érdekében, hogy racionális ítéleteket hozzon, ne sodorják el érzelmei. Csak a legújabb kori modern drámákból hiányzik sokszor a főszereplő, de még itt is van lehetősége a nézőnek választani magának beleélést, rezonanciát kiváltó kitüntetett szereplőt.

A BÁNK BÁN FREUDI ÉRTELMEZÉSE

Bánk egy törrel, több szúrással öli meg Gertrudist. Azzal a törrel, amit Gertrudis kezéből csavart ki. Ebben az összefüggésben Bánk egy fallosszal, törrel bíró nőt öl meg úgy, hogy elveszi tőle a fallikus tört, a férfihatalom jelképét. Mondhatnánk úgy is, hogy visszaveszi a hatalom-szimbólumot, hiszen köztük hatalmi rivalizálás folyik. Mint az a drámából is kiderül, a hatalmi viszonyok nem egyértelműek, nincs egyértelművé téve, hogy ki tartozik engedelmességgel a másikkal. (Mint ahogy a modern kor felé közeledve ez egyre inkább így van a házasságban is, ebből a szempontból egyre aktuálisabb a dráma.) A helyzet többértelműségét az hozza létre, hogy a legfőbb autoritás-személy, a király távol van. Persze uralkodhatnának egyetértésben is, ha egyesítenék hatalmukat az ország érdekében, de a kölcsönös bizalmatlanság ezt nem teszi lehetővé. Vajon, ha végigvisszük a fallosz-analógiát, valódi egyesülés is történhetett volna köztük? „Ölnek, ha nem ölelnek / a harctér nászi ágy”, hogy a pszichoanalitikus gondolkodással „megfertőzött” József Attilát (1977 [1936], 379.) idézzem, *Amit szívedbe rejtész* című verséből, melyet Freud nyolcvanadik születésnapjára írt. Vajon nem módosulhatott volna az ölés öleléssé a darab során? Ahhoz Bánknak fel kellett volna adnia mind a király, mind felesége iránti lojalitását, hűségét. Vajon Gertrudisban, a magára hagyott nőben lehettek-e ilyen irányú késztetések? Nagyon valószínű, hogy a Katona által leírt forgatókönyv szerint rejtetten lehettek, ugyanis a freudi *eltolásra* gyanakodhatunk abból, hogy épp Bánk feleségét Melindát és testvérét, Ottót akarja összehozni Gertrudis, illetve az író. Az áttolás során Bánkot Melinda, Gertrudist Ottó helyettesíti a vágyott, de elfojtott egyesülésben. A féltékenység során gyakran a saját hűtlenségi fantáziák vetülnek rá a partnerre, azaz a féltékenykedő ember gyakran magából indul ki. Bánk szerelemféltése is magyarázható részben ezzel, másrészt azzal, hogy nem ismeri ki magát, nem tud tájékozódni az idegenek közt. Harmadrészt jogos a féltékenysége, hiszen valódi csábítás gyanúja jelenik meg a helyzetben Ottó részéről. A freudi terminológia szerint a saját vágyaknak hozzánk közelálló másokra való áttolása során némi kielégülést érzünk, mert beleéljük magunkat a szeretett személy helyzetébe. Ez a mechanizmus inkább Gertrudisra érvényes, és a kerítők lelkivilágára. A Bánkban (Katonában) élő királytisztelet (apatisztelet) megakadályozza őt abban, hogy Gertrudis mellett királyként jelenjen meg, holott a királytól erre kapott felhatalmazást, és a benne lévő vágy is ezt erősíti. Ugyanakkor az ödipális incesztus-tiltás is benne van: nem foglalhatja el a királyi széket Gertrudis mellett, bár az üres a király távollétében. Ugyancsak üres egy hely a királynő ölében ez idő alatt. Bánk az ödipális csábítást látja a helyzetben, de belső konfliktusa következtében a fallikus, hatalmi pozícióban lévő nőt, Gertrudist boszorkánnyá kiáltja ki, és erős felindulásában (részben önvédelemből)

megöli. Székács István (1991) pszichoanalitikus tanulmányából tudjuk, hogy a boszorkány szavunk ezt a fallosszal bíró nőt jelenti.

(A boszorkány szó etimológiailag a török nyelvek 'baszargan, baszirkan' szavából került a magyarba, ami az ótörök basz- (nyomni) ige-től származik, ebből ered a „baszik” szavunk is (ESZ, 2006). Székács összefüggésbe hozza ezt a lidércnyomás kifejezéssel, valamint a közösüléssel is. Véleményem szerint a seprűnyélen lovagoló boszorkák tulajdonképpen saját falloszukba kapaszkodnak. Závada Pál (1997) *Jadviga párnája* című regényében egy boszorkányszeánszot ír le korabeli dokumentumok alapján, ahol a seprűnyelet meztelen fenékkal kellett megülniük a nőknek, mely így egyben maszturbáció is volt, így a repülés felfogható képletesen. A maszturbáció egyben tagadja a férfiaktól való függést is. Székács szerint a boszorkány a preödipális, frusztráló, az anyamellől elválasztó rossz anyát reprezentálja. A néphit a tehenek tejének elapadását is boszorkányoknak tulajdonította több nép folklórjában is. De saját olvasatomban a felülkerekedő, hatalmi *nyomást* gyakorló nő is válhat a férfi számára félelmet keltő „boszorkánnyá”. Egyfajta „boszorkányság” történik a drámában is, ez nem más, mint Melinda szerelmi bájital általi megrontása. A „báj” szavunk is ótörök eredetű, és eredetileg köteléket, szalagot, bilincset jelentett. Ebből módosult a későbbiekben „bűbájoskodik, elbájol, lebilincsel, mágikusan köt” jelentésűvé (ESZ, 2006), mely kifejezések közvetlenül kapcsolódnak a boszorkány varázslási cselekedeteihez. Igaz, hogy a bájitalt végül Biberách adja Ottó kezébe, hogy ezzel elcsábíthassa Melindát, de ezzel a királynő vágyát is teljesíti. A későbbiekben valószínűleg jutalmat is remél cselekedetért Gertrudistól. Egyúttal a királyné számára is kever egy altatót, de csak azért, hogy őt semmiképp ne lehessen közreműködéssel vádolni. Pedig nyilvánvaló, hogy a királyné indirekt módon bűszíti öccsét Melinda elcsábítására.)

Így történik meg mégis egy szimbolikus perverz egyesülés Bánk és Gertrudis közt a visszavett törrel (fallosszal). A belső, majd külső konfliktus királynőgyilkosságba torkollik, amely nem más, mint egy negatív Ödipusz-komplexus megvalósulása (Freud, 1995 [1905]). A pozitív Ödipusz-komplexus a szokványos: apagyilkosság és az anya feleségül vétele, ahogy Szophoklész leírja az Oidipusz királyban. Ennek Freud szerinti szelídített változata az apával való rivalizáció az anya szeretetének elnyeréséért. Katonánál ez fordítva van: a királynő (anyafigura) megölése azért, hogy elnyerje a király (az apafigura) és a férfitársak (Petur, Tiborc és a békétlen magyarok) elismerését, szeretetét.

Katona József életében is kimutatható egy erős apa-fiú szövetség, mint arra a későbbiekben kitérek, melyből az anya szinte ki van zárva. Érdekes módon a hagyományos ödipális vérfertőzési tiltás (itt anya-tiltás) túl erős jellege fordul át fordított, negatív Ödipusz-komplexusba. Azaz tízéves kori otthonról való eltávolítását (pesti iskolába küldését) a gyermek Katona a Paradicsomból való kiűzetésként, erős ödipális anya-tiltásként értékelheti. Életrajzi adataiból tudjuk (Rigó,

1991; Bíró, 2002), hogy Katona tanulmányaiban többszörös visszacsúszások voltak, mind Pestről, mind Szegedről többször visszatér Kecskemétre szüleihez, és ott fejez be egy-egy évfolyamot. Bizonyos, hogy nem a képességeivel van a baj, hanem lelkiileg viseli rosszul a korai elszakadást, a családjától való távollétet, ami ennyi idős korban tanulási problémaként is jelentkezhet. Az, hogy újra és újra a családjától távol kezdi meg tanulmányait, arra vall, hogy apja nem elégszik meg a kecskeméti iskolák színvonalával, és visszakényszeríti fiát a jobb színvonalú vagy jobbnak vélt iskolákba. Tehát van egy tényező, ami a fiatal fiút visszatéríti a szülői házhoz, és egy másik, amely az elvárásokból adódóan a korai individualizáció rögzösebb útjára viszi, kilöki az otthoni fészek-melegből. (Ne feledjük el, hogy ekkor még kétnapi távolságra van Kecskeméttől mindkét város lovas kocsival, hiszen még nincs vasút, így csak hosszabb szünetekre lehetett hazamenni, és az apa is meggondolta, mikor látogassa meg fiát.) Ez a korai önállóság nem múlik el nyomtalanul Katona lelkivilágából, s emiatt a fiú élete végéig sóvárog az Elveszett Paradicsom után. Bizonyíték arra, hogy számára ez a gyerekkor traumatikus befejeződését jelentette, a *Gyermek-kor* című verse (Katona, 2001 [1817], 35-38.), melyben egyértelműen utal az időpontra is: „Eltűntt! Eltűntt bájord ekkor, / eltűntt, te édes Gyermek-kor! / alig maradt voltod' éke' / *beteg*en sajnó emléke: / az idő befedezett. / Kerestem azt, ott, hol Éltem' / örömeit így el éltem / alig tizenötöd-éve” (37., kiemelések tőlem). A vers keletkezési idejéből visszaszámítható a dátum: 1802, a tízéves kori Pestre menetel. A „betegen sajnó emlék”, de az egész vers is a visszahozhatatlan, elveszett, elrabolt gyerekkor nosztalgikus fájdalomát idézi. Még egy érdekessége van a versnek, ami a felmerülő korai elválasztás traumájának gyanúját erősíti meg. A versben egyetlen ember jelenik csak meg, egy lány, aki mosáshoz készül a tó partján, de előtte megfésülködik a másnapi ünnepre készülve. Azonban az idill képét egy szúnyograj zavarja meg, mely a lány felé repül: „a körülé szánakodó / hangal *nedvért rimánkodó* / szúnyog-sereg csapódozott / feléje a sűrű bozót' / közül, *enyhíteni baját*.” (Katona, 2001, 37., kiemelések tőlem). A költő teljes egészében a szúnyogokkal azonosul, a lány felé nincs egy „szánakodó” gesztusa sem. Az éhség és szomjúság a drámában is megjelenik Tiborc alakjában, aki lopni megy a palotába, amikor találkozik Bánkkal. A *Jeruzsálem pusztulása* című tragédiában az éhség fenoménje központi szerepet játszik, mivel a rómaiak kiéheztetéssel akarják megtörni a város ellenállását. A nosztalgia kérdéskörére még a versei elemzése kapcsán visszatérek.

Freud szerint a fent leírt negatív Ödipusz-komplexus hajlamosíthat homoszexuális irányú személyiségfejlődésre, amit mai ismereteink tükrében már nem fogadhatunk el mint determináló tényezőt, de a pozitív és a negatív komplexus aránya karakterképző tényező az egyén életében. Az viszont egyértelműen kimutatható Katona életrajzából, hogy a nőekkel szemben kifejezetten gátlásosan viselkedett, és élete végéig nem nősült meg, sőt nagy valószínűség szerint partnerkapcsolata sem volt. Visszatérve Bánkra, a király szeretetének elnyerése nem lehetséges, hi-

szen annak feleségét ölte meg. Bár a megkegyelmezés megtörténik: „Előbb mintsem Magyar Hazánk, méltán esett el a királyné.” (2655-56. sor) – mondja II. Endre, de Bánk önmagának nem tud megbocsátani, ahogy Katona sem neki, amit azzal is kifejez, hogy a zárójelenetben a királynő árváit viszi fel a színre, hogy a tragédia egyértelmű legyen. Ez értelmezhető úgy is, hogy Bánknak a király iránti lojalitása jóval erősebb, mint a királyné iránti, azaz autonómiájáért folytatott harcában nem a királyt, hanem annak feleségét érzi legfőbb ellenfelének. Tehát a haragot az érinthetetlen királyról a királynőre tolja át, hiszen saját hatalmát a királytól kapta. A drámában a királypárti lojalitás ütközik össze a zsarnokság elleni dühvel, ezért kell a „zsarnok” fenoménjét a királynéra áttolni. Katona is az apától kapja hatalmát, ami a tanulás lehetőségében nyilvánul meg (a tudás: hatalom), de ennek ára, hogy le kell mondania az anyai szeretetről, gondoskodásról. Így az eredeti harag az apára irányul, hiszen ő küldi vissza rendszeresen tanulni más városokba, de ezt a haragot elfojtja. Az előzőekben kifejtett éhség és szomjúság téma megjelenése műveiben azt is valószínűsíti, hogy a tízéves kori trauma csak megismétlődése egy korai elválasztási traumának. Az apa helyett az anyára haragszik, aki megvonja magát tőle és akit „savanyú a szőlő” módra leértékel, mondván, nincs is rá szüksége. Ennek következményeként viszont a potenciális anyapótló személyek felértékelődnek, piederstálra kerülnek (idealizálódnak), és ebben a magaságban elérhetlenné válnak, ez jelenik meg a „plátói szerelem” jelenségében. A későbbiekben ezt is elemzem Széppataki Rózához fűződő szerelme kapcsán.

Lacan szerint az anya testéről való lemondás hiányt szül, melyet később a nyelv hivatott pótolni (Eagleton, 2000). A nyelvvel leszünk képesek betölteni hiányainkat a világban, a hiányaink kommunikációjával. A szavak mindig a tárgyak helyett állnak, valami olyat reprezentálnak, ami nincs itt, de ami mégis itt van, mert a kommunikáció aktusában megidézzük. Ez a megidézés vagy felidézés egyben megosztása is a Másikkal valami hiányának. Ezzel kifejezzük azt is, hogy a másik ember hogyan tölthetné be hiányunkat. Ha azt feltételezzük, hogy a hiány közlése eredményt hoz, akkor bátran kérünk. Ha azt elővételezzük, hogy visszautasításban lesz részünk, akkor vagy nem kommunikáljuk a hiányt, vagy úgy érezzük, hogy nagyon differenciáltan, cizelláltan kell kommunikálnunk ahhoz, hogy a vágyunk beteljesüljön. Ez a művészet emelt szintű közlése. Az írásművészet egyrészt új világokat teremt a nyelvből, másrészt felszólító performatív (Austin, 1990) szerepe is van: együttérzésre, szolidaritásra, hiányaink betöltésére szólítja fel a befogadót. Ez nem más, mint a szerző vágya, felszólítása: „figyeljetez rám, értsetek meg, fogadjatok el, szeressetek, sajnáljatok vagy nevésetek rajtam!” Amint az előbbiekben írtam, Katona az anyai szeretet megvonása miatt haragudhat anyjára. Mit ír a megvonásról Heidegger? „Ami a nevezett módon megvonja magát tőlünk, az ugyan elvonja magát tőlünk, de ezzel egyben magával is von, és a maga módján vonz bennünket. (...) A magát-megvonó felé tartó vontásba vontan, az ember jelként van.” (Heidegger, 1991 [1954], 10-11., kiemelés az eredetiben). Értelme-

zésem szerint az ember jelként való jelen-léte: az alkotó jelet hagyása. Azaz alkotó és alkotás együtt képezik azt a jelet, amely valamilyen hiányt jelöl meg, hiszen ami megvonja magát tőlünk, az hiányként jelenik meg életünkben. Az ember „hiány-lény” Arnold Gehlen (1976 [1940]) szerint, azaz a többi ember nélkül nem képes életben maradni. Katona a megvont szeretet hiánya miatti haragját kifejezi a műben, miközben szereplői iránti együttérzést vált ki a dráma interpretálásával a nézőben és az olvasóban. A dráma végére a legtöbb szereplő iránti együttérzésünk létrejön, talán az egy, Ottót kivéve, aki nem bűnhődik meg gonosztetteiért.

A FÜGGETLENSÉG FILOZÓFIÁJA

Az egyik legfőbb belső szerepkonfliktus Bánkban, hogy hogyan is határozza meg önmagát Gertrudisszal szemben: alárendelődő gyermekként vagy lázadó kamaszként, aki anyjához viszonyul, vagy egyenrangú férfiként, aki kvázi-feleségéhez viszonyul, avagy minden hatalom letéteményeseként, akinek uralkodnia kell, mint királynak az alattvalója felett. Lojalitás, lázadás, kettős-hatalom vagy hatalomátvétel? Nagyjából ugyanezek a kérdések merülnek fel a reformkori magyar politikában is. Nem csoda, hogy Bánk sokáig hezitál, hogy mit is kellene tennie, hosszú időn át csak leskelődik, nyomoz, hogy kiderítse a tényállást: valóban összeesküvést sző-e ellene a királyné, vagy csak a szokott, de számára idegen és ismeretlen udvari intrikák és csábítások zajlanak. A király személye a lojalitást kívánja meg tőle, Peturt a következő mondattal igyekszik csillapítani: „az Isten nem segít soha / felkent királyok ellen!” (999-1000. sor). Megerősítésként még egyszer elhangzik a mondat rövid időn belül, szóról szóra az 1004-1005. sorban. A felkenés a felszentelést jelenti, azaz a király személye szent és sérthetetlen. Amikor a dráma végén a király párbajra hívja felesége teteme mellett, ezt feleli Bánk: „Királyom! Én veled nem harcolok! / Szent vagy te énelőttem – Istenem / s hazám után a legszentebb. (Kardját leoldván, elébe teszi.) Megölhetsz.” (2478-80. sor). Azt, hogy ez egyben a korábbi lovagdrámák és fordítások Katona által már részben túlhaladott időszak is, az mutatja, hogy a haza előrébb kerül a királynál. („A haza minden előtt.” – Kölcsey Ferenc 1833-ban írt Emléklapra című versében egy további előreléptetés történik.) A királypárti lojalitással szemben a másik oldal is megjelenik a drámában, ez pedig az autonómia szükségletének kinyilvánítása egy olyan pillanatban, amikor érzelmei elsodorják. Egyrészt Petur és a békétlenek panaszaiból bőszítik fel, másrészt a féltékenység érzése, mivel felmerül Melinda hűtlensége. Szeretne tisztán látni és megerősíteni magát hatalmában: „Bánk a király személye – esküszöm, / meg is fogok felelni ennek ...” (651-652. sor), illetve: „Szedd rendbe, lélek, magadat, és szakaszd / szét mindazon tündéri láncokat, / melyekkel a királyi székhez és / a hitvesedhez, gyermekidhez olly / igen keményen meg valál kötözve!” (655-659. sor). Az utóbbi sorok akár egy buddhista szavai is lehetnének. Mint tudjuk, a buddhizmus gondolatvilága az európai gondolkodásba Schopenhauer filozófi-

áján keresztül került be. Waldapfel József Katona József és a filozófia (id.: Orosz, 2001) című 1935-ös tanulmányában Schopenhauer gondolatait és pesszimista élményvilágát véli felfedezni Katona lírájában. (Emellett Platón, Rousseau, Fichte, Schelling és Spinoza filozófiájának hatását is kimutatja verseiben, melyeket 1815 és 1819 között írt. Azt mindenesetre tudjuk, hogy Katona jogi tanulmányai mellett filozófiát is hallgatott az egyetemen.) Azonban a felvetés, hogy Schopenhauer hatással lehetett Katonára, nagy valószínűség szerint téves, ugyanis a filozófus első könyve: A világ mint akarat és képzet 1818-ban jelent meg, de néhány tudományos folyóiraton kívül agyonhallgatták művét, valódi hatása csak élete utolsó tíz évében lett 1850-től haláláig (Minois, 2005). A fent idézett passzus azonban már az 1815-ös első változatban is benne van (Katona, 1983), így szinte kizárt Schopenhauer hatása. Még nem érkeztünk el a romantikába, ahol az érzelmek felülírják az észet, illetve ahol az érzelmi szükségletek fontosabbá válnak a józan gondolkodásnál. A preromantika még próbál a racionalizmus körében megmaradni (Szerb, 1978), még ha nem is mindig sikerül neki, miközben a felvilágosodás eszmekörét túlhaladottnak ítéli. A Tiborccal történő későbbi párbeszédben – ahol szinte csehovi módon elbeszélnek egymás mellett – újra megjelenik ugyanez a gondolat kissé másképpen: „Mely boldogtalan / az, kinek bármely bilincsei / boldogtalan módon oldóznak el!” (1243-1245. sor), „Miképp örültem én bilincseimnek!” (1246. sor, kiemelés az eredetiben). Bánk szeretné eloldozni bilincseit, hogy tiszta fejjel tudjon dönteni egy zavaros helyzetben, de ambivalenciája is megjelenik, hiszen egyúttal ragaszkodik is érzelmi függőségeihez, ezek elvesztése fájdalommal járna. A fentiek tükrében mégis érdekes, hogy Buddha szavai mennyire rárimelnek Katona soraira: „Ráhula született, bilincsem született” – mondja fia születésekor, majd röviddel ezt követően elhagyja családját és szerzetesnek áll (Téchy, 1986). Mind Bánk, mind Buddha szabadságát félti, ezért akarja eloldozni kötelékeit. (Itt visszautalok „báj” szavunk eredetére is.) Mindketten az igazságot keresik, Bánk a helyzet igazságát, Buddha a bölcsesség Igazságát. Ehhez függetlenedniük kellene azoktól a személyektől, akik letérítenék őket a saját útjukról. Akkor mégis, hogyan rímelhetnek egymásra ennyire ezek a gondolatok? Egyrészt az antik sztoicizmus hatását fedezhetjük fel benne, másrészt általános emberi élményekről van szó, amelyek bizonyos korokban gyakoribbá válnak. (Hogy a sztoikusokra hathatott-e a buddhizmus eszmevilága: a kérdés megválaszolása további kutatást igényel.) Ugyanezen korokban megnövekszik a recepció azon gondolatok iránt, amelyek egy kor életérzését fejezik ki. Így nem véletlen, hogy egy idő után mind Schopenhauer, mind Katona művei iránt megnőtt a kereslet. Miért is? Mivel egy olyan korban születtek, ahol a múlt értékei részben devalválódtak, mint a vallás, a királyság intézménye, másrészt a család mint érték a férfi számára másodlagossá válik, a férfi individualitása, autonómiája, alkotó potenciáljának kiteljesítése pedig felértékelődik. Az individualista majd csak a romantika után döbben rá az egyedüllét fájdalmára, mely a klasszicizmus kijózanodásában jelenik meg (Szerb,

1978). A kettős hatalom a női egyenjogúság elismerését jelentené, de ebben a korban erre nincs mód, és nincs igazi példa sem. Az explicit férfiuralom mellett a nők számára marad a rejtett matriarchátus, azaz az érzelmi szálak szorosabbá fonása (vagy összekuszálása), valamint az implicit hatalmi játszmák bevetése, ahogyan ez Gertrudisnál megfigyelhető.

A LEMONDÁS FENOMENOLÓGIÁJA

Jack Holland (2011) *Nőgyűlölet* című könyvében arról ír, hogy a könyvcímbe szeplő fenomén a világ legrégebbi előítélete, mely abból származik, hogy a férfiak évezredek óta a nőket hibáztatják autonómiájuk korlátozásáért. Ezáltal megszabadulnak saját felelősségük egy részétől, így nem önmagukat kell okolniuk meg nem valósult céljaikért. Kötődés és autonómia kettős követelményét azonban mégis sokan képesek véghezvinni, kivéve azokat, akik túlzottan kötődnek valakihez, vagy ha kötődési zavarról van szó. Ez a túlzott kötődés vagy lelki függőség sokszor kompenzációja az anyai kötődés elégtelenségének, önbizalomhiány, ill. túlzott behódolás, alárendelődés miatt. Ezeknél az egyéneknél gyakran alakul ki kapcsolati függőség, amely a másik egyidejű hibáztatásával jár, hogy a társ nem adja meg nekik azt a törődést, figyelmet, szeretetet, amelyre nekik szükségük lenne gyermekkori elhanyagoltatásukért cserébe. Így ezek az emberek állandó függőség-függetlenség konfliktusban élnek, amolyan „se veled, se nélküled” kapcsolatban. Ezt követően vagy egy ún. *destruktív jogosultság* (Böszörményi-Nagy & Krasner, 2001) alakul ki bennük, és másokon igyekeznek behajtani azoknak a szükségleteiknek a kielégítését, amit gyerekkorukban nem kaptak meg, vagy ennek ellenkezőjeként, saját szóhasználatomban egy *ön-destruktív jogosulatlanság* érzése alakul ki bennük, mondván: nekik nem is jár ez a fajta szülői törődés, szükséglet-kielégítés, és lemondanak róla. Katona esetében inkább ez utóbbi megoldás a jellemző, családját, testvéreit haláláig segíti anyagilag is, melynek következtében fő munkaidején túl is ügyvédi magánpraxist folytat, azaz kizsákmányolja saját munkaerejét. Egy évvel halála előtti rekordjövödelméből tudjuk, hogy csak ekkor válik igazán fontossá számára az önálló lakás megvásárlása, addig inkább csak törleszti családjá felé vélt adósságát. Katona megvásárolja apja házát, miközben szüleinek halálukig haszonélvezetet biztosít benne. Aztán a nősülni készülő Sándor öccsére íratja át az egészet. János öccsének házhelyet és földet ajándékoz. Apjának földet vásárol, miközben magának csak egy kis szőlője van, amit a Tanácstól ingyen igényelt. Felvetődik, hogy nem a testvérféltékenység túlkompensálásáról van-e szó, hiszen testvérei a szülői házban nőnek fel, amíg ő már tízéves kora óta más városokban tanul. A daseinanalízis egyik alaptétele, hogy aki állandóan mások felé érzi adósnak magát, az előbb-utóbb önmaga adósává válik (Condrau, 2013 [1992]), azaz önmegvalósítását hanyagolja el. A „percegű pennájú fiskális” egyébként is hajlamos kényszeres módon megfelelni feladatainak, ahogy ez az *első generációs értelmi-*

ségi esetében gyakoribb, hiszen nem tanulták meg szüleiktől, hogyan védhetik meg magukat a túlzott elvárásoktól. Másrészt túlzottan hálásak társadalmi fel-emelkedésükért, ezért nem veszik észre kizsákmányoltságukat. Katona sokszor késő estig precízen dokumentálja az egyes ügyek írott anyagát, nem törődve azzal, hogy főügyészi honoráriumra ügyvédi magánpraxisa keresetének csak kb. felét teszi ki átlagosan (Rigó, 1991). A fentebb említett függőség-függetlenség konfliktus az ember ifjúkorában a szülőktől való elkülönülés időszakában teljesen helyénvaló. Azonban a társ hiánya és a Kecskeméten már elégtelen mennyiségű és minőségű kortárs kapcsolatok kiszolgáltatottá teszik őt mind a családi, mind a munkahelyi elvárásoknak. Halála előtt egy évvel ad be a Tanácshoz egy kérvényt, hogy egy belvárosi telket utaljanak ki számára kedvezményes feltételekkel. Talán ekkorra érik meg benne a felismerés, hogy a korábban meg nem kapott anyai szeretetért a családja nem fogja kárpótolni. Egy társaság van, amelynek tagjaként némileg befogadottnak érezheti magát, ez a kecskeméti Vacsi Vadász Társaság, melynek ő a jegyzője, nótáriusa, és vadásznaplójának vezetője, így némileg az úri társaság tagja. Ady Endre (1977 [1917]): *A Magyar Pimodán* című írásában Katona Józsefet is felsorolja a nagyívó magyar művészek közt. Valószínűleg a vadásztársaság az a közeg, ahol az alkoholfogyasztás egyfajta normaként működik, és Katonának van saját szőlője és bora is. Az alkoholfüggőség kialakulása gyakori folyamánya a szülő-függőségnek, főként akkor, ha nincs párkapcsolata az egyénnek. Másrészt a túlmunka után a leggyorsabb feszültség-csökkentést, ellazulást az alkohol hozza létre a nap vagy a hét végén. Nagy valószínűség szerint ez is közrejátszott 39 éves korában bekövetkezett szívinfarktuszában, illetve halálában. Előtte több anginás rohama volt, mely tudvalevőleg a szívkoszorúér-szűkület előjele.

KATONA JÓZSEF CSALÁDI HÁTTERE

A *Bánk bán* megírásakor azonban még nem dőlt el semmi. Apja komoly összegeket fektetett taníttatásába, így már tízéves korától más városokban tanult. Az apa saját be nem teljesült ambícióit is delegálta fiának, és szerette volna szülővárosában, Kecskeméten learatni ennek babérjait, büszkélkedni jogász gyermekével. Ugyanakkor a művészi hajlamú fiú „belekeveredett” az éppen születőben lévő magyar színjátszás berkeibe, ahol mind színészként, mind dramaturgként, fordítóként és drámaíróként komoly hasznát vették. Ez volt a kettős-lojalitás időszaka, azaz megfelelni a szülői elvárásnak és folytatni egyetemi tanulmányait, majd ügyvédbajtári munkáját, és közben alkotni, könyvtárba járni, fordítani, kutatni az európai és a magyar történelemben, hiszen azt kellett elsősorban színre vinni, mert arra volt a korban kereslet. Ez azonban már akkor komoly önkizsákmányolással járt, megadni a királynak, ami a királyé és a császárnak is, ami a császáré. Ezt csak Pesten valósíthatta meg, mivel vidéken még csak vándorszínészet létezett, másrészt ott talált kutatásaihoz megfelelő könyvtárat. A hatalomát-

vétel az lett volna, ha teljesen művészi ambícióinak szenteli magát, lemond a jogi pályáról (vagy minimalizálja annak mértékét), ami valószínűleg a szülőkkel való részleges, vagy teljes szakításhoz vezetett volna, hasonlóan, mint Petőfi Sándor életében (Kerényi, 2008). Kérdés, hogy ebből meg tudott volna-e élni? A megélhetés szükséglete pedig egyik legfőbb autoritás életünkben az időn kívül, mely szintén korlátoz bennünket.

Apja nyolc megmaradt leveléből arra következtethetünk, hogy vele jó viszonyban volt a gyermek József, aki apja után kapta keresztnévét is. Maga az a tény, hogy megőrizte ezeket a leveleket, a kapcsolat fontosságát húzza alá. Ezekből a levelekből ki van hagyva az anya, rövid megemlézései csak gyakorlati jellegűek, érzelmekről, anyai aggodalomról szó sincs bennük. Az anya analfabéta volt, ami abban az időben átlagos jelenség volt az alsóbb néprétegek lányai körében, így ő nem írhatott levelet. Talán az apa akarta kisajátítani elsőszülött fiát, hogy saját céljaira delegálhassa, vagy eleve anyapótló apa volt, mivel József és anyja közt nem alakult jól a viszony? Mindenesetre másik két fia továbbtanulását nem forszírozta olyan mértékben. (Egyedül János fiát küldte József után Pestre, de ő rövid idő után visszatért a szülővárosába, az ő továbbtanulásáról lemondott az apa.) Az apa és az elsőszülött fiú közötti szövetség erősebb volt. Koalíciónak akkor nevezhetjük, ha két személyt a harmadikkal szembeni kritika köt össze. Ez a gyereket túlzottan megterheli, és eltávolítja a harmadik személytől (Dallos és Procter, 1990). A koalíció feltételezésére okot adhat az anya műveltségbeli lemaradása, a gyerekszüléseinek kudarca, és az ebből fakadó esetleges depressziója: 11 év leforgása alatt csak József maradt életben, három másik (egy József születése előtt, kettő születése után) röviddel a szülés után meghalt. Tehát Katona 9 éves koráig egyedüli gyerek volt, és a 3 csecsemőhalál annak a lehetőségét is felvetette, hogy egyedül is marad. Nem tudjuk, spontán abortusza volt-e Borbók Ilonának, hiszen abban az időben még nem volt számottevő fogamzásgátlás. A legújabb kutatások szerint, mind a spontán abortuszok, mind a koraszülés, a halvaszülés, és a korai csecsemőhalál kóroktanában gyakran fellelhetők pszichés komponensek. Ez arra vall, hogy Borbók Ilona testileg és/vagy lelkiileg nem volt érett a szülésre, ill. a gyereknevelésre. Egyúttal az anya lelkiállapotát bizonyosan befolyásolhatták a korai csecsemőhalálak, így nem tudhatott teljes egészében egyedüli fia felé fordulni. Mindenesetre a csecsemők elvesztése miatti le nem zajlott gyász gyakran fordul át depresszióba, ami nagyban beszűkíti az anya nyitottságát, ráhangolódási képességét élő gyermeke iránt is. Borbók Ilona egyedüli lánygyereke volt szüleinek (fiútestvérei voltak), így feltételezhető, hogy a kissé elkényeztetett lány számára 18 éves kori férjhezmenetele nem volt zökkenőmentes. Egyúttal egy nehezen megmagyarázható jelenség húzódik végig a Katona család életén: a négy korán elhunyt gyerek közül 3 fiú volt, és mind a három László névre lett keresztelve. Sem a Katona, sem a Borbók családban nem volt László nevezetű férfi, így talány marad, hogy az anya a rossz tapasztalatai ellenére miért ragaszkodhatott ismételten ehhez a névhez,

illetve miért pont a Lacikák nem maradtak életben a fiúk közül (Rigó, 1991). Bennem felmerül a gyanú, hogy egy el nem gyászolt házasság előtti szerelem maradványa ez az eszelős ragaszkodás és a belőle egyúttal származó büntudat, mely újabb gyászt hoz viselőjének. Erre viszont már semmilyen bizonyítékom nincs. Lehet, hogy nem szerelmi házasság volt, és Ilona szülei egy jó partit láttak az ifjú takácslegényben? Nem tudjuk. Az viszont bizonyos, hogy Katona egyetlen írásában, versében sem említi meg anyját, igaz, hogy apját sem. A fentiek számomra a koalíció feltételeit erősítik meg a szövetséggel szemben.

Az író apai nagyanyja, aki nem sokkal a szülők házasságkötése előtt veszítette el férjét, elég keménykezűnek bizonyult, és az övé volt a ház is, amiben laktak. Azt, hogy szeretett kézben tartani, kontrollálni mindent, abból is kiderül, hogy amikor Katona apja megváltotta a szülői házat, lebontotta és újat épített a helyére, és anyjának holtig tartó lakhatást és ellátást ígért benne, anyja gyanakvóvá vált fiával szemben, és saját anyai örökségét, ami később gyerekeit illette volna, eladta unokaöccseinek. Gyakori ez az öregkori paranoid attitűd azoknál a személyeknél, akik egész életükben azzal küzdötték le a gyanakvásukat, hogy mindent ellenőrzésük alatt tartottak. Abban a pillanatban, amikor azt érzik, hogy kiszolgáltatottakká váltak másoknak, beindul a bizalmatlanságuk és igyekeznek túlbiztosítani magukat. Később a sok konfliktust követően el is költözött tőlük a kisebbik fiához. Így idősebb Katona József kénytelen volt fia segítségével megpróbálni visszaperelni az anyai örökségét (Rigó, 1991). A szülői ház megváltása, húga örökségének kifizetésével, egybeesik a gyermek József Pestre költözésével, a dátum 1802. Egy évvel korábban születik meg Katona első életben maradt testvére, Julianna. Ezt követően még 4 testvére születik, és csak egy hal meg közülük (ez már közelít a kor cselemőhalálózási átlagértékéhez). Az apa a második gyerek életben maradása után valószínűleg jobban oda tudott fordulni feleségéhez, valamint a ház megvásárlásával kivonta őt saját anyja fennhatósága alól. A nagymama addig Gertrudisként uralkodhatott családján, és ami ilyenkor gyakran lenni szokott, saját hatalma megerősítése érdekében bizalmatlanságot, féltékenységet is gerjeszthetett fia és menyé közt. Ezt nemcsak az „oszd meg és uralkodj!” elve motiválta, hanem saját bizalmatlansága is az „idegen” nővel szemben, mely előbbiekben említett karakteréből fakadt. A családterápiás szakirodalom (Dallos és Procter, 1990) szerint a homályos hatalmi viszonyok megbontják a család normális hierarchiáját (szülők felül, gyerekek alul) és patológiás viszonyulásmódokat hoznak létre. Ugyancsak ez a homályos hierarchia-konstelláció áll fenn a *Bánk bán* hatalmi viszonyaiban, ahogyan ezt már leírtam Bánk szerepkonfliktusai kapcsán.

A BIZALMATLANSÁG ANTROPOLÓGIÁJA

A Bánk bánban természetesen nemcsak a férfiak és a nők közötti bizalom hiányáról, hanem a magyarok és az idegenek (merániak) köztiről is szó van. De sajátos

módon itt ez a két bizalmatlanság keveredik egymással, illetve egymásra rakódik, és felerősíti egyik a másikat. A legfőbb ellenfélle itt ezért az „idegen nő” válik. De miért is pont ő? Véleményem szerint azért, mert az akkori szokások szerint a nő költözött a férje és annak családjába házába, tehát ő volt az idegen, ő került a férje, de legfőképp az anyósa irányítása alá, hiszen a házimunkákat hagyományosan a férj anyja irányította. Ez mindaddig fennállt, amíg a fiatal pár nem tudott saját házat építeni, saját egzisztenciát teremteni. Addig mind a magyaroknál, mind a sváboknál az anyós uralkodott a házban (Balassa & Ortutay, 1979; Bindorffer, 2001). Ne feledkezzünk meg a magyar folklórban meglévő nagyszámú anyósviccről! Véleményem szerint Gertrudis mint hatalommal bíró nő, egyrészt az nagyanyát („anyóst”) képviseli, mint idegen pedig az anyát szimbolizálja, aki bekerülve az apa (nagyanya) családjába, a feszültségek fő okozójaként van megjelölve. Az „idegen” vonzza a kivetítéseket, projekciókat, mivel viselkedése nehezen bejósolható, így könnyen kerül bűnbak szerepbe. Ebben az esetben nem tartom ellentmondásosnak, hogy egy szereplőben, Gertrudisban, két nő előképe is keveredik, hiszen a nagyanyák is töltenek be anyai funkciókat, és ez miért ne lehetne így az író életében is. De idegen úgy is a nő, mint más nemű, aki nem értheti a férfiak célkitűzéseit, terveit, aspirációit, különösen, ha műveletlen. Ráadásul Bánk felesége sem magyar, mivel a mórok elől elmenekült, spanyol származású nemzetségről van szó Melinda esetében. Ottó és Melinda egyaránt hontalanok, így a sorsközösség empátiát kelthet köztük, talán ezért is sírt Melinda Ottó jelenlétében. Azaz a *Bánk bán* felfogható féltékenységi drámaként is, mely szintén a gyanakvás érzéséből táplálkozik főként, ahogyan erre már korábban utaltam. Persze ezek az érzések a férfiakban akkor is megjelenhetnek, ha az anya (a feleség) viselkedése nem eléggé beleérző, illetve ha nem elérhető érzelmileg. Valamiféle egymásra hangolódási nehézség, rezonancia-hiány bizonyosan fennállhatott a kis József és anyja közt, ezért vált az átlagosnál fontosabbá számára az apa, aki ilyenkor anya-pótlóvá válhat. Ez főként akkor tud nagyon fájdalmassá válni, ha azt tapasztalja a gyermek, hogy fiatalabb testvérei megkapják azt az anyai törődést, amit ő nem kapott meg. Az a tény, hogy első életben maradt húga születése után egy éven belül el kellett hagynia a szülői házat, még inkább felerősíti a testvérféltékenység mértékét, mivel így csak a fantáziájára van bízva, hogy testvére, majd később testvérei milyen anyai szeretetet, gondoskodást kapnak, melyből ő ki van zárva. Freud egy Goethéről írt esszéjében (Freud, 2012 [917]), melynek címe *Egy gyermekkori emlék a Költészet és valóságból*, ezt írja: „Azokból az érzésekből, amelyek annak idején féléledtek a féltékeny kisfiúban, a nővel kapcsolatos elkeseredettség maradt meg, és ennek lett a következménye szerelmi életének tartós zavara.” (102.). Ezt akár Katona Józsefről is írhatta volna.

Németh László (1992 [1936]) szerint a *Bánk bán*ban egymás melletti „páros monológok” hangzanak el, „minthogy az emberek benne nem egymással, hanem egymás mellett beszélnek” (542.). Ez is a megértés, illetve a megértettség hiányának

ábrázolása a műben, mely generálja az indulatokat, ami a figyelem felkeltésének is eszköze. Németh László ezt metaforikusan így írja le idézett esszéjében: „E drámában a magányos szívek mint sistergő fazekak állnak egymás mellett: szaggatottan pöfögnek, dohognak, s ha tűrhetetlen már feszültségük, lelökik magukról a fedőt és szembeforrázzák, aki fölébük hajol.” (Németh, (1992 [1936]), 542.). Az emberi kapcsolatok ilyenén ábrázolása megerősíti azt a gyanúnkot, hogy Katona a drámában mindvégig egy frusztrált kapcsolati dimenziót, kommunikációs zavart jelenít meg, mely egyben a saját kapcsolati mintája is. Ha elővételezzük a visszautasítást vagy az oda nem figyelést, akkor eleve nagyobb hangerővel és indulattal kommunikáljuk mondanivalónkat a másik felé, mellyel „szembeforrázzuk” azt is, aki jóindulattal „hajol fölénk”. (Az analitikus terminológiában ezt a jelenséget hívják projektív identifikációnak.) Így lesz a frusztrált megnyilvánulásból frusztráló kommunikáció.

A FRUSZTRÁLÓ ANYAKIRÁLYNŐ

Az elsődleges vágy az anyára, mint szükséglet-kielégítőre vonatkozik, és ebben az aspektusában a királynő megtestesíti a Magna Mater (Neumann, 2005) jungi archetipusát, hiszen hatalmánál fogva úgy tűnhet, hogy az ő kényétől-kedvétől függ az ország szükségleteinek kielégítése. Azonban itt egy frusztráló „anyával” állunk szemben, legalábbis őrá vetül minden baj oka. Igazából nincs rá bizonyíték a drámában, hogy valóban előnyökben részesíti-e honfitársait, vagy ez csak Petúr irigységéből és Tiborc elkeseredettségéből fakadó gyanú, amivel Bánkot is megfertőzik. Mindenesetre a gyanú a férfiak körében talál táptalajra. A férfiak szövetsége gyakran hajlamos némi férfisovinizmusra is, ld. Petur kijelentését: „Csakhogy / egy asszonynak engedelmeskedni / nem fogunk.” (772-774. sor). A férfitársadalom mindig is hajlamos volt a bajok okát, ősforrását a nőknek tulajdonítani, ahogyan erre már kitértem a férfifelelősség elhárítása során. A legfeltűnőbb ez a középkori boszorkányüldözések során volt. A patriarchátus hatalma igazolásaként kénytelen a nőkre hárítani a bajok okát, annak érdekében, hogy saját hatalma korlátozottsága ne derüljön ki. Különösen erősen jelenik ez meg Katona korában, amikor a férfiak és a nők tevékenysége egyre inkább más-más helyszínre terelődik: a férfiak a műhelybe, a harctérre, távolabbi kereskedelmi utakra, tanulni vagy csak a munkahelyükre mennek, míg a nők otthon maradnak. Bánk is egy ilyen országjáró kiküldetésből tér vissza a darab elején, míg a király Galíciában harcol. Ezek az egyre inkább elkülönülő helyszínek nem kedveznek a férfiak és a nők közötti bizalomnak, de kedvezőek a férfiszövetségek szempontjából, ami a kapitalista fejlődés sine qua non-ja. Ezekben a férfiszövetségekben a közös érdekek közös fellépést, együttműködést hoznak létre, mely nélkül sem harci cselekmény, sem együttes alkotás nem jöhet létre. Ugyanakkor rivalizáció is folyik ezekben a szövetségekben a pozíciókért (Hadas, 2003). (Ilyenkor kellene a szabályok, melyeket a jog fektet

le, és ide tartozik az erkölcs antropológiai megerősítése, melyet a vallás már nem képes teljes egészében betölteni. Erre még a nemzeti, anyanyelvi egység kapcsán visszatérek.)

Ha végignézzük a *Bánk bán* női szereplőit, bizony nemigen találunk benne egyértelműen pozitív nőfigurát. Gertrudis rendkívül hiú, manipulatív, bosszúálló, zsarnoki természetű, kontrolláló, hirtelen-haragú nőszemély, hiszen az ő kezéből kicsavart törrel öli meg őt Bánk. Izidóra, aki Ottót üldözi szerelmével mindhiába, Bíberách jellemzése szerint: „Kár ilyen egy csinos főért, hogy a / velő hibáz belőle! Benne van / szép két szem, amely hódítón beszél; / szép ajkak, édesen beszéllenek; / és még egy elcsábíthatón beszélő / szajkói nyelv – és minden, ami csak / beszélhet, azt beszél, hogy: / az ész hibázik, a fejecske kong.” (440-447. sor, kiemelés az eredetiben). Mondhatnánk erre, hogy ez egy nőgyűlölő figura, Bíberách véleménye (akiről kiderül a darabban, hogy megölte előző kedvesét), de az a tény, hogy egy méltatlan szereplőt üldöz szerelmével, mégis negatívan minősíti őt. A legpozitívabb női szereplő természetesen Melinda, Bánk hitvese, aki persze túlzottan naiv, ez lesz a veszte is. De nemcsak naivitása, gyengesége is kitűnik abból, amikor hűtlensége kitudódásakor lelkileg összeomlik, és egy sajátos disszociatív állapotba kerül, ahol egyik percben teljesen adekvát módon vádol, a másikban egy nyilvánvalóan oda nem illő mondattal érvényteleníti azt. Ez az oda nem illő mondat többször is megismétlődik nála: „Mondd, hogy a menyegző / két nyíllövésnyi – az Bánk és Melinda.” (1736-37. sor). Egy eljövendő lakodalom képe az, ami többször is felsejlik Melinda szavaiban, és ami egyben jelzi azt, hogy „nem ér a nevem”. Ez ismétlődik a 1695-96. az 1974. sorokban is, ami arra utal, hogy az elrontott házasságot szeretné újrakezdeni, és egyúttal meg nem törtéنتé tenni a hűtlenséget. Ez a fajta „őrület” nagyon hasonlít Hamletéhez, melyről Polonius jegyzi meg, hogy „Őrült beszéd, őrült beszéd: de van benne rendszer.” (Shakespeare, 1972, 282.) Végül egy Bánktól való idézet a nőkről: „Nagyravágyás, büszkeség, / kecsgetetés, hízelkedés, csupán / csak csillogó fények; s hogy mégis az / asszonyt becsalhatják a bűn fenék / nélkül való mocsárba - - - !” (1898-1902. sor), mely magáért beszél.

BÁNK, A LESKELŐDŐ NYOMOZÓ

A *Bánk bán*ban állandó nyomozás, hallgatóság, leskelődés, (voyeurizmus) zajlik, mint a bizalmatlanság fenoménjének megjelenítése. Ebből a szempontból egy mai értelemben vett krimivel van dolgunk, azzal a különbséggel, hogy a teljes igazság a dráma végén sem derül ki, sőt emiatt valódi igazságszolgáltatás sem történik. Ebből a szempontból viszont már a posztmodern krimik sajátosságaival megegyező.

Katona így mutatja be Bánk bánt a szerzői utasításában: „*Bánk bán úti köntösben, zavarodva, egy szugolyban [zugban] lévő ajtócskában mutatja magát. Nemes mel-*

tóság; mindenben gyanakodó tekintet; fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik, és minden körülállás azt árulja el, hogy mindenkor nagyobb indulat dühösködik belőlről.” (Katona, 1997, 37., kiemelés az eredetiben). Egy ilyen lelki alkatú férfi kénytelen bizonytságot keresni, de ezt nem kommunikációval éri el első sorban, hanem az említett leskelődő nyomozással. Bánk próbál biztos pontokat keresni, hogy a rábízott hatalommal élni tudjon, de ezt nem az extrovertált nyomozó környezetét tesztelő provokációival éri el, hanem az introvertált, nyomokat kereső, hallgatag, megfigyelő detektív módján teszi. Mivel mind Melinda, mind a haza révén érintett a nyomozásban, nem tud kívülálló maradni, mint ahogy egy jó detektívnek kellene. Ezért áll közelebb a voyeur-höz, aki mindig a szülők vagy a szülő-helyettesek közti viszonyt szeretné felderíteni, meglesni, azaz létezésének okát, titkát. És ez több annál, mint amit Freud (1918/1988) az ősjelenet, a szülők nászának megfigyelése kapcsán ír le, és amit traumatizálónak tart a gyermek fejlődésében. Ez az elrejtett, az eltitkolt viszony felderítésére vonatkozik, arra, amit a „ne a gyerek előtt!” felszólítás rejt el minden gyerek előtt, de amelyben a szülők egymással-létének okát és értelmét, azaz önmaga létének jelentését keresi. Ebbe beletartozik persze a szülők vele kapcsolatos attitűdjeinek megismerése, annak kiderítése, hogy ezek mennyiben szolgálják az ő, és mennyiben a szülők érdekeit, azaz mennyire bízhat bennük. Ez az ifjúkorban azért is fontos, mert irányt mutat abban, hogy mennyire kell függetlenítenie magát szüleitől a saját céljait illetően.

A tíz éves korától több családban felnövekvő József próbál beilleszkedni kosztosként, kvártélyosként idegenek közé, ahol ő mostohagyerek pozícióban van. Ez folyamatos megfigyelését igényli a környezetnek, annak érdekében, hogy ne kerüljön bűnbak szerepbe, hiszen ott ő az idegen (Rigó, 1991). Ahogyan Katona fürkészi a polgári-értelmiségi életvitelt munkaadója, Dabasi Halász Bálint ügyvédi irodájában, illetve ahogyan ügyvédi munkája kapcsán belelát más családok életébe, úgy leleskedik Bánk is a királyi udvarban. Ahogyan a szerző másodvonalbeli német szerzőktől lesi el a drámaírás fortélyait, úgy próbálja Bánk is kifürkészni az igazságot, hogy a királyné mely módszerekkel igyekszik aláásni tekintélyét és megrendíteni hatalmát.

Csak a *Bánk bán* első kidolgozásának előkerülése után derült ki, hogy a dráma 320 sora két német szerzőtől származik: Veit Webertől és Karl von Eckartshausentól, akiket az 1815-ös változat jegyzeteiben felemlít, de az 1819-esből már kihagy (Kerényi, 1997). Azonban, hogy mégsem egyszerű másolásról vagy eltulajdonításról van szó, arra Szerb Antal világít rá: „Ha egybevetjük a két szöveget, pl. Tiborc beszédét Veit Weber eredetijével, tanúi lehetünk az irodalom egyik legnagyobb csodájának: hogyan válik a vizes és semmitmondó német szöveg az aránylag pontos fordításban, Katona dikciójának fensége és a magyar nyelvben rejlő mágikus lehetőségek által vulkanikussá, tűzvészek és áradások rokonává.” (Szerb, 1978, 298.) De ugyanilyen módon lesték el a magyar színészek a német anyanyelvű színházakban a

színészi játékok, hiszen Magyarhonban előbb létezik német kőszínház, mint magyar. 1774-től a pesti Rondellában játszik állandó német társulat, ahol csak 1807-től kap próba- és fellépési lehetőséget egy magyar társulat a németek szünnapjain két évig, ezt követően lesz a Hacker szálában állandó próbalehetősége az akkori magyar színtársulatnak, melyhez Katona is csatlakozik 1812-ben (Rigó, 1991). (Az első magyar nyelvű színház a budai Várszínház volt, amely az ugyancsak kecskeméti származású Kelemen László vezetésével működött 1790-től 1794-es bukásáig.) De tágíthatjuk is a kört, ahogy a magyarság igyekszik a németektől és Európától ellesni a polgári haladás gyakorlatát egy hátrányos pozícióból, úgy próbálja Katona is saját polgári identitását megtalálni első generációs értelmiségiként. Bánk gyanakvása az idegenekkel szemben egyben a magyarság gyanakvása is az egyszerre mintaadó és ugyanakkor kizsákmányoló németekkel szemben. Mindkettő jogos, hiszen a polgárosodás mintáit a németek hozzák Magyarországra (és vajon ez jó lesz-e nekünk?), de jogos a kizsákmányolás félelme is, hiszen a gazdaságilag erősebb kihasználhatja a gyengébbet, fejletlenebbet.

Véleményem szerint az introvertált emberek nagyon sok megfigyelésre tesznek szert passzív társaságbeli részvételük során is. De nemcsak megfigyelnek, hanem fel is dolgozzák megfigyeléseiket, miközben maguk rejtőzködnek. Ugyanis ez szolgálja túlélésüket, a környezet aktív explorálása hiányának kompenzálásaként.

CSALÁD ÉS NEMZET

Katona családi körülményeiből, származásából levezethető az írónak mind a polgári fejlődés, mind a nemzeti függetlenségi törekvések melletti kiállása. Apja foglalkozása takács, aki a napóleoni háborúk (1797-től többszöri felkészülés után csak 1809-ben történt meg a magyar nemesi felkelők hadba bocsátása, mely a győri vereséggel végződött) kapcsán nagyobb mennyiségű, egyenruhákhoz való szövetre kapott állami megrendelést, melyből kisebb tőkére tett szert, azaz a feltörekvő polgárság köreibe került. Bár anyagi helyzete szerint a városi polgársághoz tartozott, legalább ilyen fontosnak tartotta, hogy a városháza városi tizedese [ügyintézője] majd sáfára [vagyonkezelője] legyen, ahol a képviselő urak társaságát is élvezhette. Így megengedhette magának azt, ami számára nem volt elérhető gyerekkorában, hogy elsőszülött fiát a kecskeméti, a pesti, illetve a szegedi piarista iskolákban taníttassa, majd jogi egyetemre járassa Pesten (Rigó, 1991). Az apa becsvágya eredményeként Katona jól megtanul németül és latinul, melyre az akkor szinte színmagyar Kecskeméten nem lett volna lehetősége. Pesten egy évig egy német családnál volt elszállásolva. Így kerülhetett kapcsolatba német szerzők munkáival, akiket később magyarra fordított. Ezidőtájt a műveltség és a Birodalom nyelve Magyarországon a német és a latin. Ugyanakkor ezekre az idegen nyelvekre, főként a németre rávetül valami ellenséges harag is, hiszen emiatt kellett ott hagynia az anyját és az anyanyelvet. Nem véletlen, hogy a német drámafordítá-

sokból megszületik a saját alkotás igénye magyarul, amiben saját gondolatait is kötöttség nélkül megjelenítheti. Egyúttal a drámafordítások jó előtanulmányát jelentették a saját nyelven való megfogalmazásnak. A *Bánk bán*ban az idegenekre vonatkozó harag mögött lehet ez a személyes megbántottság is, hogy az otthonost az idegennel, az otthontalansággal kellett felváltania. Ez a harag egyrészt a témaaválasztásban, másrészt a magyar nyelv szenvedélyes művelésében, megújítási készletében csúcsosodik ki. (Talán ez a harag is közrejátszott abban, hogy a két német szerző nevét „elfelejti” megemlíteni a *Bánk bán* második, végleges kidolgozásában.) Mindenesetre az anyanyelv szenvedélyes művelésében megjelenik az anya újraalkotásának igénye is.

Katona Szegeden találkozott igazán olyan tanárokkal, akiket példaképül is állíthatott maga elé. Ilyen Bálint Antal, aki darabjainak későbbi cenzora, majd Katona halála után apja segítője az életmű sajtó alá rendezésében, és ilyen Salamon József Vazul atya, aki ellen felvilágosult történelemfelfogása miatt vizsgálatot indítanak Szegeden, de aki ezt követően a pozsonyi akadémiára kerül oktatni. Az ő hatása kimutatható mind az *Aubigny Clementia, vagyis a vallás miatt való zenebona Franciaországban IV. Henrik alatt* (Katona, 1959 [1813]), mind a *Ziska, a calice [kelyhes]* (Katona, 1959 [1813]) című ikerdrámájában, melyben egy lázadó huszita népvész alakját mutatja be Katona. A vallásháborúk témaköre egyben rávilágít a szerző eszmei fejlődésére is, mely drámák azt ábrázolják, miszerint az „isteni világterv” nem váltotta be az egységes keresztény Európa utópiáját. De a birodalmi határokon belül sem jöhetett létre igazságos, egyenlő esélyeket teremtő ipar és kereskedelem, mivel a fejlettebb és a hatalmat bíró nemzet kizsákmányolja az alárendeltet, fejletlenebbet. Ezért ért meg a helyzet a nemzetállamok kialakítására, különösen a Habsburg Birodalomban. Ezért jönnek létre a nemzeti mozgalmak, melyek igyekeznek kiküszöbölni ezt a fajta leigázást, kizsákmányolást és kontradiktív önmeghatározással elkülönülni, függetlenedni más nemzetektől. Ennek a közösségi bizalomteremtésnek az eszköze az anyanyelv, azoknak az egysége, akik értik egymást, akik „egy nyelvet beszélnek”. Ráadásul az egység képzele elfed egy csomó nemzeten belüli érdekellentétet, mondván: magyar a magyarnak nem ellensége. Ezekre az elfojtásokra szüksége van a megerősödni kívánó nemzetnek, hogy a belső ellenségességet félretéve egységesen tudja felvenni a harcot a külső elnyomó hatalommal szemben. Így átmenetileg félre lehet tenni a nemesség és a polgárság közti érdekellentéteket, és a parasztságot is meg lehet győzni arról, hogy jobban jár, ha nem idegeneket, hanem saját urait szolgálja. Ennek a nemzeti érzésnek az ellentettje Biberách alakjában testesül meg, aki szerint „*Ott van a haza, hol a haszon* – s miért ne húzzam azt?” (406-407. sor, kiemelés az eredetiben). A kívülálló és kettős ügynökként lézengő ritlerosei ritter senki iránt nem érez felelősséget, míg Bánkot az ország helyzete aggasztja. Tehát az anyanyelvi közösség jó esetben létrehoz egy egymás iránti felelősséget is, függetlenül az osztály-hovatartozástól. Ennek felkeltése jelenik meg Tiborc panaszában is. Rossz esetben a nacionalis-

ta szólamok épp ezt a felelősséget igyekeznek elfedni, és az idegenekre testálni. Katonánál azonban erről szó sincs, ő ekkorra már túljutott a szentimentalizmus múlt-idealizálásán és nemzet-homogenizálásán is a *Bánk bánban*. A kortárs drámaírók még nem, ezért is van nagyobb sikerük életükben, mert a nézők még erre vevők.

A TIGRISANYA TÖRTÉNETE

Németh László a már említett *A rejtélyes költő* (1992[1936]) című Katona-tanulmányában kifejezett iróniával szól az Első szakasz [felvonás] legelején elhangzó *hét ikerfiú* történetéről: „Hogyne lenne sok tekintetben hiányos egy mű, mely a hetet szülő anya torz történetével kezdődik?” (543.). Véleményében a legtöbb rendező osztozva kihagyta ezt a szakaszt a dráma előadásából, mivel késlelteti a cselekmény kifejlődését. Szeretném bizonyítani miszerint mégis ideillik ez a szöveghely, sőt allegorikus előtörténeteként, felvezetéseként is értékelhető a tragédiának. Mikhál és Simon bán, Melinda bátyjai beszélgetéséből bontakozik ki a történet. Mikhál azon borong, hogy magva szakad nemzetségüknek, de Simon megosztja vele titkát, hogy felesége hét ikerfiúnak adott életet. De valami oknál fogva úgy gondolta, hogy az ikerszülés becstelenségnek számít, ezért úgy döntött, hogy csak egyet tart meg, a többit egy öregasszonyra bízta, hogy ölje meg őket. Az öregasszony szavait Simon idézi: „Ő egykor egy szegény koldus személyt / elkergetett magától, s becstelennek / nevezte, mert kettős szülöttje volt: / hogy most az istenség adott hetet / neki, nyomban emlékébe jött az, amit / mondott. Megindulván azon, nehogy / feslettnék ítéltessen, egy fiat / megtart magánál – a többit, hogy öljem / meg, azt parancsolá”. Erre reflektál Mikhál felháborodottan: „Tigrisanya!” (116-124. sor). Maga a történet is nehezen koncipiálható, ha nem tudjuk a hiedelem okát. A történetet Katona egy vándoranekdota toposzából vette, Micbán történetéből, amely több nemesi család eredetmondájaként szerepelt a középkorban, többek közt a Bocskaiaké volt. Bence Erika (2013) tanulmányában összefoglalja a néprajztudósok által kiderített népi hiedelmeket az ikerszülésről, többek közt azt, miszerint a középkorban azt gondolták, hogy az ikergyerekek különböző apáktól fogantak, ezért „feslett” az ilyen nő. Az eredeti legenda szerint egy koldusasszony megátkozta Micbán Simon feleségét, mert alamizsna nélkül elkergette őt és két ikergyermekét, és az átok eredményeképp született hét ikerfia. Mindenesetre narcisztikus okok állnak az ikrek megölésének hátterében, és a hat gyerek a „nem kívánt gyerekek” kategóriájába került. Simon annak indokaként, hogy miért titokban akarja felnevelni hat fiát, ezt mondja: „Mikor majd nagyra nőnek, / akkor fogom mutatni csak, hogy ő / haljon meg akkor – de örömébe haljon. / Minő öröm lesz ez!” (130-133. sor). Azaz az apa kimenti hat ikerfiát a tigrisanya körmei közül, mely elpusztítaná őket. Szigligeti Ede *Micbán családja* címen drámát írt a történetből 1840-ben (Kerényi, 1997). Valószínűleg Szigligeti Ede olvasta vagy látta

a Bánk bánt, amit először 1833-ban mutattak be Kassán, de az ő története kicsit más, és kevésbé szürreális, mint a Katonáé. Valószínűleg a Szigligeti (1840) színmű áll közelebb az eredeti anekdotához, mely kb. ugyanabban a történelmi időben játszódik, mint a Bánk bán, a 13. században. Az ő drámájában idegen találja meg a hat ikerfiút egy ladikban a Tiszán, és neveli fel őket, mígnem 20 éves korukban elkezdik kutatni eredetüket, és rátalálnak szüleikre. A Szigligeti féle kidolgozásban az apa nem tud a kitett 6 ikerfiú létezéséről, mivel születésükkor nem volt otthon. Az anekdotának ez a változata jobban hasonlít a mitológiai történetekhez, gondoljunk itt a bibliai Mózesre, vagy a görög Oidipuszra, akiket szintén idegenek neveltek fel, és csak később derült ki eredeti származásuk titka. Az apa által megmentett fiúk története egy fordított Oidipusz történet, hiszen Szophoklésznál az apa, Laiosz akarja megöletni fiát, mert azt a jóslatot és/vagy átkot kapja, hogy fia fogja megölni őt, ha fiút nemz. A *Bánk bán* epizódban és a *Micbán családjában* az anya öletné meg hat fiát, egy rá nézve megbélyegző hiedelem miatt. Mindhárom drámában idegenek könnyörületessége menti meg a kitett fiakat. Ráadásul a gyermekgyilkosság egy ismételt motívum Katonánál, aki már a *Jeruzsálem pusztulása* című drámájában ábrázol egy jelenetet, ahol az éhségtől elborult elméjű anyja megöli kisfiát, majd megfőzi és megeszi (Katona, 1959). A Bánk bán tehát egy gyilkos szándékú anya ikonjával kezdődik, és egy szimbolikus anyagyilkosságnak értékelhető királyné-gyilkossággal, és annak következményeivel végződik. Maga Katona József engedi meg számunkra, hogy a királyné-gyilkosság és az anyagyilkosság között analógiát lássunk, amikor Mikhál szájába adja a Petúr összeesküvését elítélő szavakat: „Gyermekek tapossanak anyjokon, / midőn az atyjok messze tartományban / fárad szerencséjek miatt? – Gonoszság!” (871-873. sor). (Az atya, II. Endre király Galíciában jár hódító hadjáraton.) Nem kell hozzá pszichoanalitikus tanokat ismerni, hogy a kettő közt utalás-összefüggést találjunk. De van egy másik szöveghely is a drámában, ahol a királyné az ország anyjaként nevezetik. Ezt is Mikhál mondja, mikor a „hazaszabadítók” követeként változásra akarja rávenni a királynét, és figyelmezteti, hogy az élete veszélyben van. Ekkor még nincs tisztában húga, Melinda meggyalázásával. „GERTRUDIS: Én nem reszketek. MIKHÁL: De én, / országodért: te reszkess éltedért. / GERTRUDIS: Mit? Éltémért? Tán nem vagyok királyné? / MIKHÁL: Légy hát azoknak *anyja* is, kik engem / hozzád bocsájtottak” (1763-1767. sor, kiemelés tőlem).

A tigrisanya metafora tehát kiterjeszhető Gertrudisra, aki feláldozná magyarjait, de legalábbis azok becsületét saját és rokonai hatalmának megerősítéséért. Ha a metaforát fenomenológiailag elemezzük, akkor abból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a feláldozott fiaknak vagy meg kell halniuk, vagy csak titokban, a tigrisanyától távol, az anyai szeretetről lemondva nőhetnek fel, és csak akkor találkozhatnak anyjukkal, amikor már meg tudják védeni magukat tőle. A tigris(anya) metafora még egyszer megjelenik a drámában, amikor Gertrudis a szerzői instrukció szerint „*mint egy tigris, nekidühödve, tört kap, és Bánkba*

akarja ütni” (Katona, 1997, 113.). Érdekessége a metaforának, hogy egy fordított értelmezése is lehetne, hiszen „tigrisanya” az az anya is, aki tigrisként védi gyerekeit. Valószínűleg a szerző metaforája a fogságban felnövekvő vadállatok azon tulajdonságára utal, hogy hajlamosak felfalni saját kölykeiket. Mindenesetre itt az Oidipusz történettel ellentétben az anya az, aki élet-halál ura, vagyis a matriarchátus árnya jelenik meg a drámában, melyre a későbbiekben még visszatérek. Maga a „tigris anya” kifejezés Szigligeti (1840, 111.) drámájában is elhangzik. Így már semmiképp sem lehet véletlen Katona anekdota választása, hiszen Micbán családjának vándoraneidotája egy gyilkos szándékú anyát ábrázol. A Bánk bán tragikus végkimenetelével ellentétben Micbán családjának története happy enddel végződik Szigligeti Ede drámájában, szülők és gyermekek egymásra találnak, az anya megbánja és megbűnhődik bűnét, a hét testvér és az apa megbocsát neki, és az apa egy-egy várat és birtokot ajándékoz fiainak, szétosztva vagyonát köztük. Természetesen a 19. században mind Katona, mind Szigligeti babonaként értékeli a Micbán történetet, és mindkét drámában elítélő állásfoglalás jelenik meg ezzel kapcsolatban. A 19. században a népi babonák elítélésének még volt relevanciája a nézők számára, ma már nincs. Ezért is nem érhetett meg újabb kiadást Szigligeti Ede drámája az 1840. évi első kiadása óta. (Ilyen babonát leplez le Katona (1959) egyik korai, 1812-ben írt drámája, *A Luca széke Karácsony éjszakáján*, mely a *Bánk bán* után a legtöbbet játszott műve volt.)

Ha Melinda elcsábítása létrejön, és Bánk „felszarvazottá” válik, az tönkreteszi nádori tekintélyét. Ugyanakkor nem tesz semmit annak érdekében, hogy Melindát megvédje az udvari manipulációk veszélyétől, mivel szeretne megbizonyosodni afelől, hogy felesége csábítható-e. Elzárhatná őt, hiszen a csábítás gyanúja eléri, de akkor nem derül ki Melinda megbízhatósága, hűsége vagy hűtlensége. Bánk, a leselkedő, szeretne újra bízni feleségében, ezért fontosabb számára az igazság kiderítése, mint Melinda hűségének minden áron való kikényszerítése. Annak érdekében, hogy Melindába vetett bizalma helyreálljon, kellett találnia egy másik nőt, akire a bűnt rávetítheti, ezért vált Gertrudis „tigrisanyává”. Ezt a hasadt nőképet Otto Weininger (2010 [1920]) is leírja, ahol a nők egyik része madonnaként, másik része romlott nőként jelenik meg azon férfiak számára, akik nem tudják integrálni a két szélsőséget reális nőképpé. Talán csak így lehetett megtartani a szerzőnek is egy pozitív anyaképet, egy negatív nagyanyakép ellenében. Katona József apai nagyapja jóval idősebb volt a feleségénél, mivel későn nősült, így fia (az író apja) házasságkötése idején az író nagyanyja már özvegy volt, így nem túl idősen kénytelen volt elfojtani szexualitását, amit aztán menyében is elutasított és próbált elnyomni. Az előbb az anya idegenségéről írtam, aki idegenként kerül be a családba, ezért fokozott gyanakvás övezte főként az anyósa részéről. De ugyanígy a nagyanya is érezhette kirekesztettnek, idegennek magát, hiszen a pár igyekezett elhatárolódni tőle. Így Gertrudis gyanakvó attitűdje is érthető, hiszen ő is idegen a magyarok közt. Ezért fordul a manipulatív kontroll módszereihez, mi-

vel ő sem tudja átlátni az udvar érdekellentéteit. Tudjuk, hogy az idegenre sokkal több előítélet vetül, mivel nem ismervén szokásait, gondolkodásmódját, indítékait, kevésbé tudjuk bejósolni viselkedését. Ha viszont manipuláljuk a helyzetet, akkor saját beavatkozásunk következményeivel találjuk magunkat szemben, nem tudunk meg többet az eredeti helyzetről (Goffman, 1981).

KETTŐS IDENTITÁS VAGY PÁLYAVÁLASZTÁS?

Úgy tűnik, ez Katona számára is jól ismert viselkedésmód, ezért nem akar Bánk az utolsó pillanatig beavatkozni, illetve csak *békítő* szándékkal igyekszik csillapítani a felgyülemlett indulatokat. Eközben benne tovább nőnek a kétségek és az indulatok, mígnem a királyné megölésével egy rövidzárlati cselekményben kisülnek. Katona a színtársulathoz való „kötelezését” művésznéven Békesi Józsefként írta alá. A Katona – Békesi ellentét is kifejezi a fent leírt kettősséget a szerző személyiségében: katonaként öl, Békesiként békít. Valószínűleg a hosszú ideig elfojtott indulatok törnek ki a királynégyilkosság színrevitelében. „A művészi reakcióban azonban mindig az Én kiélése az elementárisan fontos: a forma differenciáltsága a megnyilvánulás módja. A kutató [tudós] reakciója küzd a szubjektív színezet ellen; a jelenségek önmagukban való megismerése a cél.” (H. Révész, 1930, 96.) Ugyanez a kettősség vonul végig egész fiatalkorán a művészi én „kiélése” és a jogász-kutató igazságkeresése. A *Bánk bán*ban is küzd a jogász a művésszel, és a művészi kiélés jogosultsága bukik el, fullad tragédiába. De nemcsak kiélése ez az érzelmeknek, hanem a fantáziák, a vágyak színrevitele is megtörténik a művész esetében, de „olyan színrevitel ez, ahol a *tiltás* még a vágyhelyzetben is mindig jelen van” (Laplanche és Pontalis, 1994, 186, kiemelés az eredetiben). Konkrétabban, a nő hatalma által megbabonázott férfi úgy próbál a nő uralma alól szabadulni, hogy megöli azt.

Ennek a jelenetnek a megvalósulása történik meg a dráma csúcspontján, majd ezt követően indul el a „ne ölj” *tiltása*, majd a bűn következményeivel való szembe-sülés és a bűnhődés. Bíró Ferenc (2002) hívja fel figyelmünket, hogy Schiller egyik írásában ítélőszéknek tekinti a színpadot, melyet a német klasszika alapművének tartanak (*Die Schaubühne als moralische Anstalt berichtet* [A színpad, mint morális intézmény]). Ez ismert lehetett Katona által, mivel Benke József a pesti társulat vezető színésze 1810-ben lefordította magyarra: *A Játék-szín Schiller után* címen (Bíró, 2002, 186.). Azaz a színpad egy integráló helyszíne is lehetett volna – mint ahogy átmenetileg az is volt – a jogászi és művészi tevékenységnek Katona életében. A belső tartalmak megjelenítése, kiélése az alkotásban azonban gátolja az igazság felderítését. Ezért csodálja Bánk a királyt, aki képes felülemelkedni sérelmein, érzelmein, és sztoikus nyugalommal objektív tud maradni a tragédia pillanataiban is. Ez azt mutatja, hogy a szerző továbbra is hisz egy autoritás-személy igazában, igazságosságában, és talán ezért nem tud apjával szembefordulni. Így

a dráma végén Bánk, mint színpadi hős, mint a szerző érzelmeinek megjelenítője elbukik, és Endre, mint elfogulatlan igazságosztó bíró felmagasztosul, még akkor is, ha végül nem emberi, hanem isteni igazságszolgáltatás történik Melinda halálával, akit Ottó öl meg bosszúból nénije halála miatt. Ezért mondja a király: „Irtóztatón büntetted, Istenem! / Jól értelek; kivetted a kezemből / pálcámat – én imádlak! – Így magam / büntetni nem tudtam – (*magában*) nem mertem is.” (2651-54. sor). Az utolsó három szó azért újra a király szerepálarca mögött lévő embert, a gyengekezű Endrét mutatja.

Itt érdemes E. H. Erikson (2002 [1963]) szavait idézni, aki szerint: „A királyok, akik hatalmuk teljében az apai hatalom drámájának hőseiként jelennek meg, az apagyilkosság tabujára támaszkodva védték meg magukat és hatalmukat.” (276.). A *Bánk bán* jól demonstrálja, hogyan lehet az apagyilkosság tabuját úgy megerősíteni, hogy az agresszió egy részét az anya irányában tolják el az apák. Így nem kell a férfiuralom szövetségét meggyengíteni, az apák uralmának jogosultságát megkérdőjelezni. Mind a patriarchátus, mind Freud eltereli a figyelmet a matricidium lehetőségéről, mivel elsősorban a patricidium elhárításával foglalkozik. Így a nőekkel szembeni harag problematikája elhárításra kerül, nem tematizálódik. A férfi-női munkamegosztás ősi formáinak megkérdőjeleződése meggyengíti a férfiuralom bázisát, ezért újra és újra meg kell erősíteni azt. Ez működhet a családon belül is hasonlóan, azaz a férfikoalíció megerősítése a nőekkel szemben, a nő leértékelésével. A szövetség ősidők óta a nők munkaeszköze volt, a takács, mint férfiszerep ellentmondásos helyzetet teremt. Ugyanakkor a nagy volumenű piacra való termelés megkívánja az iparszerű művelését a szövetgyártásnak, ami így már férfimunkává is válik. Ebben az átmeneti időszakban az ellentmondás kiéleződik, és a férfiszerep megerősítése válhat szükségessé a családon belül, főként akkor, ha a munka nem jövedelmez elég jól. Ilyenkor gyakori, hogy az apa saját hatalmának megerősítése érdekében delegálja fiát maga helyett valamilyen társadalmilag elismert szerepre, mely egyúttal a saját önértékelését is helyreállítja. Ezért kell Katona Józsefnek lemondania az anyai gondoskodásról, majd visszamennie szülővárosába anyagilag és erkölcsileg is megerősítenie családját, legfőképp apját.

Mind a dráma befejezése, mind a fent leírt okfejtés előrevetíti Katona választását, a jogi pályát, különösen akkor, ha kevés sikerrel kecsegtet a művészi pálya. Az Erdélyi Múzeum pályázatán meg sem említik a *Bánk bánt*, bár a beküldött forgatókönyv csak az első kidolgozása volt a műnek, 1815-től 1819-ig jelentősen átírta. A művész a szereplők szubjektív igazságát hivatott felmutatni, míg a bíró az objektív igazságot mérlegeli, de az ítélelhozatalban szubjektív szempontként enyhítő vagy súlyosbító tényezőket is figyelembe vesz. Bánk egyszerre nyomozó, vádló, ügyvéd, bíró és ítéletvégrehajtó. Ezt jogászként semmiképp nem fogadhatta el Katona, hiszen az egész bírósági szcena ezeknek a szerepeknek a szétválasztását,

és intézményesítését jelenti. Azaz ész és érzelmek harca jelenik meg a drámában, ami már a romantika fő konfliktusa. Így Bánk és Katona belső konfliktusai egymásra és a kor fő konfliktusára is rímelnek. Egyrészt az érzelmek művészi megjelenítése, mely a művész lelki egyensúlyát hivatott biztosítani, másrészt a rációt, a megélhetést, a realitást, a családalapítást szolgáló jogi pálya választása. A felvilágosodás racionalizmusának antitéziseként a romantika az érzelmek felszabadítását tűzi ki célul. Ezt a két fenomént nemcsak Katona József, de még a romantika korának összes diskurzusa sem képes teljesen integrálni. A későbbiekben a romantikából kinövő pszichoanalízis sem képes erre teljes mértékben, hiába számúzi az érzelmeket a tudattalanba. Integráció híján pedig kompromisszum-képződmények jönnek létre, ilyen Katona életében az ügyészi pálya választása. Az ügyész komplementer szereplője a bűnözőnek, avagy „a betyárból lesz a legjobb pandúr”. Az ügyész a bírósági tárgyaláson a vádat képviseli, tehát azt, amit Freud „felettes énnék”, a szociálpszichológia a társadalmi normák betartásának, a köznapi megfogalmazás lelkiismeretnek nevez. Ha ez a lelki instancia túljejté válik, az akadályozza a személy spontaneitását, örömkészségét, érzelmkifejezését, kreativitását. A vád a szabályok betartatását, a konvenciók védelmét, a bűn büntetését képviseli, és egyben az uralkodó osztály hatalmi érdekeit is. Szerencsére megmaradt Katona számára az ügyvédi magánpraxis lehetősége is, amely az egyén, a szubjektum érdekeit védi, helyezi előtérbe. (Ez a mai joggyakorlatban összeegyeztethetetlen az ügyészi munkával.) Így némi kiegyenlítődség lehetősége maradt fenn Katona életében egyfajta dialektikus és dialogikus színrevitel szempontjából, hiszen a védő is komplementere a vádlónak a bírósági szintéren. Mindkettő esetében van lehetőség érzelmek megjelenítésére is a bíróság befolyásolása érdekében, de ezek az érzelmek nem a sajátjai sem a vádlónak, sem az ügyvédnek, mivel egyik sem sajátmagát képviseli az eljárásban. Így itt nem a szubjektum jelenik meg a színen, csak az államhatalom vagy a többség, illetve az egyén érdekeinek képviselete. A saját érzelmek csak ritkán, kivételes együttérzés esetén jelenhetnek meg, ami viszont gyengíti a jogász objektivitását. Azaz komplementer szerepekben való kétoldalú azonosulás (Thomä és Kächele, 1992) jön létre, amely segíti a drámaíró a konfliktusban álló szereplők igazságainak megmutatásában, de nem segíti a jogászt speciális feladatával való azonosulásában. Miközben a szerep egyfajta rutint és biztonságot ad az egyénnek, egyúttal be is szűkíti viselkedési és érzelmi repertoárját. Példaként arra, hogy milyen nehéz lehetett Katonának a hatalom képviselőjeként ügyészként szerepelni, Tiborc panaszából idéznék, mely minden jogrendszer ellentmondásosságát mutatja be: „és aki száz meg százezert rabol, / bírāja léssen annak, akit a / szükség garast rabolni kényszerített.” (1339-1341. sor). Az idézetben megjelenik áttételesen az igazságtalan, kivételező Anti-Justitia, a testvéreit előnyben részesítő Anya iránti vád, és az igazságszolgáltatás belső késztetése, mely szintén a jogi pálya felé tereli a költőt.

FORRADALOM VAGY EGYÉNI ÁLDOZAT?

A forradalom és a szabadságharc átmenetileg elsöpri a bíróság intézményét, mivel az a mindenkori államhatalmat képviseli, így nem véletlen, hogy igazi hatása a drámának csak az 1848-as forradalom előestéjén volt. De Katona idejében még nincs forradalmi helyzet, a polgárság még ahhoz is gyenge, hogy fenntartsion egy állandó színházat Pesten. Katona semmiképp sem írt forradalomra buzdító drámát, Bánk magányos hősként viszi végbe tettét, majd a következmények miatt megbánja azt. A *Bánk bán* akkor sem forradalomra lázító mű, ha Széchenyi István a darab 1839-es bemutatása kapcsán annak tartotta is, és meglehetősem elítélően nyilatkozott róla naplójában, német nyelven: „schlechte, gefährliche Tendenz” [rossz, veszélyes tendencia] (Nagy, 2001). Bánk mindvégig igazságot akar szolgáltatni azért, hogy a békétlenek nehozz „polgári háborút” robbantsanak ki, amely káoszt hoz és emberáldozatokat követel. Ezért teszi meg egyedül „a maga erőszakos áldozatját” (Katona, 2001 [1821], 75.), hogy lecsillapítsa a kedélyeket. De ezzel egyúttal magára is vállalja az összes felelősséget és annak következményeit. Ez azonban csak az utólagos magyarázat szerint van így, ahogy már jeleztem, a darabban nem előre kitervelt szándékkal történt meg a „királynő-áldozat”, hogy sakknyelven fogalmazzak. A darabban ezt kell elfogadnunk, de a témaválasztás mégis „előre kitervelt” Katona részéről. Az anyakirálynő, azaz a Magna Mater megőlése így *rituális nőáldozatnak* tűnik, amelyben a férfiak vetítik rá a bajok okát egy hatalommal bíró nőre azért, hogy saját felelősségük az ország rossz sorsáért megszűnjön. Ezért sem büntet Endre, mivel a rituális gyilkosság őrá is vonatkozik, hiszen ő is felelős az ország helyzetéért, és azért is, hogy az áldozat egyáltalán megtörténhetett. Azaz a nőáldozatot a patriarchátus oltárán mutatják be, a férfihatalom és a férfiszövetség megerősítése céljából. Ahogyan a *Kőműves Kelemen* című középkori balladában is a férfiszövetség megerősítése, az alkotás, a vár létrejötte céljából történik meg a nőáldozat, úgy mutat be Katona a színpadon egy rítust. Sarkadi Imre (1983) *Kőműves Kelemen* című drámájában egyértelműen amellet foglal állást, hogy a férfi-alkotás létrejöttének a feltétele az átmeneti vagy végleges lemondás a nőről, a családról. A lemondás sokszor végleges volt, a várépítés is járt áldozatokkal, pl. a kőművesek lezuhanhattak az állványokról, rájuk omolhatott a fal. Fokozottan érvényes ez a csatába menő férfiakra, akiknek egy része sosem tér vissza. Azaz a nőáldozat bemutatása egyfajta *szimbolikus ki-egyenlítést* jelent a nemek áldozathozatalai közt. Ez egyben a rejtett matriarchátus hatalmának megtörését szolgáló szimbolikus tett, ellentettje a korábban leírt boszorkányszeánsznak. Az előbb azt írtam, hogy Katona témaválasztása „előre kitervelt”, ez mégsem jelenti azt, hogy tisztában volna minden motivációjával ez a választás, ahogy azt Szondi Lipót (1996) is leírja sorsanalízisében. (Érdekesség, hogy Szondi a saját felfedezését éppen az írók témaválasztásában megfigyelt tendenciákból és a művész sorsából merítette.) A művész ezeket a rejtett motívumokat is megjeleníti, szimbolizálja, és kiéli az alkotásban. Ez az, ami a narratíva leírása és

átélése során gyógyítja a művészt, hiszen indulatokat vezet el (ld. Németh László fazék-metaforáját), másrészt az álomhoz hasonlóan próbacselekvés lehetőségét teremti meg, de az álomhoz képest tudatosabban, racionálisabban, megszerkesztett formába öntve. A dráma végén Bánk is feleség nélkül marad, hasonlóan Kőműves Kelemenhez, azaz nemcsak Gertrudist áldozza fel, hanem áttételesen Melindát is, amikor nem akadályozza meg minden áron a csábítást, majd mikor lelkileg súlyosan zavart feleségét magára hagyja, nem számítva Ottó bosszújára.

Azonban ez a rejtett művészi motiváció találkozik a kor motívumaival. Ez pedig nem más, mint az individualizáció polgári szükséglete (a self-made man), mely ekkor még csak a férfiak számára biztosított. (Még hosszú időnek kell eltelnie a női egyenjogúság kiharcolásáig.) Ehhez a férfiaknak fokozott függetlenedésre van szükségük a családjuktól, míg a nőknek ekkor még a családi tűzhely őrzése a feladatuk. És Katonának is pont erre lenne szüksége, hogy jobban függetleníse magát eredeti családjától, akár a pesti ügyvédi magánpraxis, akár a művészi önmegvalósítás céljából. Ez szolgálná párkeresési érdekeit és saját egzisztenciája megteremtését is a polgárosodó világban. Azonban, ahogy Bánk individualizálódása a drámában tragikus következményekre vezet, úgy mond le Katona a saját útjáról, amikor visszamegy Kecskemétre. Bár felvetődik (Rigó, 1991; Orosz, 2007), hogy hazamenetelekor az alügyészi állás elnyerésekor még bízhatott abban, hogy Kecskeméten is folytathatja művészi pályáját, a későbbi néhány év bebizonyítja annak lehetetlenségét. Például 100 arany forintot kap a Nemes Tanácstól, amikor nekik ajánlja *Bánk bánját*: a magyar nyelv műveléséért. A családjának később lerótt anyagi hála lehetetlenné tette még a saját lakás megszerzését is, és az anyagiak hajszolása tönkretette nemcsak művészi karrierjét, de egészségét is, ahogyan azt már leírtam.

AZ „ANYA THEÁTROM” HIÁNYA

A már idézett *Mi az oka, hogy Magyarországban a Játékszíni Költő-mesterség lábba nem tud kapni* (Katona, 2001 [1821]) című írásában a szerző kitér annak okaira, hogy miért nem lehet megélni a drámaírásból. Az első számú ok, hogy „csak az állandó Anya Theátrum” (70., kiemelés az eredetiben) teremthetné meg azt a biztonságot és tekintélyt a színháznak és a benne tevékenykedőknek, mely szemben áll a vándorszínészet rosszhírű és előítéleteket termelő státuszával. „Ez az Anya-szín Rajt ereszthetne azután minden felé, mellynek ha egyike másika elesne is, mindég volna Anya, a’ hová magát vissza vonhassa.” (70.). Minden ember keresi a biztonságot és állandóságot, melyet itt is az Anya metafora reprezentál. Katona pesti színházi időszaka alatt a játékszín képviselte az Anyát, és ez egyben a saját anyjáról való leválást is segítette, még ha csak átmenetileg is. A pesti játékszín 1815-ös megszűnése egyben megszünteti azt a referencia-csoportot Katona

életében, mely az ő művészi ambícióit elsődlegesen jutalmazta, és ezáltal fenn is tartotta.

Ezzel egyidejűleg megszűnik az a plátói szerelem is, amely Széppataki Rózához, a későbbi Dérynéhez fűzte. Még Róza Déryvel kötött házassága előtt Katona írt neki egy szerelmes levelet 1812-ben, anélkül, hogy bármikor kimutatta volna iránta érzelmeit. Azonban a levél végére a neve helyett csak monogramját írta oda, és az előzmények alapján a színésznő nem gondolt Katonára, egy másik, hasonló monogramú hódolója közeledésének könyvelte el. Ezzel az *elvéte*sével viszont megspórolt egy visszautasítást. Épp a tudattalanul elővételezett visszautasítás az, ami ilyenfajta elvétesre hajlamosítja az embert, ahogy azt Freud (1994 [1901]) később leírja. Valószínűleg a neve aláírásával sem lett volna több esélye Széppataki Rózánál, mivel a színésznő később sem hízelgően nyilatkozott róla naplójában: „... szeretett volna színész lenni, de nem volt hozzá organuma, igen az orrából beszélt. Alakja csinos volt, sugár termettel, de nem volt szép arca. Gesztenyeszín volt a haja, de mindig úgy állott, mint a szög.” (Id. Rigó, 1991, 104.). A sok „de” magáért beszél. Szondi (1996) már idézett sorsanalízise szerint választásaink sokszor az ismétlési kényszer jármában járnak, azaz a korai anyai tapasztalatnak megfelelő társat választunk, ez esetben egy elutasító nőt választ az író. Így gyakran megismétlődik a trauma, ami ezáltal újra-traumatizálódást hoz létre, lényegesen súlyosabb következményekkel, mint egy egyszerű szakítás. Ez esetben életre szóló következménye volt a visszautasításnak, amely így is létrejött, hiába próbálta meg tévcselekedete által elkerülni.

Széppataki Róza Déry Istvánnal kötött házassága rosszul sikerült, ez némi reményt hagyhatott még Katonában, aki némileg belelátott kapcsolatuk megromlásába. Egyúttal észlelhette azt is, hogy más udvarlói továbbra is voltak a színésznőnek. A végső kiábrándulása valószínűleg 1815-ben történt, amikor a társulat Katona egy új szatirikus vígjátékát kezdte próbálni *Rózsa, avagy a tapasztalatlan légy a pókok között* (Katona, 1998 [1815]) címmel, mely már címében is utal Rózára és helyzetére. A színésznő ezt úgy fogadta, hogy ultimátumot nyújtott be a társulat igazgatójának: vagy leveszik a műsorról a darabot, vagy elhagyja a csoportot. Az akkor már Dérynéként nevezett Széppataki Rózától semmiképp nem volt elvárható, hogy magánéletét ily módon közszemlére tegye szatirikus formában. A sértett önérzetű szerző visszavágása így nem jöhetett létre. Láthatólag három évvel a levél megírása után sem tette túl magát Katona elvétes következményein, de a vígjátéki forma választása azt sugallja, hogy éppen a darab megírása által igyekszik szublimálni érzelmeit és még egy utolsó esélyt adni a kapcsolatuknak. A mű és az alkotó magánélete ismét találkoznak. Talán az sem véletlen, hogy épp egy színésznőbe lett az író szerelmes. Ahogyan azt Szerb Antal életének „femme fatale” jelensége kapcsán már leírtam (Krékits, 2012b), a színészi játék olyan projekciós felületet képez, amelybe könnyen belevetíthetjük összes be nem teljesült vágyun-

kat. Hiszen a jó színész az égi szűztől a boszorkányig bezárólag bármit képes eljátszani a színpadon, így széles repertoárja van a néző beleélési lehetőségeinek, hogy mely szerepeit képes elfogadni, és mely komplementer szerepekbe képzele bele magát partnerként. Katona természetesen Melinda szerepét száná Rózának, ami egy idealizált naiva-szerep, és amiben valószínűleg hamar csalódott volna, ha realizálódik a kapcsolatuk.

A GYÁSZ VERSEI

A *Rózsa* volt Katona utolsó színpadi alkotása, ezt követően már csak a *Bánk bán* átdolgozását végezte el, és ugyanezen időben 1816-tól 1819-ig írta verseit. Véleményem szerint a líra volt alkalmas műfaj gyásza formába öntésére. De kit és mit is kellett elgyászolnia? Elsősorban Róza iránti szerelmét (*A Múzsához, Vágy, Törbeesésem, Ajándék, A Holdhoz, Panaszom, Éjeim, A boldog Éjj, Új esztendőre*), a boldogság reményét (*Idő, Felelet, A Képzet, A Természethez, Az Andal*), a gyerekkort (*Gyermek-kor*), egyúttal búcsúzik a világ zajától (*A Magányhoz*), mentorától (*Dabasi Halász Bálinthoz*), egy költőnőtől (*D. T. J.-hoz, a kezdőbetűk Dukai Takács Juditot jelentik*), utóbbinak valóban meghalt barátnőjétől (*Egy Könny Betti sírhalmára*), és egy számunkra ismeretlen nőtől (*S. Mollihoz, Rege*) (Katona, 2001). Itt 21 verset soroltam fel, összes verseinek száma 25, azaz csak négyet nem tudtam a fenti búcsú-kategóriákba besorolni, köztük van a mottóban idézett *E' Verseimhez* című ajánló, bevezető verse is. Azaz 25-ből 21 a gyászról és/vagy a búcsúról, a vesztéséről szól. Mivel Katona lírája csak kevesek számára ismerős, ezért igyekszem mindegyik fajta búcsúból egy-egy jellemző részt bemutatni. Rendkívül gyakran fordulnak elő a temetéssel, gyással, halállal, elmúlással kapcsolatos kifejezések, metaforák. A *Vágy* című verse az egyetlen, amely megjelent életében az *Auróra* c. folyóiratban, utolsó két sora így szól: „Dölfös Kedvesnek csak az egy mosolyogva kiejtett / *nem* szava feltátott sírodig elkanyarít.” (Katona, 2001, 21., kiemelés az eredetiben). A *Kérdés* című versében szintén az elutasítottság élménye jelenik meg, de itt már a lét is kérdéssé, illetve kérdésessé válik:

„Sírbeli csend a nyugalom r'ám nézve.

Tetézve

tölt bé az *Örök* 'átka felettem,

hogyan *lettem*.

Vég siralmimat zokogó lantom

zöld hantom

mellett keseregve letúrja itt

húrjait.

Véremben könnyimtől eloltt szének'

csendének

közepette lángol a vad

nem szavad. [...]

Fásult létemben mártír a lélek,

hogyan élek

csak a könny mutattya e' sikamon

arczámon.

Ah! ha magad' mondd halandónak;

álj szónak:

hol az Isten, ki engem e'ként

nem teként???" (Katona, 2001, 27-28., kiemelés az eredetiben).

A Kedves elutasítása kiváltja a költőből önmaga elutasítását, más szóval azonosulását az elutasítottsággal. Az „álj szónak” kitétel „önmegszólítás: tartsd meg szavadat, halj meg” (Orosz 2001b, 187.). Tehát akár kleini depresszív pozíciónak, akár depresszív kognitív sémának nevezzük, az egyén felelőssége határtalanul felnagyítódik, és maga alá gyűri az Ént. Ez nagyon pregnánsan megmutatkozik *A Képzet* című versében: „Én vagyok a teremtője; / még is Istenem leve: / játékim' biztos közlője; / áldozatjává teve.” (Orosz, 2001b, 30.). G. Minois (2005) *Az életfájdalom története* című könyvében elemzi a címben jelzett fenomén megjelenésének okát a preromantika időszakában, hiszen ekkor jelenik meg Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című levélregénye, és az arra való reakcióként elindult utánzásos öngyilkossági hullám is, melyet a szociológiai szakirodalom Werther-effektusnak hív. Az effektus lényege egyfajta rezonancia-katasztrófa: a nagy művész jól rezonál a korra, amelyben él, és a kortársai erősen rezonálnak a műre, mert abban saját érzéseiket, tapasztalataikat vélik felfedezni. Ezt Goethe (1982) maga is megállapította *Költészet és valóság* című művében: „Eme könyvecske hatása nagy volt, de szerencsétlen, és valószínűleg azért, mert a kellő időben érkezett.” Minois (2005) szerint „Ez az életfájdalom, amely a Musset által definiált »mal du siècle« előhírnöke, mintegy keretbe foglalja a forradalmi és császári epizódot; elsősorban a fiatalságot érinti, azt a fiatalságot, amely nem érzi jól magát az *ancien régime* e leáldozó időszakában, ahol minden megrekedni látszik.” (186.). A megkésett magyar fejlődésben Katona életideje megfelel ennek az átmenetileg leáldozó időszaknak, és *Bánk bánját* majd csak a romantika nemzedéke teszi magáévá, és használja fel forradalmi készülődéséhez. Sajnos Katona esetében épp a kortársi rezonancia hiánya az, ami elmélyíti magányát és depresszív állapotát, melyek verseiből tűnnek ki leginkább egyértelműen. Talán *A' Magányhoz (Egy embergyűlölői órában)* című verse világít rá erre legjobban: „*Benned, boldogulást lengedező Magány! / benned nincsenek illy ördögi angyalok: / alkotmány magad, és vagy magad alkotó, / egy lét benned az egy Isten, az egy magam.*”. Az „ördögi angyalok” a képmutató, másokat megcsaló emberek, akik „öleléseik / közt lopják meg azon gyáva Gyanútalant

/ lelkét a ki nekik híven od'áldozá." De az előző idézetben az individuum célkitűzése is megfogalmazódik, akinek önmaga Istenévé kellene válnia. Azonban négy versszakkal később kiderül, hogy ez mégsem a maga választotta szent elefántcsonttorony magánya, csak menedék a világ elől, a végső megpihenés megváltatlan Nirvánája: „Oh szent drága Magány! egy menedékem a' / mézzel kent viperák' mérgeitől – siess! / szánjál el nekem egy hűlt üreget; rebeg / elbágyadt kebelem megpihenés után.” A halálvágy kifejeződése, mint a szenvedésektől való megszabadulás lehetősége jelenik meg verseiben. A hiány betöltetlen maradt életében, a nők iránti feldolgozatlan haragja és bizalmatlansága megakadályozza a feljűk fordulást. Extrém zárkózottságát csak az alkohol oldhatta fel átmenetileg, de a hiányt az sem volt képes pótolni. Valószínűleg egészségi állapotának romlása készítette 1829 január 15-én a vadásztársaság tagságáról való lemondására, mely a Társaság naplójában maradt bejegyezve saját kézírásával: „Ennek megtételével tisztelettel jelentetik, hogy a szerentsétlen Tarisznyájú Notarius a Társaságnak minden Kincseivel elszökött, és többé nintsen, hagyván maga után egy megszorodott, és több siránkozó – Semmit.” (Katona, 2001, 100.). A keserű önirónia kifejezi az eriksoni generativitás (Erikson 1991b) hiányát, és azt a lemondást, amit később József Attila úgy fejezett ki: „...legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot / már végképp másoknak remél.” (*Ime, hát megleltem hazámat...*)

Ezeket a verseit párhuzamosan írja a *Bánk bán* javításával, ahol a drámában susterző indulatok robbannak, küzdelem, harc zajlik, amivel a versek melankóliája, az élet és az emberek elől menekülő magány apoteózisa áll szemben. Hogyan fér meg ez egy kebelben? Úgy, hogy a költő-drámaíró egyszerre haragszik a világra, amely individualizációját gátolja, és tragikussá teszi az egyéniség kibontakozási kísérleteit, másrészt igyekszik elgyászolni lírájában ifjúkori illúzióit, gyerekkora „tündérvárát” és „kétséges Képezeteit”, de legfőképpen szerelmét. Egyedül a színháztól nem búcsúznak a versek, mintha arról még nem mondott volna le. 1818-as keltezéssel búcsúverset és névnapki köszöntést ír mentorához és munkaadójához *Dabasi Halász Bálinthoz*, akinek irodájából kilép és önálló ügyvédi praxist kezd. Erre az elhatározására egy rosszul elsült beadványa miatt került sor, mely miatt feddést kapott Pest megye közgyűlésén, és nem akarta, hogy az ő személye az irodára rossz fényt vessen (Rigó, 1991). Így az utolsó közössége is megszűnt, mely Pesten tarthatta volna a színház feloszlása után. Az ügyvédi magánpraxis előrelépés is lehetett volna az individualizáció útján, ha nem jelentette volna ez a teljes elszigetelődését. Az irodában és a játékszínben elfogadták és szerették az introvertált Katonát, ezt a mentorához írt verse is kifejezi: „Koránt jöttem kegyed' édenébe; / megbotsádsz hát, csak kebelem mozoghat, / nyelvem erőtlen. / Itt valék *Arcadia'* báj-ölében – / itt!” Viszont az egyedül maradás előkészítette az utat visszafelé, Kecskemétre.

Mérei Ferenc (1986) egy művészetszichológiai írásában arról ír, hogy a kultúra évezredek óta gátolja a spontán cselekvést, és az intellektuális, verbális mérlegelést tolja elébe, ami viszont a konvencionalitás sablonjai felé terel bennünket. „De van a valóságnak egy olyan tartománya, amely nem a cselekvéshez vezet, hanem a cselekvésnek egy sajátos másához; realizál ugyan, de mégis helyettesíti a realizálást. S ez a megszelídített, mégis indulattal telt valóság: a színház, a játék »olyan mintha« mechanizmusa.” (50.) Ez megszelídíti a cselekvést, de szimbolikusan mégis kifejezi az indulatot, így autentikus, nem-konvencionális megnyilatkozásra ad lehetőséget. Egyben ez a pszichodráma játék terápiás haszna is. Az alkotó tevékenység tehát öngyógyító tendenciaként is értékelhető a művész életében. Katonánál a drámaírás megszűnése a megküzdés, az indulatok autentikus levezetése lehetőségét szűkíti be az író életében. A líra megfelelő műfaj lehetne a gyász megjelenítésére és feldolgozására, azonban a versek nem az elengedés fájdalomát, és a múlt lezárását fejezik ki, sokkal inkább a visszautasítottság miatti keserűséget, rezignált beletörődést, az életről, a szerelemről való lemondást jelentik meg, melyet a terápiában le nem zajlott gyászként értékelünk. James és Friedman (2012) a sikeres gyászfeldolgozás kritériumaként a következő fenomének jelenlétét említik: *köszönet (hála)*, *megbocsátás*, *sajnálát (megkövetés)* kifejezése azokkal szemben, akiket elvesztett, melyek a gyász lezajlását segítik. Ezeket azonban hiába keressük Katona verseiben, talán csak a legutolsónak idézett, mentorától búcsúzó versében jelenik meg, mint bocsánatkérés, illetve „megengedj” kifejezéssel a sajnálat megnyilatkozása. A vers végén szereplő „Hál’adatosság” kitétel és a többszörös jókívánság pedig indirekt módon megfelel a köszönet kinyilvánításának. Talán ezt az egy verset kivéve a többi a fel nem dolgozott gyász kifejeződései Katona életművében, s ennek tulajdonítható az idézett könyv és a saját terápiás tapasztalatom szerint is a „munkába temetkezés”. Milyen szépen kifejezi ez a metafora a jelenség lényegét: a veszteséget elszenvető temetkezik a munkába, ahelyett, hogy eltemetné veszteségeit. Az alábbiakban leírt kényszeres munkamánia, munka-függőség is valamiképp a gyász és az önvádolás következménye, mely egyrészt depresszív alapkarakteréből, másrészt a feldolgozatlan veszteségekből, harmadrészt az alkotás és önalkotás megerősítésének, sikerének hiányából adódik.

VISSZA A SZÜLŐKHÖZ

Anyagi okai nem lehettek 1820. évi hazamenetelének, mivel 1821. évi bevételei Házi Jegyzéke (Katona, 2001, 131-150.) szerint rekord összeget mutatnak, ugyanis a Pesten előző évben elkezdett és alügyészi tevékenysége mellett Kecskeméten befejezett ügyei ügyvédi jövedelmét ekkor aratta le. Ezt az összeget majd csak 1829-ben éri utol, a halála előtti évben, amikor megfeszített túlmunkával igyekszik anyagi helyzetét rendezni és önálló lakást szerezni magának. Az 1826-os főügyészi kinevezése után hiába emelkedik másfélszeresére a fizetése, mert megcsappan az

ügyvédi mellékkeresete, valószínűleg a nagyobb fokú főállási leterheltsége miatt. Katona lelkiismeretesen végzi munkáját, gyakran túlórázik, és sokszor haza is viszi a periratokat. Az irodalommal szinte teljesen leszámolt, egyedül Kecskemét történetét igyekszik szabadidejében megírni, ehhez fér hozzá a helyi levéltárban. Ez a tökéletességre törekvő megfelelni vágyás azonban nem segíti sem a párkérésben, sem az érzelmek kifejezésében, és az alkotó munka örömét sem nyújtja. Taníttatása költségeit „hál’adatosán” lerója családjának, és átmenetileg lemond a saját önálló egzisztenciájáról. Korábbi műveiben feltűnően gyakran fordul elő a „hál’adatos” kifejezés, de a *Bánk bán*ban is megjelenik, amely nála majd minden esetben a lojalitás kifejezője.

Személyiségének ez a beszűkülése a kötelességekre és az önfeláldozásra lassan felőrli egészségét. A daseinanalízis szerint az ember akkor betegszik meg, ha elme-ly létlehetőségei mellett, és önmaga kiteljesítése helyett a konvenciók *akárki-létébe* menekül, mások elvárásainak csapdájába kerül. „Elveszíti önmaga-létét, kiskorúvá, függővé válik, és arra az általában vett vélekedésre támaszkodik, amelyet Heidegger *das Man*-nak (‘akárki’) nevez. Azt teszi, amit tenni *szoktak*, úgy gondolkodik, ahogy gondolkodni *szoktak*, olyan, amilyen *az ember általában lenni szokott*.” (Condrau, 2013, 176., kiemelés az eredetiben). Depresszív és kényszeres világban-benne-lét esetében, mely karaktertípusnak Katona is megfelel, egy vádló belső hang jelenik meg. „Ez a belső hang túlságosan szigorú, korlátozza a szabadságot, a »rossz« lelkiismeret pedig éppígy a nyitottságot, és éppenséggel az emberi egzisztencia azon alapkarakterének a kibontakozását akadályozza meg, ami az ittlétet azzá teszi, ami tulajdonképpen *ő*.” (Condrau, 2013, 181.). A heideggeri terminológiában az ittlét maga az egyén, a tulajdonképpeniség pedig az egyén eredetisége, autentikus önmegvalósítása. Úgy tűnik, a Katona család hiányait neki kellett betölteni, így a sajátjaira nem maradt ideje. Neki kellett az apa továbbtanulási ambícióit és felemelkedési vágyát beteljesíteni, a testvérek irigységét lecsillapítani, és a depresszióra hajló anya pótlólagos szeretetét felkelteni maga iránt. A túlzott megfelelni vágyás a szeretethiányból fakadt. A hiányt nem sikerült elgyászolnia. A gyász félresiklásáért az eredeti anyai elutasítás lehet a felelős, mivel annak megisméltődése merül föl benne Róza elutasítása kapcsán is. Tehát nagy valószínűséggel a primer anyai elutasítást nem sikerül elgyászolnia, ezért is kell visszamennie a családi házba, hiszen visszahívják. Ez pedig valamiféle kompenzációs újrakezdési fantáziát kelt fel benne, a hiány betöltésének reményét. Ez az újrakezdési fantázia azonban káros volt az alkotóképesség szempontjából. Hanna Segal (1952) így ír Proust művészetéről szóló könyvében „Amikor a bennünk lévő világ lerombolódott, halott és szeretet nélküli, amikor a szeretteink darabjaikban vannak és mi magunk reménytelenül kétségbeesettek vagyunk, akkor kell világunkat újraalkotnunk, újrarendoznunk a darabokat, azzal, hogy életet lehelünk a holt fragmentumokba, és újrateremtjük az életet” (id. Kőváry, 2012, 153.). Ez a folyamat a gyász sikeres lezajlása esetén indul csak be, ez a feltétele annak, hogy

a szimbólum leváljon a tárgyáról. „A kreatív helyreállítás, amely magába foglalja a gyász fájdalmát, immár a szimbólumok dimenziójában zajlik.” (Kóváry, 2012, 153.).

A fel nem dolgozott gyász nem teszi lehetővé a pozitív értelemben vett szimbólumképzést, mert a múltba való visszavágyódás, a nosztalgia elszívja az energiát a jelentől, valami olyan konkrét helyzetbe vágyik vissza az egyén, ami véglegesen elmúlt, ami visszahozhatatlan (Pintér, 2014). A múltba való visszatérés nosztalgikus fantáziájának lehetetlenségével való szembesülés hozza létre a halálvágyat, mint melankolikus, szentimentális menekülést a jelen üressége, fájdalomja elől. Ráadásul sokszor csak a távolság szépíti meg a múltat, ahová visszavágyunk, a valóságban nem volt igazi „aranykor”. Ezért az újrakezdési fantázia szinte mindig regresszív jellegű, a gyász fájdalmának megspórolására irányul. Az alkotásban viszont újraélhető a fájdalom, mivel a párbeszéd lehetőségét teremti meg a múlt szereplőivel, és így segítheti a gyász lezajlását. Ez esetben nem kell sem megölni, sem eltörölni a múltat, se benne ragadni a múltban. Egy szimbolikus anyagilkosság vezethet arra az eredményre, hogy megszűnik a múltba visszahúzó regresszív fantázia a kielégülést megadó anyáról, de ehhez szükséges a gyászmunka elvégzése is. Ebbe beletartozik a jó anyai rész megtartása és a ki nem elégítő anyai résztől való búcsú. Csak ekkor helyezhető át a libidó egy új tárgyra. Tehát Katona József esetében az el nem gyászolt hiány, valamint a hiány betöltetlensége hozza létre a szimbolizáció elapadását, avagy a Múza hűtlenségét. Azaz a hűtlen anya képe vetül rá az összes nőre, akikbe így nem helyezheti bizalmát. A költő saját metaforáival a preverbális világ képeit jeleníti meg verbálisan, avagy az elsődleges folyamatokban való gondolkodást a másodlagos folyamatokban való gondolkodással köti össze (Fónagy, é.n. [1999]). (Másképpen kifejezve, az epizodikus és procedurális memóriát köti össze a deklaratív memóriával.) Ha „megöli” a preverbális világ legfőbb képviselőjét, az anyát, nem lesz mit szimbolizálnia metaforikusan. Kiapad a kút, mely táplálhatná a költői ihletet. A Múza csókja elnyeréséhez el kellene gyászolnia a korai és a késő gyerekkori anya-megvonásokat, és a plátói szerelmet egyaránt. Csak így találhatott volna igazi, reálisan is elérhető Múzsára, aki segíthette volna a további alkotásban.

Azonban mielőtt ráhúznánk a szerzőre a vizes lepedőt, ne feledkezzünk meg arról, hogy mindez csaknem kétszáz éve történt. Még csak születőben van az individualizáció szükséglete és eszméje. Ebben az időben (és sok helyütt azóta is) nagyon erős a magyar családokban egyfajta paraszti mentalitás, amely arról szól, hogy a családi közös vagyont nem szabad szétaprózni, hogy a gyerekekbe befektetett energiának, pénznek vissza kell térülni, hogy a gyerek szüleinek örökös adósa marad. Konkrétabban, hogy az egyén nem a gyerekeinek és a többi embernek tartozik továbbadni a kapott talentumokat, hanem azokat vissza kell adnia eredeti családjának, és csak utána indulhat el a saját útján. Katona életidejében a polgári

család még nem elég erős ahhoz, hogy elegendő lelki támogatást nyújtson az individuációhoz, az elszakadáshoz a fiatalnak. Gyengeségében és hiányaiban inkább visszahúzza őt, saját megerősítése érdekében. Talán ez volt az oka annak is, hogy Katona József dédapja és nagyapja is későn nősült, előbbi 54 éves korában, utóbbi 39 évesen. Egyedül apja nősült meg 19 éves korában, nem sokkal saját apja halála után, aminek az volt az ára, hogy ő maradt anyjával a szülői házban. Azaz az apja előtti családi minta a férfiaknál a kései nősülés, melynek feltétele a saját egzisztencia kialakítása, illetve valamiféle törlesztés megtétele a család felé. Tehát nem véletlen, hogy Katona is 38 éves korában kezdett komolyabban gondolni a házasságra, és saját lakásra gyűjteni. De sajnos későn, mert addigra egyre gyakoribbá váló anginás szívfájdalmi másfajta végkifejlet lehetőségét vetítették előre. Több forrásból is fennmaradt az anekdota, hogy Katona még 1829 szilveszterekor megjövendölte saját halálát, és egyúttal végrendelkezett is Elszánt Ferenc ügyvédbarátja felé: „Meglásd Ferkó! ebben az esztendőben Malakiás-napján (április 15) vagy megházasodom, vagy sok pénzt nyerek, vagy meghalok.” (Orosz, 2007, 95.). Csak egy napot tévedett, április 16-án érte a végzetes szívroham. Az anekdota része az is, hogy gyűrűjét egy ismeretlen nőnek szánta halála után, melyet a fent nevezett ügyvéd el is juttatott a nevezettnek. Azonban az ismeretlen hölgy visszaküldte a gyűrűt a Katona családnak, mondván, nekik nagyobb szükségük van rá (Orosz, 2007). Így az eljegyzés még halála után sem jöhetett létre. De hát ki is jegyezné el magát egy halottal?

KÉTOLDALÚ ADÓSSÁGOK

Katona József leróta családjának „adósságát”, de így adósa maradt önmagának és jó pár alkotással a világnak. Ugyanakkor ő is érezhette, hogy a világ neki is adósa maradt, hiszen igazán csak halála után tudta értékelni azt az életművet, amelyet ránk hagyott. Talán ebből is fakadt az a szerencsétlen történés, hogy halála után kitudódott, hogy a rábízott *bitang-kasszából* (ebben tartotta a tanács a város határában elbitangolt állatok után szedett büntetéspénzt) hiányzott egy bizonyos összeg. Összességében ez a főügyészi éves fizetésének kicsit több mint felét tette ki. Nyilvánvalóan Katona ezt az összeget kölcsönvette, és szándékában állt visszatenni. Az előbbieken említett Malakiás-nap valószínűleg a bitang-kassza elszámolásának határidejét jelenthette, és a jövendölésben benne van a csodára várás (sok pénz nyérése, egy jó házasságkötés) is, valamint a hiány kiderülésének esélye, ami számára egyenlő a halállal. A Tanács a fentiek miatt visszatartotta a főügyészi fizetés addigi részét (évente egyszer fizettek), így ifjabb Katona Józsefet kölcsönpénzből kellett szüleinek eltemetni. Az apa nem hitt a fia vétkességében, és pert indított a Tanács ellen a fia fizetése visszatartása miatt (Rigó, 1991). Valószínűleg fia halála miatti elfojtott büntudatát próbálta ellensúlyozni az apa a perlekedéssel. Az önvádlásból így lesz vádaskodás másokkal szemben a saját

felelősség áthárításaként a külvilágra. Valami sorsszerűség is van ebben, hogy halála kapcsán derül ki adóssága: egész életében érezhette, hogy a világ adósa neki, persze nemcsak pénzzel, de figyelemmel, szeretettel, hálával is. Tízéves kori kiűzetése a szülői Paradicsomból, majd a taníttatása költségeinek visszafizetése, a szülői és testvéri szeretet megvásárlása valószínűleg olyan hiányt hagyott benne, amit a Tanácson hajtott be. Azoknak az embereknek lesz deficitese a lelki *naplófőkönyve* (Böszörményi-Nagy & Krasner, 2001), akik úgy érzik, többet adnak a környezetüknek, mint amit kapnak tőle. Ez a „bánki sértődés” a másik oldal, amikor a korábban említett öndestruktív jogosulatlanság átcsap a destruktív jogosultság érzésébe, és úgy érzi, hogy csak azt veszi el, ami mindig is járt neki. (A kamaszkori szülőktől és másoktól való lopásoknak legtöbbször a szeretethiány az oka.) Utolsó nagy visszautasítása a Nemes Tanács részéről: a kiürült kecskeméti mészárszék épületének átalakítási javaslata állandó színházzá. A folyamodvány 1825. júliusi dátumú, és az átalakításhoz tervet is mellékel (Rigó, 1991; Katona, 2001, 102-103.). A javaslat nem talált támogatásra, egy év halogatás után elutasították, pedig akkor éppen másfél évadot játszott Kecskeméten egy színjátszó társaság, amely a főügyész úr néhány régebbi darabját is bemutatta. Anélkül, hogy moralizálnánk Katona kassza-hiánya felett, azt kell látnunk, hogy valamit nem kapott meg, ami tényleg járt volna neki. Ezért szoktak ezek az emberek egy nagy teljesítményt produkálni egész életükben, hogy minél több környezetükben élő ember szeretetét és elfogadását megszerezzék. Ez egész életükön át tartó tendencia lehet, ami gyakran megrövidíti evilági létüket. Így csak az utókor hosszabbíthatja meg jelenlétüket, törlesztheti feléjük adósságát, és vonhatja le sorsuk tanulságát. Ezzel a tanulmánnyal én is egy tartozást törlesztek öfelé és önmagam felé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ady, E. (1977 [1908]). A Magyar Pimodán. In: *Ady Endre művei. Publicisztikai írásai III.* Budapest: Szépirodalmi, 1977. 32-51.
- Austin, J. L. (1990). *Tetten ért szavak.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balassa, I. & Ortutay, Gy. (1979). *Magyar néprajz.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Bence, E. (2013). A Bánk bán és a Mic bán-monda kérdése. *Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad*, 38:137-149.
- Bindorffer, Gy. (2001). *Kettős identitás.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Bíró, F. (2002). *Katona József.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Böszörményi-Nagy, I. & Krasner, B. R. (2001). *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa.* Budapest: Coincidencia Kiadó.
- Condrau, G. (2013 [1992]). *Freud és Heidegger.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Dallos R. & Procter, H. (1990). A családi folyamatok interakcionális szemlélete. In: Bíró S. és Komlósi, P. (szerk.), *Családterápiás olvasókönyv I.* Budapest: Mérei Ferenc Mentálhigiénés Szolgálat, 7-52.

Eagleton, T. (2000). *A fenomenológiától a pszichoanalízisig.* Budapest: Helikon Kiadó.

Erikson, E. H. (1991a [1958]). A fiatal Luther. In: uő, *A fiatal Luther és más írások.* Budapest: Gondolat Kiadó, 7-400.

Erikson, E. H. (1991b). Az életciklus: az identitás epigenezise. In: uő, *A fiatal Luther és más írások.* Budapest: Gondolat Kiadó, 437-498.

Erikson, E. H. (2002 [1963]). *Gyermekkor és társadalom.* Budapest: Osiris Kiadó.

ESZ (2006). *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Főszerk. Zaicz G., Budapest: Tinta Kiadó.

Fónagy, I. (é. n. [1999]). *A költői nyelvről.* Budapest: Corvina Kiadó.

Freud, S. (1994 [1901]). *A mindennapi élet pszichopatológiája.* Budapest: Cserépfalvi Kiadó.

Freud, S. (1995 [1905]). *Három értekezés a szexualitásról.* Budapest: Kötet Kiadó.

Freud, S. (1998 [1918]). Egy kisgyermekkorai neurózis története. (A „Farkasember”.) In: uő, *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* Budapest: Filum Kiadó, 189-217.

Freud, S. (2012 [1917]). Egy gyermekkorai emlék a *Költészet és valóság*ból. *Imágó Budapest*, 2,1: 97-104.

Gehlen, A. (1976 [1940]). *Az ember természete és helye a világban.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Goethe, J. W. (1982 [1812]). *Költészet és valóság.* Budapest: Európa Kiadó.

Goffman, E. (1981). A színházi keret. In: uő, *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Budapest: Gondolat Kiadó, 688-739.

Hadas, M. (2003). *A modern férfi születése.* Budapest: Helikon Kiadó.

Heidegger, M. (1991 [1954]). Mit jelent gondolkodni? In: Bacsó B. (szerk.), *Szöveg és interpretáció.* Budapest: Cserépfalvi, 7-16.

Helting, H. (2007). *Bevezetés a pszichoterápiás daseinanalízis filozófiai dimenzióiba.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Holland, J. (2011). *Nőgyűlölet.* Csíkszereda: Bookart Kiadó.

H. Révész, M. (1930). A kutató lélektana. In: H. Révész, M. és Hermann-Cziner, A. (szerk.), *Tehetség-problémák*. Budapest: Merkantil-nyomda, 95-109.

James, J. W. & Friedman, R. (2012 [1998]): *Gyógyulás a gyászból*. Budapest: Zafír Press.

József, A. (1977). *Versek, műfordítások, széppróza*. Budapest: Szépirodalmi.

Katona, J. (1959). *Katona József összes művei*. Budapest: Szépirodalmi.

Katona, J. (1983). *Bánk bán*. S. a. r. Orosz L. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Katona, J. (1997). *Bánk bán*. Szerk. Kerényi F. Budapest: PannonKlett.

Katona, J. (2001). *Versek, tanulmányok, egyéb írások*. Szerk. Orosz L. Budapest: Ballasi.

Kerényi, F. (1997). Szövegmagyarázatok, idézetek, illusztrációk, kiegészítő fejezetek. In: Katona J. *Bánk Bán*. Budapest: Pannon Klett.

Kerényi, F. (2008). *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kőváry, Z. (2012). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Krékits, J. (2012a). Identitás-keresés holdvilágnál. Gondolatok a művészet gyógyhatásáról Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regénye kapcsán. *Pszichoterápia*, 21:171-180.

Krékits, J. (2012b). A *femme fatale* jelensége Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényében. *Imágó*, 2,1: 77-96.

Krékits, J. (2013). Vissza az álmokhoz! A fenomenológiai daseinanalitikus álomértelmezésről. *Pszichoterápia*, 22:318-326.

Laplanche, J. & Pontalis, J-B. (1994). *A pszichoanalízis szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mérei F. (1986). Expresszivitás és lélektan. In (uő): „...vett a füvektől édes illatot.” *Művészetpszichológia*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 33-52.

Minois, G. (2005). *Az életfájdalom története. A melankóliától a depresszióig*. Budapest: Corvina Kiadó.

Nagy, I. (2001). *Ágistól Bánkig. (A dramaturgia nyelve és a nyelv dramaturgiája)* Pécs: Pro Pannonia.

Neumann, E. (2005). *A Nagy Anya. A Magna Mater archetípusa a jungi pszichológiában*. Budapest: Ursus Libris.

Németh, L. (1992). A rejtélyes költő. In: uő, *A minőség forradalma – Kisebbségben I.* 541-545. Budapest: Püski Kiadó.

Orosz, L. (2001a). Irodalom. In: Katona J.: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, 197-199.

Orosz, L. (2001b). Tárgyi és nyelvi magyarázatok, konkordanciák. In: Katona, J.: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, 210-214.

Orosz, L. (2007). *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengései.* Budapest: Balassi Kiadó.

Pintér, J. N. (2014). *A nem múltó jelen: trauma és nosztalgia.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Reinach, A. (1997). Mi a fenomenológia? In: Szalay M., Sárkány P. (szerk.), *Mi a fenomenológia?* Budapest: Jel Kiadó, 37-66.

Rigó, B. (1991). *Így élt Katona József.* Budapest: Móra Kiadó.

Sarkadi, I. (1983). Kőműves Kelemen. In: uő, *Drámák.* Budapest: Szépirodalmi, 257-343.

Segal, H. (1952). A psychoanalytical approach to aesthetics. *International Journal of Psychoanalysis*, 33:196-207.

Shakespeare, W. (1972). Hamlet, dán királyfi. In: *William Shakespeare összes drámái III.* Budapest: Magyar Helikon, 247-357.

Székács, I. (1991). Klinikai adalékok a lidércálm-szindróma analíziséhez. In: uő, *Pszichoanalízis és természettudomány.* Budapest: Párbeszéd Kiadó, 151-180.

Szerb, A. (1978). *Magyar irodalomtörténet.* Budapest: Magvető Kiadó.

Szigligeti, E. (1840). *Micbán családja.* Pest: Fűskúti Landerer nyomda.

Szondi, L. (1996). A tudattalan nyelvei: a szimptóma, a szimbólum és a választás. In: uő, *Ember és sors.* Budapest: Kossuth Kiadó, 43-83.

Téchy, O. (1986). *Buddha.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Weininger, O. (2010 [1920]). *Nem és jellem.* Debrecen: Kvintesszencia Kiadó.

Závada, P. (1997). *Jadviga párnája.* Budapest: Magvető Kiadó.

JÓZSEF KRÉKITS: THE UNFAITHFUL MUSE. THE „SOUL-STORY” OF JÓZSEF KATONA

In the current study I analyze the life and works of the first significant Hungarian playwright, József Katona, from a psychoanalytical, daseinsanalytical and family therapeutic perspective, with special emphasis on his main work, *Bánk bán*, published as *The Viceroy* in English. At the same time I would like to grasp the characteristics of his life-work, those of his era, and their effects on each-other. The unique development of Hungary required observing the arts and evolving capitalism from the German example, and, at the same time, becoming independent and creating Hungary's own national arts and market. In *The Viceroy*, an oppressive, foreign queen is murdered, which, in the author's life, can be matched to symbolic matricide. In relation to this, the study also focuses on the question why the author quit his literary activity at the age of 28, and why he died so relatively young, at the age of 39. In the background can be found an ambitious father and a mother with a depressive nature who sent their ten-year-old son to a distant town to study. The son experienced this as being expelled from Paradise. The likely early mother-deprivation and split from his family left anger and distrust in him in relation to women as a result of which he did not establish any relationship with a partner, and spent the last 11 years of his life with his original family, who he supported from his salary he earned as a prosecutor. He chose the illusion of filling in the early gaps instead of creating and being independent. He realized this was an illusion and the wrong choice unfortunately too late, and by the time his health had deteriorated. It was the author's tragedy that the theatrical performance of the main work of his life was approved by the censors only after he died, not allowing him to see the successful afterlife of his work.

Az Imágó Egyesület folyóirata

Imágó online. 1: 110-140 (2014)

Kiadás dátuma: 2014. Október 15

www.imagoegyesulet.hu

szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

NARANCSIK GABRIELLA

FREUD SZELLEME JUNG VÖRÖS KÖNYVÉBEN

„Semmi nem születünk,
de ha sikerül elég soká életben maradnunk,
végül nem kerülhetjük el, hogy valamivé váljunk.”

(Kertész Imre: K. dosszié, 171. old.)

A VÖRÖS KÖNYV MEGJELENÉSE ÉS SHAMDASANI „FREUDCENTRIZ- MUS” KRITIKÁJA

Freud és Jung kapcsolata, majd egymástól való eltávolodása valószínűleg a pszichológiatörténet legtöbbet tárgyalt, egyben azonban leginkább mitologizált fejezete. Jung közelmúltban publikált *Vörös könyve* (Jung, 2009), mely a Freudtól való elválás idején elkezdett önanalitikus kísérletének egyik dokumentuma, minden bizonnyal friss lendületet ad a téma kutatásának. Ehhez fogható jelentőségű, a kérdéshez közvetlenül kapcsolódó új forrásanyag a Freud-Jung levelek közreadása, ill. a Jung-Spielrein levelezés felszínre bukkanása óta nem vált hozzáférhetővé. Jelen tanulmányban elsősorban a Freud-Jung barátság megszakadásához kapcsolódó néhány, a Freud-Jung kutatásban vitatott kérdésre térek ki. Ezek tisztázásában a *Vörös könyv* anyagának bevonása döntő jelentőségű lehet.

Shamdasani, a *Vörös könyv* kiadásának előkészítője megkérdőjelezi a Freud-Jung szakításról alkotott kialakult többé-kevésbé konszenzuális elképzelést. Judith Harrisnak adott interjúja során arra a kérdésre, hogy vajon Jung mentális-krízis időszaka, melyhez a *Vörös könyv*ben közreadott aktív imaginációi kapcsolódnak, mennyiben következménye a Freuddal való kapcsolata megszakadásának, csupán a két esemény idői egybeesését konstatálja, a szakítás lélektani szerepét pedig egészében hangsúlytalanul kezeli (Harris, 2010).¹ Shamdasani állásfoglalá-

¹ Shamdasani más írásaiban is elutasítja Jung, ahogyan ő mondja, „freudocentrikus” megközelítését. Széleskörű forrásanyagra támaszkodva Freud hatásával szemben többek között az ún. francia vonal (Pierre Janet, Theodore Flournoy), ill. William James szerepét emeli ki Jung intellektuális orientációjával kapcsolatban (lásd pl. Shamdasani, 1998; 2005). Az analitikus pszichológia freudi hatástól független előzményeire vonatkozóan

sának az ad fokozott jelentőséget, hogy a kortárs Jung-kutatás egyik meghatározó alakjáról van szó, akinek szabad betekintése van a még kiadatlan Jung-hagyatékba. A következőkben arra a kérdésre térek ki, vajon a *Vörös könyv*ben kirajzolódnó kronológia alapján a korábbihoz képest pontosabban rekonstruálható szakítás-történet, ill. az aktív imaginációk tematikáját és dinamikáját figyelembe véve Shamdasani véleménye tartható-e, (véleményem szerint nem), ha pedig nem, miként reprezentálódik a Freuddal való kapcsolat az önanalízis fantázia-anyagában.²

A FREUDDAL VALÓ KAPCSOLAT ALAKULÁSÁNAK ÉS JUNG ÖNANALÍZISÉNEK KRONOLÓGIAI PÁRHUZAMAI

A *Vörös könyv* megjelenése előtt Jung önanalízisének kronologizálása a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem volt lehetséges, így azt a pszichoanalitikus körből történt kiválás állomásaival sem lehetett megbízhatóan összevetni. A *Vörös könyv* alapjául szolgáló, Jung személyes használatra szánt naplószerű feljegyzései (ún. *Fekete könyvek*) alapján, Shamdasani az egyes imaginációkat datálta, ezzel lehetővé tette a történet pontosabb rekonstrukcióját. A következőkben a Freud-Jung kapcsolat alakulásának, ill. Jung krízisidőszakának fontosabb eseményeit vetem össze, elsőként a kronológiai vonatkozásokra szorítkozva.

Freud és Jung barátsága 1907-ben, a legendás 13 órás beszélgetéssel kezdődik, és 1913 őszén, kölcsönös sértettséggel ér véget. A kapcsolat dinamikai vonatkozásaira most nem térnek ki, erről számos elemzés született. A történet fontosabb állomásait a későbbi áttekinthetőség kedvéért azért érdemes felidézni. A kölcsönös idealizáláson, az apa-fiú, ill. mester-legkedvesebb tanítvány szerepek aktualizálásán alapuló kapcsolatból intenzív szakmai együttműködés bontakozott ki. Jung lényegesen hozzájárult a pszichoanalitikus tanok nemzetközi elismeréséhez, ez idő alatt vált a társaság nemzetközi hálózattá, és jelentek meg az első folyóiratok. Jung Freud támogatásával 1909-ben a pszichoanalitikus folyóirat, a *Jahrbuch* főszerkesztője, 1910-ben a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság. Több jel utal arra, hogy a történet 1909-ben, az amerikai utazás során éri el csúcspontját, és ez egyben a nézeteltérések karakteresebbé válásának kezdete is (nem érdektelen, hogy ekkor töltik el egymással a leghosszabb időt). Az utazást megelőző együttléteük során Brémában történik, hogy Jung jelenlétében Freud először elájul, melyet Jungnak tulajdonított halálkívánsággal hoz összefüggésbe, majd a hajóúton hasonló gondolata támad Jung egyik álma kapcsán. Ismeretes, hogy mind Freud, mind Jung saját tudományos eredményei elismeréseként meghívást kaptak a

lásd még Ellenberger (1970), Haule (1984).

2 A *Vörös könyv*re reflektáló írásokra általánosan jellemző, hogy a Freuddal való szakítás szerepét legfeljebb érintőlegesen tárgyalják. Ez alól kivétel pl. Kalsched (2013).

Clark Egyetemre. Alexander (1990) felvetése, hogy a Jungot ért elismerés Freudban reaktiválhatta az ödipális apa leváltással kapcsolatos komplexusát, plauzibilisnek tűnik. Egyúttal Jung is elkezd más szemmel nézni Freudra, aki visszautasítja a saját álma értelmezésére szolgáló asszociációkat azzal, hogy nem kockáztathatja tekintélyét. „Abban a pillanatban azonban már el is veszítette”, kommentálja az esetet Jung (Jung, 1987, 197.). Emellett Freud álmértelmezésével való elégedetlensége is hozzájárul, hogy ettől kezdve visszatér korábbi érdeklődési területéhez, és antropológiai, mitológiai, szimbólumtörténeti tanulmányokba kezd (Freud & Jung, 1974). Ha Jung ez időt követő írásait és előadásait szemügyre vesszük, az egyébként korábban is azonosítható teoretikus különbségek egyre karakteresebb képviselője nyilvánvaló, ugyan a pszichoanalitikus tanok terjesztésének misszionárius heve, a mozgalommal való azonosulás, ill. az apa és örököse motívum a levelezésükben még 1912 elejéig továbbra is jelen van. Bizonyos, hogy a konfliktusok 1912-ben éleződnek ki. Júliusban Freud panaszkodik Jones-nak, hogy kapcsolata Junggal „feszültté vált”. Nyáron Jones a sok „elpártolás” miatt felveti a későbbi Bizottság létrehozását a freudi alapelvek védelmére. Ezt Freud örömmel fogadja, s ebben Jung már nem kap helyet (Jones, 1983; Freud & Jung, 1974). Az egyébként is elnehezült viszonyon tovább ront, amikor szeptemberben Jung újabb amerikai előadókörútján a libidó szexuális energiaként való értelmezését módosítja, amit Freud határozottan rossz szemmel néz. Emellett megjelenik a *Wandlungen und Symbole der Libido (A libidó szimbólumai és átalakulásai)* című munkája második része, melynek bár eredeti célja egy univerzális tudattalan létének bizonyítása, a libidó funkciójának átértelmezésével már Freud rendszerének alapfeltevéseit kérdőjelezi meg. Freud Abrahamnak írt leveleiből egyértelmű, hogy mennyire aggodalmasan nézte Jung „újításait”. Jungnak írt leveleiben alkalmasint leereszkedően, kioktatóan reagál, amit az egyre ingerültebben fogad. Az elhidegülésnek ettől kezdve nyilvánvaló jelei vannak, ami a levelezésük hangnemében tisztán nyomon követhető. A novemberi müncheni kongresszuson Freud ismét elájul, miután nehezményezi, hogy a zürichiek nem hivatkoznak rá a cikkeikben. A fejlemények Freudot is megviselhették, lánya beszámol Jones-nak arról, hogy ebben az időszakban látta apját egyedül depressziósnak (Freud & Jung, 1974, 549.).

Az 1913. szept. 7-8-i müncheni kongresszuson Jung *Hozzájárulás a pszichológiai típusok tanulmányozásához* címmel tart előadást, melyben Freud nézeteit relativizálja, a neurózisok kizárólagos szexualitás kóroktanáról képviselt elképzelését az extravertált típus egyoldalúságával hozza kapcsolatba. Amikor Jung elnökségéről szavazásra került sor, 52 tagból 22-en tartózkodtak, lényegében a bécsi kör tagjai, ami Jungot alapvetően elbizonytalanítja a Társaságban betöltött szerepét illetően.

A történet ettől kezdve összefonódik Jung mentális krízisével és önanalitikus kísérletével. Egy schaffhauseni vonatút során, 1913. okt. 17-én, Jung Európa pusztulását megjelenítő apokaliptikus jeleneteket hallucinál, melyet nagyjából két hét

múlva hasonló követ. Jung, aki a Burghölzli bentlakó orvosaként jól ismerte a pszichotikus élményvilágot, megjed, hogy meg fog bolondulni. Egyértelműen ennek a félelemnek a nyomása alatt önanalízisbe kezd. A két utazás közé esik, hogy Freudnak címzett levelében lemond a *Jahrbuch* főszerkesztőségéről (1913. okt. 27.), azzal indokolva, hogy zürichi kollégájától, Maedertől azt hallotta, Freud kételkedik jóhiszeműségében. Jungot követően egyébként korábbi főnöke, Bleuer is lemond a közreműködéséről. Intenzifikálja az önanalízist, 1913.nov.12-én újra előveszi a házasságkötését követően félretett naplóját, az ún. *Fekete könyvet*, és benső folyamatairól, azok megértésére tett kísérleteivel egyetemben rendszeres feljegyzést kezd vezetni.

Az első imaginációra dec. 12-én kerül sor. A *Wandlungen und Symbole der Libido* című írásán dolgozva, Miss Miller fantáziáinak elemzése közben arra a következtetésre jutott, hogy valójában az elme mítoszképző funkcióját tanulmányozza. Sok tekintetben Jung önanalitikus kísérlete ennek a felfedezésnek a saját gyakorlataiba történő átültetése, melynek célja személyisége integrálatlan aspektusainak megragadása révén saját életfeladatának azonosítása. A fantáziákban a főszereplő Jung különféle kalandokba bocsátkozik, melyek során párbeszédbe elegyedik a szereplőkkel, mint pl. az Én, a Lélek, különféle istenalakok, halottak és például a pszichiáter, aki Jung esetében vallásos pszichózt diagnosztizál. Az imaginációk legfontosabb alakja Illés, majd Philémon, akik egyfajta „magasabb intelligenciát” képviselnek, és az önmagát kereső főszereplő számára a mester szerepét töltik be. Ennek a kísérletnek a folyamánya, hogy rátalál arra az eljárásra, amit később aktív imaginációnak nevez el, s ami majd az analitikus eszköztár része lesz.

1913. nov. 12. és 1914. ápr. 19. között készültek el azok a feljegyzések, melyek később a *Vörös könyv Liber primus* és *Liber secundus* fejezeteinek az alapját alkották, majd 1914. ápr. 19-től kezdődően egy újabb részbe kezdett, melynek a *Prüfungen (Vizsgálódások)* címet adta. A következő nap, ápr. 20.-án Freudnak címzett levelében lemondott a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnöki tisztéről, majd júliusban a teljes svájci tagsággal egyetemben kilépett a Társaságból arra hivatkozva, hogy nincs mód szabad véleménynyilvánításra. A kronológiai események egyértelmű egymásba fonódása véleményem szerint alátámasztja azt a feltevést, hogy a Freuddal való konfliktus, még ha nem is önmagában, de meghatározó szerepet játszott Jung pszichés krízisében, és az önanalitikus kísérlet időzítésében.

A krízis drámai tünete, a schaffhauseni hallucinációk, nem sokkal a megalázó szavazást követően jelentkeznek, amikor Jung számára nyilvánvalóvá válhatott, hogy Freud támogatását elvesztette, a korábbi barátai és kollégái ellene fordultak. Ennek egyik fájdalmas és feltehetően megalázó vonatkozása volt, hogy a *Wandlungen und Symbole der Libido* című munkáját elutasítóan, leértékelően fogadták. A történetek egyenes következményének tűnik, hogy lényegében ezzel egy időben lemond a *Jahrbuch* szerkesztéséről, majd néhány hónapos intenzív önanalitikus

kísérlet eredményeként lemond az elnöki pozíciójáról is, majd kilép a Társaságból. A legintenzívebb önanalitikus időszak az elnökségről történt lemondással lezárul. Azt követően az imaginációk lényegesen ritkulnak. Ezután még 1930-ig foglalkozott az aktív imaginációkhoz fűzött interpretációi átdolgozásával, ill. a szöveg egy vörös bőrbe kötött, középkori fóliánst idéző könyvbe történő átmásolásával és illusztrációjával. A munkának eredetileg a *Liber Novus (Új Könyv)* címet adta, de szélesebb körben csak mint a Vörös könyv került említésre. A kézirat, melyet eredetileg ebbe a kalligrafikusan kidolgozott kötetbe szánt, 1916-tal ér véget.

PERSZONÁLIÁK A VÖRÖS KÖNYVBEN

Hogy többről van szó, mint véletlenszerű időbeli egybeesésről, azt Jung maga is megerősíti a kalligrafikus kötetbe szánt szöveg szakaszolásával, utólagos szerkesztői eljárásával. A *Vörös könyv* a fennmaradt kéziratok alapján eredetileg három részből állt volna: *Liber Primus*, *Liber Secundus*, *Prüfungen* (Vizsgálódások). A kalligrafikus kötetbe csak az első két részt vezette át, úgy, hogy a második vége már hiányzik. A harmadik rész csak kéziratos formában maradt fenn. A *Liber Primus* és a *Liber Secundus* nov. 12-től ápr. 19-ig tart. A *Prüfungen* 1914. ápr. 19-től 1916-ig tartó időszakot öleli fel. A *Prüfungen* első imaginációja ápr. 19-ére esik, az Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnökségéről való lemondását megelőző napra. Miután a *Prüfungen* ápr. 19-21-i fantáziái jól azonosíthatóan a társaságból való kiválással kapcsolatosak, ez a szakaszolás azt a benyomást kelti, mintha az első két rész Jung megítélése szerint is lezárt volna egy folyamatot. A cezúrát egyértelműen a pszichoanalitikus mozgalomból való kiválás jelenti. A *Vörös könyv* narratívája alapján ezt követően egy új, magányos időszak kezdődött, „A próbakő egyedül lenni önmagunkkal. Ez az út.”, szólnak a *Liber Secundus* záró sorai (Jung, 2009, 330.).

A Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaságból történt kiválás jelentőségét kiemeli az a tény, hogy a teljes kéziratos szövegben ez az egyetlen, egyértelműen azonosítható, konkrét életeseményre vonatkozó imagináció-sorozat. Ugyanis csalódást okozott a *Vörös könyv* azoknak, akik azt remélték, Jung intim életébe ezúton betekintést nyerhetnek. Ezzel szemben sem a fantáziák, sem az azokhoz fűzött interpretációk nem tartalmaznak konkrét eseménytörténeti elemeket, még ha a háttérben ott is sejlenek. Az aktív imaginációk mentális terekben játszódó, lényegében a múlt századforduló etnográfiai, antropológiai, mitológia, vallástörténeti műveltségét felvonultató szinkretisztikus monodrámák, szimbolikus, allegorikus történetek. Ebben a tekintetben az említett áprilisi imaginációk valóban szinguláris szerepet töltenek be a *Vörös könyv* fantáziái körében.

FREUD SZEREPE JUNG IDENTITÁSVÁLSÁGÁBAN

Jung önéletrajzi visszaemlékezéseinek alapján egy nárcisztikus-depresszív krízissel járó identitásválság körvonalazódik (Jung, 1987; 1998). Jung szavaival: „Miótán elszakadtam Freudtól, egy ideig benső bizonytalansággal, sőt dezorientációval küszködtem. Valósággal úgy éreztem magam, mint aki az ūrben lebeg, mert akkor még nem találtam rá egyéni álláspontomra.” (Jung 1987, 210.)

A konkrét tartalmi egybeeséseken túl, ha indokolt a feltételezés, hogy Freudtól való elválás hozzájárult Jung identitásválságához, ennek tükröződni illik a *Vörös könyv* fantáziáinak dinamikájában és dramaturgiájában. A következőkben a munka néhány olyan pszichodinamikai jellegzetességére térek ki, melyek véleményem szerint arra utalnak, hogy Jung krízise megoldására tett próbálkozása egyértelműen kapcsolatba hozható az említett veszteséggel együtt járó nárcisztikus sérülés, a kapcsolódó harag és büntudati érzések feldolgozására, ill. az elvesztett identifikációs személy pótlására tett kísérlettel.

A Freud-Jung kapcsolatról szóló tanulmányában Alexander (1990) felveti, hogy Jung az interperszonális konfliktusokat gyerekkorában úgy oldotta meg, hogy azokat belső konfliktussá változtatta, s a haragérzéseket elfojtotta. Véleményem szerint lényegében ez történik a Freuddal való szakítás során is. Azonban Alexander a folyamatnak csak az egyik felét azonosítja. Hasonlóképpen gyerekkori minta, hogy Jung az igazságtalanság, megalázottság, elszigeteltség nárcisztikus sérüléseit rituális, ill. transzperszonális „átmeneti tárgyak” kreatív megteremtése, ill. grandiózus fantáziák révén kompenzálja. Ha a *Vörös könyv* aktív imaginációit, ill. azok értelmezését áttekintjük, ennek a három stratégiának összefonódását tapasztalhatjuk.

A HARAG

Visszatérve a korábban említett áprilisi imaginációkra, a fantáziákban a főszereplő (Jung) és az Én (Ich) párbeszéde zajlik. A képzeletbeli dialógusokból nem nehéz kihallani, hogy azok a Freuddal, ill. a pszichoanalitikus kollégákkal átélt konfliktussal és szakítással kapcsolatos érzéseinek dramatikus megjelenítése.

A megbántott, sértett, meg nem értettségről, igazságtalanságról panaszkodó Ént Jung keményen kiosztja: „Panaszkodni szeretnél másokra, hogy igazságtalanok veled, nem értenek meg, félreértenek, nincsenek tekintettel az érzéseidre, ignorálnak, nem ismernek el, hamisan vádolnak? Még valami? Csak a hiúságodról van szó, a végtelenül nevetséges hiúságodról”

Továbbá: „Sajnálom, de szembesítenem kell téged az igazsággal. Nevetségesen érzékeny vagy, önelégült, felelőtlen, megbízhatatlan, pesszimista, őszintétlen önmagaddal, undok, bosszúálló, és csak undorral tudok beszélni gyerekes büszke-

ségedről, hatalomvágyadról, elismerés utáni igényedről, nevetséges ambícióidról, hírnévre áhítozásodról.”

A hasonló hangnemben zajló hosszú monológ így zárul: „Szeretnéd, ha megérténének? Mindnyájunknak erre lenne szüksége. Értsd meg magad, és akkor majd kellő megértésre találsz. Éppen elég munkát fog ez adni. A mama kicsi fiacskája szeretné, ha megértenék. Értsd meg önmagad, ez a legbiztosabb védelem az sérülékenységek ellen, s kielégíti gyerekes megértés utáni vágyadat. [...] Miután ily módon kifejeztem a haragom, észrevettem, hogy jobban elviselem önmagam. De egyfajta gyengeség még gyakran feltámadt bennem, így még sokszor kellett rendreutasítani őt. S azt is tettem, míg már az önkínzás élvezete is elenyészett” (Jung, 2009, 333-334.)

Ebben, a disszociatív munkamódot sem nélkülöző képzeletbeli párbeszédben, fogalmazhatunk úgy, hogy a szelf egyik része támadja a másik, sérült szelfrészt. Ebben az olvasatban a folyamat fokozatosan a „rossz” szelf integrálása felé halad az eredetileg interperszonális konfliktus intrapszichés konfliktussá alakítása során. „Eljutottam önmagamhoz, ehhez a gyenge, szájalmas figurához”, írja majd Jung (2009, 330.). A külső konfliktus belsővé alakítása egyben a külső tárgy felé irányuló tehetetlen harag elhárítására, egyúttal a konfliktus feldolgozására tett kísérlet részének is tekinthető.

AZ ÁLDOZAT

A Freud-Jung kapcsolattal foglalkozó szerzők többsége a szakítást elkerülhetetlennek tartja az egymással komplementer komplexusaik kölcsönös aktiválása folytán (pl. Roazen, 1975; Hogenson, 1983; Alexander, 1990). Jung sikere, eredetisége és önállósága provokálta Freud ödipális félelmét, az ödipális apa félelmét a félreállítástól. Jung esetében Freud autoriter attitűdje és dogmatizmusa reaktiválta gyerekkori neurotikus viszonyulásmódját, apja keresztény dogmatizmusa által keltett ellenállását, és konstellálta szembeszegülő attitűdjét: Freud intellektuális autoritásának, a „szexualitás dogmájának” elfogadása ebben az olvasatban saját identitásának, „benső törvényének”- ahogy Emma Jung fejezi ki magát Freudnak írt levelében - feláldozását jelentett volna (Freud&Jung, 1974, 547., id. Roazen, 1975, 254.).

A Freuddal történt szakítás idején pontosan ez az identitás problematika aktualizálódik, csak most nem a kamaszkor, hanem már az életközépi válság kontextusában. Jung krízise *par excellence* identitásválság, önanalitikus kísérlete pedig célzottan ennek a megoldására irányul. „Mi az én mítoszom?”, kérdezi magától a szakításhoz vezető *Wandlungen und Symbole der Libido* befejezését követően, s megállapítja, hogy nincs ilyen, mert már sem a pszichoanalízis, sem a kereszténység mítoszával nem tud azonosulni. Az aktív imaginációiban bevállottan ezt,

az életnek célt és értelmet adó mítoszt keresi, a romantikus kreatív én-teremtés eszményét követve, „önmaga tudattalan mélységeiből”, „a mélységek szellemétől” útmutatást várva (Jung, 2009; Jung 1967, xxv.).

Ezt az olvasatot alátámasztja, hogy a fantáziák egyik visszatérő motívuma a szeparáció/individuáció-bűntudat-áldozat-újjászületés motívum-szekvencia, mely már a *Wandlungen und Symbole der Libido*-ban, a szakításhoz végső lökést adó munkájában felbukkan. Abban bizonyos Miss Miller fantáziáinak elemzése kapcsán az anyáról való leválásról, mint a felnőtt identitás kialakításhoz elkerülhetetlen áldozatról beszél a hős mitológemájának középpontba helyezésével. A könyv utolsó fejezete az *Áldozat* címet kapta, mellyel kapcsolatban a memoárjában megjegyzi, hogy tudatában volt annak, hogy a könyv befejezése a Freuddal való kapcsolat feláldozását jelenti. „Fájdalmasan tudatában voltam akkor a Freuddal való kapcsolat veszteségének, és a közös munkán való együttműködésünk elvesztésének”- írja az előbbiekkkel összhangban a könyvhöz 1950-ben írt újabb előszavában (Jung, 1967, xxvi.).³

Az imaginációkban ez a motívum tovább variálódik, melynek most csak egyik változatára térnék ki, a *Wandlungen und Symbole der Libido*-ban főszerepet kapott hős alakjának átalakulására. Míg a *Wandlungen*-ben a hős a győzedelmes hős, az anyai függőségből/tudattalanságból az önálló identitás felé elmozduló gyerek/tudat jelképe, addig a *Vörös könyv*-ben a hős a feláldozandó hős, a teljes személyiség továbbfejlődését gátló heroikus ego/tudat lesz.

Már az első imagináció ezzel a tematikával indul. Jung egy barlang bejárata előtt találja magát, melynek mélyében vízáramlást fedez fel, ami egy halott ifjút hoz, majd egy szkarabeusz, aztán egy „újszülött” vörös nap bukkan fel. Visszatekintve, a történetet a következőképpen értelmezte: „lényegük egy hősi és napmítosz, a halál és az újjászületés drámája...” (1987, 220.). Néhány nap múlva következik a talán legtöbbet elemzett álom. „Siegfried” álom, melyben Jung lesből lelövi a kocsiján vágató Siegfriedet. A tettet erős bűntudat kíséri. Jung az eseményt a heroikus ego, „eszményképének és tudatos beállítottságának” feláldozásaként értelmezi, mely az újjászületés feltétele. „Habár akkoriban nem állt módomban az álom értelmét a fenti néhány utaláson túl is felfognom, mégis új erők szabadultak fel, segítve, hogy kísérletemet a tudattalannal végigvigyem.”, írja Jung (1987, 222.). Több szerző

³ Jung utólagos értelmezésének hitelességét alátámasztják Emma Jung Freudhoz írt levelei 1911 novemberéből, melyekben végső soron próbálja Freudot jobb belátásra bírni a *Wandlungen und Symbole der Libido* vonatkozásában. „[...] tudom, hogy Carl mennyire türelmetlenül várta a véleményét; meg volt győződve róla, hogy nem fogja helyeselni, és emiatt némi felindultsággal várta az ítéletét.” (Freud&Jung, 1974, 546.) „Az utóbbi időszakban Carl analizálni kezdte saját munkájához való viszonyát, és valamiféle ellenállást fedezett fel ennek vonatkozásában. Ezeket a kétségeket azzal magyaráztam, hogy folyamatosan aggódott, mit fog Ön szólni, stb. a második részhez.” (Freud&Jung, 1974, 562.).

Siegfriedet Sigmund eltorzított változataként értelmezi, eszerint Jung valójában Freudot ölte volna meg (pl. Brome, 1978; Fromm, 1996), ezzel mintegy beteljesítve a freudi fantáziát az apa elpusztításáról. Kőváry értelmezése, hogy Siegfried megölése, a wagneri mondakörben betöltött szerepét figyelembe véve (ott Siegfried Siegmund fia), Jung Freud fiaként és utódjaként való identifikációjának feláldozását is jelentheti, plauzibilisnek tűnik, és jobban is illeszkedik a *Vörös könyv* dramaturgiájába (Kőváry, 2014). Kőváry ugyan Jung értelmezésével a sajátját szembeállítja, valójában egymás analógiái, amennyiben a *Vörös könyv* kontextusában az ego feláldozása szimbolikusan Jung pszichoanalitikus identitásának, a mozgalomban betöltött vezető szerepének, ambícióinak feladását jelenthette. (Ebben a vonatkozásban valóban beszélhetünk akár Freud, mint identifikációs objekt feláldozásáról is.)

De felvetődhet a kérdés, mit szolgál a hős szerepének átalakulása? A kézenfekvő válasz az, hogy az apai világgal való szembehelyezkedés miatti büntudat feloldását, ill. a büntetés elkerülését. Ahogy láttuk, számos jele van annak, hogy a Freuddal való konfliktus reaktiválja az apjához fűződő megoldatlan viszonyát. Ha a *Wandlungen und Symbole der Libido* bizonyos vonatkozásban az anyáról/Freudról való leválás története - ahogy ezt maga Jung is gondolja -, amit a heroikus ego hajt végre, akkor itt azt látjuk, hogy ez a történet csak a heroikus ego feláldozása, vagy másként, az „egocentrikus” ambíciók feladása árán haladhat tovább. „Akkor, életem negyvenedik évében, mindent elértem, amire valaha is vágykoztam. Rangot, hatalmat, gazdagságot, tudást, és a legteljesebb emberi boldogságot. És akkor a vágy, hogy ezeket tovább halmozzam, elmúlt, a vágy eltávozott tőlem, s a rettegés vette át a helyét.”- írja ide kapcsolódóan Jung a *Vörös könyv* bevezetésében (Jung, 2009, 231-232.). Így tehát a szembehelyezkedés és függetlenedés nem egoisztikus célokat követve történik, hanem éppen ellenkezőleg, egy „magasabb hatalom” parancsára. „A hősi eszménnyel való identitást föl kellett adnom: mert vannak az én-akarathnál magasabb rendű dolgok, és ezeknek alá kell vetnünk magunkat.”- írja Jung a Siegfried álmához kapcsolódóan (Jung, 1987, 222.). Jung végső konklúziója, hogy ez a hatalom az egyénné válás evolúciós diktátuma, melynek hátterében a kollektív psziché transzperszonális tekintélye áll. A *Vörös könyv*ben ez a „mélységek szelleme”, a későbbi kollektív tudattalan költői variánsa, és ami a *Vörös könyv* imaginációiban egzisztenciális súlyú élményként jelenik meg, az majd az individuáció teóriájában konceptualizálódik. Tehát az apával/Freuddal szemben választott életút a sors által kiszabott fejlemény. Nem az én lázadása, hanem kényszerűség. Ha ezzel szembeszállunk, az vezet meghasonlottsághoz, elidegenedéshez, egyszóval neurózishoz.

Az imaginációk kommentárjaiban ennek a problémának egy másik aspektusa is ismételten megjelenik, mégpedig az egyén és a közösség kapcsolatának dilemmájaként. 1916-ban, a zürichi Pszichológiai Klubban *Adaptáció* címmel tartott előadá-

sában Jung ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy az egyén letérhet a konszenzuális útról, de csak abban az esetben, ha olyan értékeket hoz létre, ami a közösséget szolgálja, és a közösség számára elfogadható (Jung, 1977a). Hogy a függetlenedés csak akkor megengedett, ha egyben önzetlen szolgálat (áldozat) is, az megjelenik Jungnak abban a sokat hangoztatott feltevésében, hogy az utódok a szülők megoldatlan problémáira keresik a választ. A memoárjában ezzel kapcsolatosan a következőt írja: „Mialatt leszármazási táblázatomon dolgoztam, világossá vált számomra a sorsközösség, amely elődeimmal összeköt. Nagyon erős bennem az érzés, hogy olyan dolgok vagy kérdések befolyása alatt állok, amelyeket szüleim és nagyszüleim befejezetlenül vagy megválaszolatlanul hagytak. ... Így én mindig úgy éreztem, meg kell válaszolnom olyan kérdéseket, amelyeket a sors már eleimnek is feltett, de még ma is megválaszolatlanok, vagy mintha befejeznem vagy akár folytatnom kellene olyan dolgokat, amiket a régi kor elintézetlenül hagyott ránk.” (Jung, 1987, 283.)

Némi fantáziával ennek a feladatnak a szimbolikus beteljesítését ismerhetjük fel a *Septem sermones ad mortuos* címet kapott fantáziasorozatban. Az 1916-ban készült *Septem sermones* egyértelműen az önanalitikus folyamat kulminációja. Ez az egyetlen teljes terjedelmében, eredetileg szűk baráti körben közreadott, majd szélesebb körben is ismertté vált imaginációs szöveg, melynek kalligrafikus változatát is elkészítette, a *Vörös könyvön* végzett munkától függetlenül. Ebben Jungot felkeresik a nyugtot nem lelő holtak, akik Jeruzsálemből tértek vissza, kérdéseikre választ nem találva. Jung Philémon szájába adva egyfajta gnosztikus kozmogónia mítoszt nyújt a szellemeknek, akik erre békén távoznak. Többen felvetették (Giegerich, 2010; Segal, 1992), hogy a halottak csoportja maga a modern emberiség, mely nem találja a helyét Nietzsche vallástalan világában.

Ennek az útja vesztett korosztálynak volt tipikus képviselője Jung apja. A *Korai évek* c. fejezetben Jung beszámol arról, milyen csalódást okozott számára az, hogy apja magára hagyta a vallással kapcsolatos dilemmáiban. Apját meghasonlott embernek írja le, aki a dogmákban keresett menedéket saját hitbéli elbizonytalanodása elől, s nem tudott eljutni személyes vallásos élményekhez (Jung, 1987 [1961]). Jung útkeresésének végső hozadéka ebben az olvasatban egyetemes érvényű válasz a modern ember szellemi krízisére, egyben válasz elődei, elsősorban apja megválaszolatlanul maradt kérdéseire. Ismeretes, hogy Jung valláskritikája középpontjában a dogmatikus rendszerekkel szemben a személyes autentikus vallásos élmény jelentőségének hangsúlyozás áll. Stein (1985) kijelentését, hogy Jung a „kereszténység terapeutája”, átfordíthatjuk úgy, hogy „apja terapeutájának” tekintette magát, amikor valláspszichológiai rendszerét kidolgozta. Jung esetében ezt az apa világától való elszakadással járó, az élettörténeti beszámoló alapján feltételezhető büntudata egyik feldolgozási kísérletének is tekinthetjük.

Ugyan már messzebb visz közvetlen tárgyunktól, de felmerül a kérdés, vajon a kollektív tudattalan koncepciója, melynek révén a filogenetikus tapasztalat, azaz őseink tapasztalata bennünk tovább él úgy, hogy kapcsolatra és fejlődésre vár, nem ennek az identifikációs-dezidentifikációs kérdésnek intellektualizáló feloldási kísérlete-e.

A fent vázolt kísérlet további állomásának tekinthető a késői Jung valláskritikája, ill. istennel való viszonyának alakulása. James Kirsch-hez írt levelében arról számol be, hogy rendszere a luriai kabbalához áll legközelebb, mert az szerepet juttat az embernek a teremtés történetében (Drob, 2012). Hasonlóképpen ír utolsó fennmaradt levelében, miszerint „a teremtő sötétségének” szüksége van az azt megvilágító emberi értelemre (Serrano, 1966, 88.). Kicsit elrugaszkodott gondolat, de talán felvethető, hogy a II. Világháborút követően az idős Jung kabbalával való foglalkozása, s annak saját munkájával való rokonítása, áttételesen a zsidó Freuddal való megbékélésre utal. Ahogy apja dogmatikus kereszténységét akként mentette át, hogy azt experimentális élménnyé változtatta, úgy az ateista Freudot a zsidó misztika révén őrizi meg.

A ROSSZ HELYE

Winnicott (1964) Jung gyerekkori kapcsolati traumái kapcsán felveti, hogy Jung sose fejezte ki a fontos másik iránti haragját, következményesen a haragérzések nem is kerültek átdolgozásra. Jung gyerekkorra vonatkozó emlékeiből egy boldogtalan, emellett szelíd, gyengéd apa képe körvonalazódik. Elképzelhető, hogy a gyenge apával szemben Jung gyerekként valóban nem tudta sem artikulálni a haragját.

Freud esetében ellenben más volt a helyzet. Jung megpróbálta Freud felé megfogalmazni autoriter attitűdje miatti haragját, azonban ő ezt nem viselte el, hanem véget vetett a kapcsolatnak. Így Jung kényszerűen magára maradt tehetetlen dühével (Alexander, 1990, Kalsched, 2013). Valószínűleg ez a düh köszön vissza az áprilisi imaginációkban, ezúttal saját maga ellen fordított szadisztikus harag formájában. Hasonlóképpen, a narcisztikus zuhanással járó, a szelf integritását fenyegető szorongás és tehetetlen harag állhat az 1913 őszen jelentkező „apokaliptikus” víziói, és a hasonló tematikájú álmiai és fantáziái hátterében is. Jung a világháború kitörését követően a fantáziákat nem a saját szelfje szétesésére utaló, hanem a háború előestéjén sűrűsödő kollektív ellenségességet tükröző, prekognitív élményeknek tekintette. Miután ez a hipomán-grandiózus felhangoktól nem mentes elképzelés az adott történeti kontextusban *comme il faut*-nak számított, átmenetileg nagymértékben csökkenthette a szorongását, még ha csak időleges megoldást is jelentett. Ez a fantázia aztán a pszichés kompenzáció előrehaladtával realisabb színezetet kapott, önanalitikus kísérlete, mint a betegek szolgálatá-

ban végzett heroikus vállalkozás kap majd értelmet. E tekintetben figyelemreméltó, hogy Jung életművének egyik *leitmotiv*-ja, a „rossz” problémája (a „rossz” természete és helye a létezés struktúrájában) a *Vörös könyv* imaginációiban artikulálódik először, s kerül a fantáziák imaginatív-poétikus szintjén kifejezésre és lassan átdolgozásra. Egyfajta nyugvópontra az önanalízist lényegében lezáró imagináció sorozatban, a korábban már említett *Septem sermones ad mortuos* című traktátusban jut. A szöveg archaizáló stílusú, gnosztikus színezetű világmagyarázatában a „Rossz” nem szorul az abszolútumon kívülre, hanem az magának az istenségnek a része, aki reflektálatlanul egyesíti magában az ellentéteket. Felvethető, hogy a *Septem sermones* többek között Jung haragjának szimbolikus átdolgozására, a szelf negatív oldalának integrálására tett kísérletnek tekinthető. Ugyanakkor ne feledjük el, hogy Jung önanalízisének színpala az első világháború. A *Vörös könyv* anyagából egyértelmű, hogy a háború kegyetlensége filozófiai nézeteinek alapvető átrendezését indítja el. Hasonlóképpen, nem tekinthető esetlegesnek, hogy a „Rossz” majd a második világháborút követően, az 1950-ben megjelenő *Válasz Jób könyvére* című esszéisztikus, nagy vitát kiváltó munkájában nyeri el végső helyét, az istenség reflektálatlan, immorális oldalaként értelmezve azt.

A GYÁSZ

A Freud-Jung kapcsolatra kiterő munkákban különféle megközelítésből, de jellemzően felvetődik, hogy valószínűleg sem Freud, sem Jung nem nézett szembe a kapcsolat megszakadásának fájdalmaival (pl. Roazen, 1975, Homans, 1989, Samuels, 1993, Kalsched, 2013).⁴ Ezzel együtt, ha a *Vörös könyv* fantáziáit áttekintjük, ahogy erre a korábbiakban igyekeztem rámutatni, a gyászfolyamat több vonatkozásban is megragadható. Ennek egyik további aspektusát képezik az „elveszett tárgy” nagy valószínűséggel tudattalan internalizálásának jelei. Csak említésképpen: számos hasonlóság fedezhető fel Jung saját önanalízise, az önanalízis és a „mű” keletkezéstörténetének narratívája, Freud vonatkozó narratívumai, vagy a *Vörös könyv* szimbólumvilága (pl. az utazás, mint központi metafora) és Freud *Álomelemzésének* metaforái között.

Ugyanakkor a kapcsolat feldolgozásának folyamata jóval túlnyúlik az intenzív önanalízis néhány hónapos időszakán. Egyik késői állomása a *Lélektani típusok* megjelenése 1921-ben (Jung, 2010). Ez az első komoly munka a szakítás óta, melyben továbbgondolja az 1912-es konferencia előadását. A szóasszociációs kísérleteihez fogható nemzetközi sikere lesz, s megerősíti Jung szakmai pozícióját.

⁴ Freud és Jung hosszan tartó ellenségességének következményként a két iskola képviselői évtizedekig nem kutatták egymás témáit, alig hivatkoztak egymásra, ill. a korábbi hivatkozásokat alkalmanként mellőzték (az analitikus irányzat angol képviselői lényegében az 50-es évektől kezdődően ez alól kivételt képeztek). Ezzel szemben Freud és Jung együttműködésének az elválást követően is tovább élt a hatása (lásd pl. Samuels.). Ennek különböző aspektusaira több hazai szerző is felhívta a figyelmet (pl. Paneth, 1985; Szummer, 1987, 1998, 2013, 2014; Erős, 2007; Gyimesi, 2011).

A mi szempontunkból a monográfia a Freuddal való kapcsolat intellektualizáló feldolgozásának tekinthető. A *Típustanban* a freudi tanokat nem érvényteleníti (nem pusztítja el az apát), csak relativizálja (humanizálja, megfosztja tökéletességétől), s ekként integrálja (saját rendszerébe). Saját műve fölülmúlja Freudét, mert Freudhoz (és Adlerhez) képest ő tudatában van viszonylagosságának, tökéletlenségének. A *Wandlungen und Symbole der Libido* javított kiadásának 1955-ben írt előszavában írja önanalitikus vállalkozására utalva: „Elhatároztam, hogy megismerem a 'saját' mítoszomat, és ezt a feladatok feladatának tekintettem, mivel – így szóltam magamhoz – hogyan is lennék képes megfelelően figyelembe venni a személyes faktort, a személyes érintettségemet, amikor a betegeimet kezelem, ami annyira szükséges egy másik ember megismeréséhez, ha nem vagyok annak tudatában? Egyszerűen meg kellett ismernem ezt a tudattalan, vagy tudatelőttes mítoszt, mely engem formált... Ez az elhatározás oda vezetett, hogy hosszú éveket szenteltem a szubjektív tartalmak vizsgálatának.” (Jung 1967, xxv.).

Egyúttal ez lesz az a *differentia specifica*, amit visszatérően felemlít majd a freudi pszichoanalízissel kapcsolatba. „[...] tökéletesen tudatában vagyok Freud érdemeinek, nem akarom ezeket kisebbíteni. Tudom, hogy amit Freud mond, sokaknak megfelel; s elfogadom, hogy ezeknek az embereknek tökéletesen olyan a pszichológiájuk, mint amit ő leírt... Személyes hitvallásnak tekintem a pszichológiai működésemet. Ez az én személyes pszichológiám, az én elfogultságom, hogy olyannak látom a pszichológiai tényeket, amilyenek... De Freudtól és Adlertől is elvárom, hogy ugyanezt tegyék, és ismerjék el, hogy eszméik a saját szubjektív nézeteik. Amennyiben elismertük saját személyes elfogultságainkat, valóban hozzájárultunk egy objektív pszichológia kialakításához.”, válaszolja a saját és Freud nézetei közötti különbségre vonatkozó kérdésre a londoni Tavistock Klinikán tartott előadásán már 1935-ben. (Jung, 1991, 158-159.).

A pszichoanalitikus mozgalom szakadárjai Freud szempontjából tekintve csupán az Ödipusz narratíva *ad absurdum* beteljesítői, a freudi tanokkal való szembehelezkedés a mítosz logikáját követő acting out. Freud nem véletlenül írja Abrahamnak Jung kiválása után, hogy „megdöbbenett a szembeszökő hasonlóság a között, hogy Breuer és legutóbb Jung is a neurózisok háttérében felfedezett szexualitás miatt menekültek el. Ez még inkább megerősít abban, hogy ez a pszichoanalízis szíve.” (id. Roazen, 1975, 271-272.). Amikor Jung 1912-ben a lélektani típusokról tartott előadásában a freudi narratívát ugyan relativizálva, de megőrzi, és ezzel az apa-fiú viszony egy alternatív történetét kínálja fel (Freudnak), véleményem szerint még egy utolsó kísérletet tesz a kapcsolat megmentésére.⁵ A levélváltást

⁵ A levelezésben pontosan megragadható az a pillanat, amikor Jung mintegy ráébred alapvető alkati különbségeikre. „Rájöttem, mennyire különbözök öntől. Ez a felismerés elég ahhoz, hogy alapvetően változtassak attitűdömön. Biztosítom róla, hogy nem adom fel személyes kapcsolatunkat.” – írja Freudnak 1912. nov. 26-án, a müncheni konferencia után, s aggodalmát fejezi ki, vajon Freud rendben hazaért-e a kongresszusról (Freud&Jung, 1974, 522.).

követően mindketten ismét közelednek egymáshoz, de az ismert okok miatt ez csupán fegyverszünet maradt.

PHILEMON, A MESTER

Jung depressziós-narcisztikus krízisével való megküzdésének egyik további, azonosíthatóan gyermekkori mintára támaszkodó stratégiája, hogy disszociatív egyfajta képzeletbeli paternális alakot teremt, jelen esetben az elvesztett és vágyott mester alakját.⁶

Pszichodinamikai szempontból kézenfekvő, hogy a „Siegfried”-álmot követően (a Freuddal való kapcsolatról való lemondás) jelenik meg az imaginációkban először a kalauzoló, segítő öregember. Elsőként Illés alakjában, akit majd több mellékszerplő idősebb férfi figura után Philémon követ. Philémon már egyértelműen felveszi a mester szerepét, aki Jungot segíti és támogatja a vállalkozása során. „Valahányszor új megszemélyesítés rajzolódott ki, mindig, mint személyes vereséget könyveltem el. Mindaddig erről sem tudtál, gondoltam, és elfogott a szorongás, hogy ki tudja, hátha végtelen az ilyen alakok sora, s végül beleveszhetek a feneketlen tudatlanság mélységeibe... Akkoriban, azokban a 'sötét mélységeimben'... jobbat nem is kívánhattam volna, mint egy igazi, konkrét guru, egy fölényes tudású és képességű valakit, aki fantáziáim önkéntelen alkotásait kibogozza. Ezt a feladatot Philémon vállalta, és nekem, ha tetszett, ha nem, el kellett őt fogadnom gyógypedagógusomnak.”, írja Jung visszatekintve (Jung 1987, 225.).

⁶ Egy narcisztikus sérelem fent vázolt feldolgozási kísérlete visszatérő minta Jung élettörténetében. Gyerekkorára vonatkozó visszaemlékezéseiben Jung időszakos szorongásos periódusokról számol be, melyeket a szégyen, megalázottság, tehetetlen harag, bűnösség és magány élménye jellemez. A fentiekre jellemző példa egy eset 12 éves korából. Jung beszámolója szerint akkoriban iskolai feladatait elhanyagolta, átlagos, inkább buta gyerekek számított. Egy alkalommal azonban egy téma megragadta a fantáziáját, túltett önmagán, és nagy odaadással készített el egy dolgozatot. Miután színvonalában lényegesen eltért az előzőektől, a tanár csalással gyanúsította. Jung így számol be az eseményről: „Napokon keresztül csak ezt az esetet forgattam a fejemben, és újra és újra arra a következtetésre jutottam, hogy tehetetlen vagyok, kiszolgáltatott egy vak és ostoba sorsnak, mely hazugnak és csalónak bélyegzett. [...] Bánatom és dühöm már-már mértéktelenné vált volna, ha nem történik valami, amit addig is már többször megfigyeltem: egyszerre csak elcsöndesedett minden... Olyan volt, mintha hűvös kíváncsiság szállt volna rám, mikor feltettem magamnak a kérdést: Mi a csuda történt? De hiszen izgatott vagy. A tanár természetesen tökfejű, nem érti milyen vagy, illetve éppen olyan kevésbé érti, mint jómagad. Ezért gyanakvó, akárcsak te. Te is gyanakszol magadra és másokra. [...] a háttérben azért mégiscsak ott derengett egy olyan titkos érzés, hogy van itt valami más is, nem csak én - mintha megsuhintott volna egy lehelet a csillagzatok és a végtelen űr hatalmas világából, mintha láthatatlanul belépett volna a szobába egy szellem, Valaki, aki mintha a rég elmúlt és mégis örökkévalóan, egészen a távoli jövőig jelenvaló lenne az időtlenségben.” (Jung, 1987, 87.). A történetben jól azonosíthatóan visszaköszön az a dinamika, amit korábban Freuddal való szakítás feldolgozási stratégiaként azonosítottunk: a másik és a saját szempontját is relativizálja; a másikat ugyan autoritás pozíciójától megfosztja, de nem pusztítja el; a külső konfliktust az interperszonális megoldások lehetetlensége miatt belső konfliktussá változtatja, így saját kontroll alá vonja. Másfelől előáll egyfajta spirituális aurájú élmény. Az örökkévaló szellemben, a „Valakiben”, nem nehéz felfedezni Philemon, az időtlen mester előképét.

Philémon felbukkanása és a vele folytatott imaginatív párbeszéddek közvetlenül a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnökségéről való lemondást megelőzően zajlanak. Az azt követő depresszív időszak során szintén felbukkan egy „ősz szakállas, szikár öregember”, aki Jungot kitartásra, és az emberiség érdekében végzett munkára bátorítja (Jung, 2009, 336.). A korábban említett *Septem sermones ad mortuos* címet kapott traktátust, mely az 1913-tól kezdődő önanalitikus vállalkozás nyugvópontjának tekinthető, szintén Philemon fejt ki Jungnak. A *Septem sermones*-t követően a *Vörös könyv*be szánt kézirat rövidesen lezárul, Philemon kertjében zajló utolsó epizóddal.

Ha Illés és Philemon dramaturgiai szerepét megvizsgáljuk, összevetve fellépésük időzítését a Freudtól való elválás fordulópontjaival, énstabilizáló funkciójuk nyilvánvaló. Visszatérően felvetődött a memoárban közölt részletek alapján az Illés/Philémon alak Freuddal való azonosítása (pl. McLynn, 1996; Hayman, 1999). Meglátásom szerint nem erről van szó. Illés/Philémon nem azonos Freuddal, hanem az apa/mester imágó újabb kiadása. Az apa/mester imágóról, jelen esetben Freudról visszavont idealizáló áttételi igény disszociált, imaginárius alakot teremt, egyfajta transzperszonális „átmeneti tárgyat”. Ez az alak kezdetben Illés, majd Philémon, aki Illéshez képest árnyaltabb megjelenítése lesz a mester *fine-de-siecle* figurájának. Jung Philémont, mint ahogy az imaginációiban feltűnő istenalakokat is, a későbbiekben saját pszichéje egyik aspektusaként konceptualizálja, ugyan nem a személyes, hanem a kollektív psziché tartalmaiként. Így lesz Philémon az öreg bölcs archetípusának prototípusa.

Philémon tehát egyfajta „javított kiadásnak” is tekinthető, aki mentes Freud hibáitól. Ennek egyik illusztrációja Philémon a *Septem sermones*-ben kifejtett tanítása, melyben egyfajta politeista vallásos attitűdöt vázol fel. A *Septem sermones* a Vörös könyv imaginációi során felvetett, Jung számára egyértelműen egzisztenciális súlyú kérdések megválaszolására tett kísérletnek tekinthető. Jungot többek között a modernitás vallásos krízise foglalkoztatja, egy új spiritualitás lehetséges változatait keresi. Ha visszagondolunk arra, Jung Freuddal kapcsolatos kritikájában milyen központi helyet foglal el a pszichológiai elméletek plurális felfogása, Philémon azon tanítása, mely egy politeista vallásos attitűdre vonatkozik, fokozott jelentőségre tesz szert.

A jungi analitikus Satinover (1985) felvetésével szemben, miszerint Jung sose gyászolta el az elveszett tárgyat, hanem defenzíven gnosztikus spiritualitásba menekült, Kalsched (2013) a folyamat kreatív-integratív vonatkozásait emeli ki. Valóban, a folyamat egyfelől regresszív, defenzív jellegű. A disszociáció nem pszichotikus formájáról van szó, mely fokozódó szimbolizációs aktivitással párosul. Nem kérdéses, hogy e szimbolikus világ képzeletbeli teremtményeivel Jung a saját szelfjét védte a fragmentálódástól, amikor ezt a védelmet az interperszonális kapcsolatok nem tudták nyújtani. Ha a folyamatot a kortárs analitikus pszichológia termino-

lógijával írjuk le, akkor egy olyan „ön-gondoskodó rendszer” („self-care system”, Kalsched, 1996) működésbe lépéséről beszélhetünk, amelyik a trauma hatására meggyengült ego-funkciók kiváltására archetipikus énvédő mechanizmusokat hoz működésbe. Ezek a mechanizmusok gyakran spirituális jellegű, egzisztenciális súlyú élményeket mozgósítanak, melyek „olyan fantáziákat szőnek a veszélyezett ego köré, melyek a valódi én egy szikráját megvédik. Ezek a képek egyfajta hálót alkotnak, amiben a traumatizált egot felfogják” (Kalsched, 2013, 279.).

Ha áttekintjük Jung utólagos elemzéseit, melyek gyerekkori szorongásos időszakaira, ill. önanalízise élményeire vonatkoznak, egyértelmű, hogy spirituális élményeit nem pusztán a túlélést biztosítónak, hanem a személyiség kibontakozását elősegítőnek is tartotta. Ismeretes, hogy Freuddal való elméleti szembenállásának az egyik, ha nem is legfontosabb vonatkozása a regresszió terápiás folyamatban betöltött szerepét érintette. Míg Freud a regresszió elkerülésére törekedett, Jung az átmeneti regresszió pozitív szerepét hangsúlyozza, mely gyakran elengedhetetlen a gyógyuláshoz. Freud Schreber esete kapcsán írja 1914-ben, hogy „hasonló történetek tanulmányozása megmutatja, hogy ezeket a pácienseket vágy gyötri arra, hogy új világnézetet vagy ahogy mi hívjuk, *Weltanschauung*-ot hozzanak létre. Gyakran a legbizarrabb, legfurcsább természetű. Céljuk nyilvánvalóan az, hogy olyan rendszert hozzanak létre, mely képessé tegye őket arra, hogy ismeretlen pszichikai jelenségeket asszimiláljanak és így azokat a saját világukhoz adaptálják. Ez eredetileg egy tisztán szubjektív adaptáció, de kötelező átmeneti fokozat az úton, mely általában a világhoz adaptálja a személyiséget. A különbség csak az, hogy a páciens megragad ezen a fokozaton és a maga szubjektív megfogalmazásait az igazi világ helyére teszi, s pontosan ez az, amiért beteg marad.” (Jung, 1960, 189.) Jung úgy vélekedik, hogy a döntő nem az, fennáll-e regresszív állapot, hanem az, hogy megtörténik-e a regresszív folyamatok progresszióba fordulása. Gyanítható, hogy ebben a passzusban friss személyes tapasztalataira is támaszkodik, amikor a regresszió nem patológikus kifutására utal. A *Vörös könyv*ben ugyan enigmatikusabban, de hasonlóan fogalmaz: „Felismerted az örültséged és elfogadtad?... Az örültséget nem kell elutasítani, se félni tőle, hanem érdemes szóhoz juttatni.” (Jung, 2009, 298).

Jung heurisztikus gondolatai egybecsengnek az egopszichológus Ernst Kris és David Beres, vagy a tárgykapcsolat elmélet számos képviselőjének nézeteivel (pl. Bálint Mihály, Melanie Klein, Marion Miller, Donald Winnicott, Christopher Bollas). Ezek a szerzők az ego teherbírásával, ill. az ezzel szoros összefüggést mutató kreativitással, egyfajta „kreatív alrendszer” aktiválódásával hozzák kapcsolatba az integratív folyamatok beindulását, ill. kiemelik a depresszív pozíció megoldása és a kreativitás, a szimbólumalkotás, ill. esetenként az azzal gyakran együtt járó spirituális élménymód kapcsolatát (Kőváry, 2012).

ÖSSZEFOGLALÁS

Ha áttekintjük Jung Freudnak írt leveleit, valamint a Freuddal való szakítás körüli időszakra vonatkozó visszaemlékezéseit, a következő kép rajzolódik ki előttünk. Jungot súlyos veszteségek érték a szakítás kapcsán. Elveszített egy jelentős, vágyott mentort. Elveszítette természetes szakmai közegét, és ezzel együtt egy baráti kört. Az ismert közegből, ami támogatta és elismerte, egy számára is ismeretlen irányba fordult. Jung e kettős veszteség súlyával tisztában volt. Időskori memoárjában az elválást követő időszakot akut identitásválságnak tekinti. Azok a mentális folyamatok, amelyeknek verbális és vizuális produktumait a *Vörös könyv*ben rögzítette, Jung válságának a fájdalmas megélésére, és a válság kreatív megoldására, saját személyes identitásának és elméleti rendszerének a kidolgozására irányultak. Az elválás fájdalmát egyre inkább kiszorítja a megtalált identitás, és a szabaddá vált öntörvényű alkotás öröme.

Ha áttekintjük a *Vörös könyv* fantáziáinak dinamikáját és dramaturgiáját, az egyik meghatározó mozzanat egy nácisztikus sérüléssel járó veszteség, az ehhez kapcsolódó harag és büntudati érzések, ill. az elveszített identifikációs objekt pótlására tett feldolgozási kísérlet. Hogy ez a folyamat Freudtól való elválással van kapcsolatban, alátámasztja az események kronológiai összefonódása, az elnökségről való lemondásra vonatkozó imaginációk szinguláris státusza, a fantáziák tematikája (mester alakjának kiemelt szerepe), s végül az elveszett tárgy internalizálására utaló vonások. Mindez amellett szól, hogy Freuddal és a pszichoanalitikus kollégákkal való kapcsolat megszakadása, ha nem is önmagában, de hozzájárult Jung életközépi krízisének aktualizálódásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alexander, I.E. (1990). *Personology. Method and Content in personality assessment and psychobiography*. Durham and London: Duke University Press.

Casement, A. (2010). The Reception of Jung's *The Red Book: Liber Novus*, First Published in 2009. *Jung Journal: Culture & Psyche*, Vol. 4, No. 1, 6-9.

Brome, V. (1978). *Jung: Man and Myth*. New York, NJ: Atheneum.

Drob, S. L. (2012). Jung, Kirsch, and Judaism: Mystical and Paradoxical Transformation. *Jung Journal: Culture & Psyche*, Vol. 6, No. 1: 35-55.

Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York, NJ: Basic Books.

Erős, F. (2007). „Veszélyes expedíciók”: Freud, Ferenczi, az okkultizmus és a telepátia. In Erős Ferenc: *Trauma és történelem: szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: József Attila Műhely, 121-131.

- Ferenczi, S. (2000). Jung libidó-elméletének bírálata. In: (Erős, F. szerk.) *Ferenczi Sándor*. Új Budapest: Mandátum, 181-191.
- Freud, S. & C. G. Jung (1974). *The Freud-Jung Letters: The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*. Edited by William McGuire. New York NJ: Princeton University Press, Princeton.
- Freud, S. & Ferenczi, S. (2000-2005). *Levelezés*. (Szerk. Eva Brabant és Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch közreműködésével, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást s. a.r.: Erős Ferenc és Kovács Anna). Budapest: Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó.
- Fromm, E. (1996). *Az emberi szív*. Budapest: Háttér Kiadó.
- Giegerich, W. (2010). Liber Novus, that is, The new Bible - A first analysis of C. G. Jung's Red Book. *Spring* 83: 361-412.
- Gyimesi, J. (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Budapest: Typotex.
- Harris, J. (2010). Living with The Red Book: Judith Harris Interviews Sonu Shamdasani. *Jung Journal: Culture & Psyche*, Vol. 4, No. 1: 161-175.
- Haule, J. (1984). From somnambulism to the archetypes: the French roots of Jung's split from Freud. *Psychoanalytic Review*.
- Hayman, R. (1999). *A Life of Jung*. London: Bloomsbury.
- Hogenson, G. B. (1983). *Jung's Struggle with Freud*. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind.
- Homans, P. (1989). *The Ability to Mourn: Disillusionment and the Social Origins of Psychoanalysis*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Jones, E. (1973). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Budapest.
- Jung, C.G. (1960). *The Psychogenesis of Mental Disease*. London: Routledge and Kegan Paul
- Jung, C.G. (1967 [1912]). *Symbols of transformation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Jung, C.G. (1977a). *The Symbolic Life*. London and Henley: Routledge and Kegan Paul
- Jung, C.G. (1977b). *C. G. Jung Speaking*. ed. Wm. McGuire and R.F.C. Hull, New York, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C.G. (1987 [1961]). *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa.
- Jung, C.G. (1991). *Analitikus pszichológia*. Budapest: Göncöl Kiadó.

- Jung, C.G. (1992 [1951]). *Válasz Jób könyvére*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jung C.G. (1998). *Notes of the Seminar Given in 1925 by C. G. Jung*. Edited by William McGuire. Princeton, N.Y.: Princeton University Press.
- Jung C.G. (2009). *The Red Book. Liber novus*. Ed. Sonu Shamdasani. Trans. Mark Kyburz, John Peck, and Sonu Shamdasani. W. W. Norton & Company, N. Y.
- Jung, C.G. (2010). *Lélektani típusok*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Kalsched, D.(1996), *The Inner World of Trauma*. London and New York, NJ: Routledge.
- Kalsched, D. (2013). *The trauma and the soul*. Routledge, London and N.Y.
- Kőváry Z.(2012): *Kreativitás és személyiség*. Budapest: Oriold és Társai.
- Kőváry Z. (2014): *Pszichobiográfia: történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Budapest: Oriold és Társai.
- McLynn, F. (1996). *Carl Gustav Jung*. London: Bantam.
- Paneth, G.(1985). *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Roazen, P (1975). *Freud and his Followers*. London: Penguin, New York, NJ: Knopf.
- Samuels, A (1985). *Jung and the Post-Jungians*. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Samuels, A.(1993.) *The Political Psyche*. London and New York, NJ: Routledge.
- Satinover, J. (1985). At the Mercy of Another: Abandonment and Restitution in Psychotic Character. *Chiron*, 47-86.
- Shamdasani, S. (1995). Memories, dreams, omissions. *Spring: Journal of Archetype and Culture*, 54: 115-137.
- Shamdasani, S. (1998). From Geneva to Zürich: Jung and the French Switzerland. *Journal of Analytical Psychology*, 43: 115-126.
- Shamdasani, S. (2005). *Jung stripped bare by his biographers, even*. London and New York, NJ: Karnac.
- Segal, R. A. (1992). *The Gnostic Jung*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Serrano, M. (1966). *C.G. Jung and Hermann Hesse*. New York, NJ: Schocken Books.
- Stein, M. (1985). The Significance of Jung's Father in His Destiny as a Therapist of Christianity. *Quadrant* 18, no. 1: 23-33.

Szummer, Cs. (1987): Freud szimbólumfogalma: félbemaradt kísérlet egy új interpretációs elv bevezetésére a pszichoanalízisbe. *Pszichológia* (7) 4: 567-583..

Szummer, Cs. (1998): A fikcionalizmus kérdése a történetfilozófiában, a posztmodern antropológiában és a pszichoanalízisben. *Századvég*, 8, 69.

Szummer, Cs. (2013). Okkultista hatások a pszichoanalízisben – Jung, Ferenczi és Freud viszonyulása a „természetfelettihez”. *Lélekelemzés*, 2: 45-63.

Szummer, Cs. (2014). *Freud, avagy a modernitás mítosza. (Tanulmányok és esszék a pszichoanalitikus antropológiáról és beszédmódról)*. KGRE - L'Harmattan, Bp.

Winnicott, D. W. (1964). Review of *Memories, Dreams, Reflections*, by C. G. Jung. *International Journal of Psychoanalysis* 45: 450- 55.

GABRIELLA NARANCSIK: FREUD'S GHOST IN JUNG'S RED BOOK

From 1913 Jung's relationship with Freud became seriously problematic, then in 1914 he left the psychoanalytic movement. Between 1913 and 1916 Jung went through a kind of psychological crisis. In this period he began a self-analysis, in which he interpreted his dreams and his imaginations, furthermore he elaborated his experiences by drawings connected with the process. His *Red Book*, which was published recently, is an important document of this self-analysis. In this article I try to reconstruct the final phase of the Freud-Jung relationship by using *Red Book* as a source, and I also investigate how the Freud-relationship is represented in the fantasy-material of the self-analysis. If we review the dynamics and dramaturgy of the *Red Book's* fantasies, one major theme is the loss connected to a narcissistic injury, the feelings of rage and guilt, and the effort to replace the lost identification object. The fact that this process is connected to the separation from Freud is confirmed by the chronological interlacement of the events, the singular status of the imaginations connected with the resignation from presidency, the themes of the fantasies (the emphasized tole of the master) and finally the characteristics that refer to the internalization of the lost object. All this refer to the fact that the lost connection with Freud and the psychoanalytic colleagues contributed to the actualization of Jung's midlife crisis.

Keywords: The Red Book, C.G. Jung, S. Freud, Identification, Mourning, Individuation

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

SALZ GABRIELLA

PINA BAUSCH. A TEST, MINT A TAPASZTALATSZERZÉS SZÍNHELYE

Pina Bauscht lehet szeretni és nem szeretni, de az biztos, hogy olyan saját univerzumot teremt, melynek hatása alól nem lehet kibújni. Felmerül a kérdés, hogyan jött létre ez a sajátos kozmosz, mi az a forrás, ahonnan elindult, ami arra predesztinálhatta, hogy a 20. század egyik legjelentősebb és legsajátosabb táncszínházi formavilágát teremtse meg? Melyek azok a mozgatórugók, melyek a Németországban született táncost korunk egyik legerőteljesebb hatású koreográfusává, színházi emberévé tették? Ha meg akarjuk mindezt érteni, először meg kell vizsgálnunk, mi az, amit teremtett, mik a legfontosabb és leglényegibb jellemzői a munkájának, vagyis mi az, ami Bauscht, Bausch-sá teszi?

A legfontosabb talán, hogy fő kifejezőeszköze a test, mindaz, ami a test köré fonódik, a mozgás, illetve hogy nőként szinte férfimunkát végez, amikor már nem táncosként, hanem koreográfusként, külső teremtő erőként működik egy főleg férfiak által dominált színházi világban. Bízunk a testben mint erőben és tömegben, ahol azonban a fő rendezőelv inkább valamely tektonikus erő, mintsem emberi akarat. Nagyon lényeges a bizalom, hit abban, hogy a dolgok összerendeződnek. Ez a hit jelenik meg, amikor olyan színházi formanyelvet teremt, mely egyedülálló, melynek nincsen előzménye. Bausch színházteremtő, öntörvényű személyiség. Nem az a lényeges mála, hogy mi történik, hanem hogy hogyan, illetve az az esetlegesség, ahogy a dolgok egymás mellé kerülnek, a ritmus, a mintázat, ahogy a darab szövedéke megteremtődik. „Egy adott tér, tánc tér újradefiniálása. A táncosok falba csapódó futamodásaik egyben egy gyönyörű emberi mozgás hirtelen megszűnését is ábrázolják. A tánc abszolút negatívját. A díszlet egyszerre akadály, nyom, jel. (...) Látszik, hogy Bausch nem egy már létező szőnyeget terít ki elének, hanem újat sző: ám a szövési mozdulatait is, egytől-egyig ábrázolni próbálja.” (Forgách, 2000, 111. és 112.) Az ő tekintete lesz a mérték, a dolgok végső elrendezője. Meghatározóak a képek és egy különös perspektíva, egy sajátos tér-idő megteremtése. A képek nem leírnak, hanem egyfajta tudatalatti áramlásból keletkeznek, sokszor a szétesés és pusztulás árnyékában.

Pina Bausch számomra azért zseniális, mert olyan, mint egy ontológiai kutatás a test és a színház nyelvén. Ahogy ő is megfogalmazza, nem az érdekli, hogyan mozgunk, hanem hogy mi mozgat. Mi választja el a mozgót attól, aki/ami nem

mozog? Hol vannak a határok? Az univerzum, a test és az érzések határai? A kérdéseket szisztematikus megszállottsággal kutatja. Ezért számomra Pina Bauscht nézni sokszor nem kellemes. Kisebb megerőszakolás, ugyanakkor olyan is, mintha egy tápláló forráshoz kerülnénk közelebb. Földet dob ránk, mintha földi halandóságunkra emlékeztetne, de közben közel visz az élet vizéhez is. Honnan táplálkozhat tehát ez az anyagba vetett hit, a tektonikus erőket ábrázoló előadásmód, a testi megformálás szándéka, a különös perspektíva és tér-idő, a képek szeretete, a fragmentumos szerkesztési mód, és az örökös keringés az enyészet és pusztulás témái körül?

A kérdések megválaszolásához a pszichobiográfiát hívom segítségül, mivel ez egy olyan kvalitatív kutatási módszer, mely alkalmas az egyedi fejlődés és élettörténet megragadására, illetve jól alkalmazható a kreativitás és személyiséglélektani hátterének megértésében (ld. Kőváry, 2011).

Az első pszichoanalitikus pszichobiográfiát maga Freud írta, aki Leonardo-tanulmányában (Freud, 1982 [1910]) arra tesz kísérletet, hogy a művész életrajzából kiindulva értse meg művészet mibenlétét és a művész személyiségét. Megállapításait később a *Bevezetés a pszichoanalízisben* szisztematikus rendszerbe foglalja (Freud, 1986 [1917]). Freud szerint a művészt erős szublimációs készség és az elfojtás lazasága jellemzi, szerinte a művész képes arra, hogy a mindannyiunkban ott szunnyadó, elnyomott vágyakat és késztetéseket olyan formába öntse, mely által azok elveszítik személyes vonatkozásaikat, illetve mérsékli a tiltott forrásból származó eredetet. Így a műalkotás nem tesz mást, mint szabaddá teszi a befogadást, mégpedig a műalkotáson keresztül a saját érzéseink „visszafogadását”, elfogadását (Freud, 1986). A modern pszichobiográfia kutatási módszereiben továbblép a freudi felismeréseken, integrálja a szelfpszichológia, a tárgykapcsolatelméletek és a narratív pszichológia eredményeit is (Kőváry, 2011).

„Az alkotó – legyen az művész, vagy tudós először egy ősbib és primitívebb rétegbe ereszkedik vissza – hátrál, hogy nagyobb tudjon ugrani.” (Koestler, idézi: Halász, 2002, 41.) A háttérben húzódó mentális folyamatok tehát nehezen leírhatóak. Viszszamenőleg maga a műalkotás jelent legitimizációt a megtett út jogosságára. Azt is mondhatjuk, hogy minden teremtéshez szükség van egyfajta káoszra is, ahhoz, hogy valami új létrejöjjön. A kérdés az, ki alkalmas arra, hogy elviselje a teremtés feszültségét, felvállalja az út ismeretlenségét, illetve felismerje a formát, melyben a tudattalan tartalmak veszély nélkül, de mégis megmutatkozhatnak. Bausch-t vajon mi tette alkalmassá minderre, vagy milyen életeseményben érhető tetten mindez?

A vizsgálódásban főleg Bausch önéletrajzi írására támaszkodtam (Bausch, 2014), mely első személyű dokumentumnak tekinthető. Itt is elsősorban az ún. prototipikus szcénák (Schultz, 2005, idézi: Kőváry, 2011, 81.) után kutattam, melyek kiemel-

kednek, és egyfajta esszenciális magként tekinthetők az egész életrajz és Bausch személyiségének, „művészet-akarásának” megértésében.

Nagyon lényegesnek tartom azt is, hogy más alkotók hol, hogyan és mit idéznek, emelnek ki Bausch élettörténetéből, illetve műveiből. Sokszor az a mód, ahogy saját műveikbe applikálták, beleszótták a koreográfusnő alkotásait, táncbetétjeit, egyfajta állásfoglalás is Bauschról. Így ezeket a harmadik személytől származó dokumentumokat is megvizsgáltam, természetesen a teljesség igénye nélkül. Almodóvar *Beszélg hozzá* című filmje nyitányaként választja pl. Bausch *Cafe Müller* című darabjának egy részletét.

Talán kezdjük a legelemibb kérdéssel: mi lehet az oka annak, hogy Bausch számára a test és a mozgás lett a fő kifejezőeszköz? Szerencsénkre rendelkezésre áll Bausch már említett *Pina Bausch: Was mich bewegt* (2014, magyarul: *Ami mozgat*) önéletrajzi írása, melyben beszámol az őt ért hatásokról. Amint megtudjuk, Bausch számára nagyon meghatározóak voltak gyermekkori érzései és emlékei. „Ha a gyerekkoromra visszagondolok, elsősorban képek jutnak az eszembe. Ezek a képek át vannak itatva zajokkal, illatokkal, és természetesen jelen vannak mindazok, akik az életemhez tartoztak. Ezek az emlékek vissza-visszatérnek, és helyet keresnek maguknak. Sok gyermekkori élmény a színpadon talál rám ismét.” (Bausch, 2014, 1.)

Bausch Németországban született 1940-ben, tehát a 2. világháború alatt. Szülei egy Cafe Müller nevű vendéglőt üzemeltettek a Solingen nevű kisvárosban, a család ott dolgozott. Édesapja nagytermetű ember volt, hatalmas (50-es!) lábakkal, aki szeretett édesanyja kedvében járni. Nem sokat beszéltek otthon, a kis Philippina, vagy Pina, ahogy a szülei nevezték, mégis úgy érezte, hogy szülei büszkék rá. Büszkék voltak arra is, hogy balettozik, bár sosem mentek el megnézni (Bausch, 2014, 5.). Bausch tehát leginkább érzésekről számol be önéletrajzában, melyek alapvetően nem kimondódtak, hanem jelen voltak, egy gesztusban, tartásban vagy ölelésben. Úgy érzem, ez a csöndes, elsősorban testben gyökerező jelenlét, zsigeri alapélménye lehetett Bauschnak.

„Felejthetetlenek a háborús emlékek. Solingent teljesen lerombolták. Ha légiriadó volt, a kis kerti bunkerben bújtunk el. Egyszer bombatalálat érte a házunkat, és egy része le is omlott.” (Bausch, 2014, 1.) Alapélménye lett a pusztulás, pusztítás és a túlélés is. Talán épp ezért hajlamos a dekonstrukcióra és a test zsigeri szintű bemutatására, szétcincálására. Hétköznapi tapasztalat lesz számára, hogy bármikor ráhullhat egy bomba, hogy ki kell cselezni a halált. A háborús élmények meglehetősen traumatikusak lehetnek Bausch számára, hiszen nem könnyű saját bőrön érezni a folyamatos életveszélyt.

Bausch a következőképpen fogalmazza meg a darabkészítés állapotát: „egy mély alagútba sétálok bele, vak félelem kíséri, amely akkor hatalmasodik el rajtam,

amikor a kudarcra gondolok. Nem használ semmi. Az sem, ha azt mondom, hogy majd lesz valahogy, végül is már csináltam pár dolgot. A félelem mindig ugyanaz marad.” (Schmidt, 2011, 29.)

Bausch tehát egyrészt félt a darabtól, másrészt mégis szüksége volt arra, hogy segítségével számtalanszor túllépjen, megmunkálja saját félelmeit. A félelem, mint valamely produktív hajtóerő működött és segített abban, hogy Bausch ne csupán a traumát ismételve, hanem megteremtse az átdolgozás lehetőségeit is.

Művei mintha a pozitív trauma-feldolgozás egyik lehetséges formáját mutatnák meg: rátalál a testi kifejezésre mint lehetséges módszerre, hogy szenvedésének és hiányainak formát adjon. Tehát azt is mondhatjuk, hogy amit csinál, az ösztönösen vállalt és kidolgozott öngyógyítás is egyben. Nagyon fontos viszont, hogy a tartalmat úgy transzformálja, hogy a forma műalkotássá teszi alkotásait.

Alkata is arra predesztinálja, hogy táncoljon, hiszen korán felfedezték, hogy mennyire hajlékony, másrészt a korai élmények és veszteségek sokszor sokkal könnyebben megjeleníthetők nonverbális kifejezőeszközökkel, pl. a mozdulat és a test nyelvén, illetve képekben, mint verbálisan.

Minden kapcsolatnak van egyfajta koreográfiája, mely szavakban nehezen leírható. Az anya-gyermek kapcsolat is egy ilyen koreográfia. Stern (1994) szerint az absztrakt festészet, a kortárs zene és tánc is ezen vitális affektusok lenyomatai lehetnek. Bausch képes volt arra, hogy érzéseit, vágyait, hiányait a színház nyelvén fogalmazza meg.

Az ismétlési kényszer és folyamatos munkavágy, mely Bauscht hajtotta szintén arra enged következtetni, hogy valamely belső, újrafogalmazó készletnek tett eleget. „Kellott”, hogy táncoljon, majd „kellott”, hogy másokat táncoltasson, hogy képeket teremtsen, és bennük fogalmazza meg ismét önmagát. A kifejezés során a fájdalmas élmények kívülre helyeződnek, másrészt lehetővé válik a feszültség szabályozása, a struktúraképzés.

Mindebben a néző is részt vesz, tekintetében fürdőznek a testek, és egyfajta újjászületés is ez. Közös rituálé és megerősítés abban, hogy létezőnk. Ahogy esnek, zuhannak a testek Bauschnál, a néző is érzi a becsapódást, ez nem csupán látvány, hanem valódi tapasztalat. Kinesztétikus empátia, vagyis nem lehet kivonódni, egyfajta erőszak is ez, ami eléri a nézőt, provokálja, hogy érezzen, érezzen valamit abból, ami a színpadon történik. Érezze a test halandóságát, a test kiszolgáltatottságát, a gravitációt és a vonzás törvényét. Ha addig nem lettünk volna tisztában azzal, hogy van testünk, van fájdalom és van szenvedés, akkor most élő tapasztalat lesz a hús, ami vagyunk. Az élet és halál közötti tánc, melyben mindannyian részt veszünk, ami közös. Addig jó tehát, amíg táncolunk, amíg van mozgás, van

anyag, amit meg lehet fogni. Ezért öröm is ez a tapasztalat, még akkor is, ha fáj. Egyfajta kollektív falcolás.

Bausch önvallomásában (Bausch, 2014, 8-9.) több olyan epizód is szerepel, melyeket prototipikus szcénának tekinthetünk. Egyik alkalommal egy balett bemutató vizsgája úgy kezdődött, hogy eltűnt a zongorista. Ő csak állt a színpadon, rendkívül nyugodtan, tartva a pozícióját, melyben kezdenie kellett volna a darabot. Csak állt, és várt türelmesen. Maga sem értette, honnan jött ez a lelki nyugalom, maga sem tudta, hogy képes ilyesmire. Mintha a mozdulatlanság egyben időtlenséget is eredményezhetne. Egy másik alkalommal, amerikai útja során történt meg vele, hogy mindenképpen vissza kellett utaznia New Yorkba, hogy egy ügyvédi pecsétet szerezzen az útlevelébe a külföldi munkavállaláshoz. A gépén nem volt hely, kiderült, ha várakozik, nem érkezik meg időben. Fogta magát és felszállt egy másik gépre, majd ismét átszállt egy másikra, így ment ez még jó párszor, mire kb. ötszöri átszállás után megérkezett. Ismét meglepődött azon, hogy mennyire nyugodt tudott maradni, és mennyire bízott abban, hogy egyszer megérkezik. Ahogy írja, ez után az út után soha többé nem volt kétséges számára, hogy mindenhova el tud jutni. Az eljutás úgy látszik nem csupán a térbeli utazásra vonatkozott, hanem azt a tapasztalatot is jelentette, hogy képes rálelni az útra, saját útjára.

Amerika nagyon tetszett Bauschnak, ezért úgy döntött, kétszer annyi ideig marad, mint amennyi időre az ösztöndíja szól. Borzasztóan kellett spórolnia, ami azt is jelentette, hogy alig evett, és fogyott. Ahogy írja: „Ez a soványodás tetszett nekem. Egyre jobban befele figyeltem, a mozgásra. Az volt az érzésem, hogy lassan minden tisztább lett és elmélyült. Talán csak képzelődtem, de valami átalakult bennem, nem csupán testem.” Majd a következőket írja: „Első darabomnál, a Fritz-nél, még követtem valamiféle koncepciót. Ezután feladtam a tervezést. Azóta ráhagyatkozom a dolgokra anélkül, hogy tudnám hova vezetnek. (...) Tulajdonképpen mindig csak táncolni akartam, táncolnom, táncolnom kellett. (...) De a koreográfusi felelősség mellett nem tudtam csak táncolni. Így történt, hogy a táncolás iránti vágyat megtanultam másokban élni és éltetni.” (Bausch, 2014, 11.)

Ahogy nézzük Bausch darabjait, úgy tűnik, mintha különböző idő- és térélmények lennének egymásba tükröztetve. Mintha Bausch gyermekkori élményei, az azokból kiinduló fantáziák találkoznának a táncosok és a jelenkori Bausch érzéseivel. Így egy nagyon izgalmas, többértű világ keletkezik, sajátos tér- és időélménnyel. Belülről építkezik kifelé, és magába sző mindent, amit tapasztalt, illetve a szereplők, testek és anyagok tapasztalatát is.

Bausch a színpadot egyrészt felhasználta arra, hogy tükröt teremtsen, melybe belenézhetett és felismerhetett valamit saját magából és érzéseiből, másrészt pedig megkonstruálhatta a hiányzó tekintetet, melyben fürdőzve és elmerülve kárpótlásra lelt. Lacan úgy fogalmaz, hogy szemben a töredezettség és koordinátlanság

tényleges állapotával, a tükör- (avagy pontosabban szólva, a tükröző) élményben a gyermek önmaga képét mint már integrált egészt érzékeli. A primitív fragmen-táció összerendezetlen, inkohereus sokfélesége egységre jut a tekintet ígésében (Lacan, 1993).

Bausch táncterei olyanok, mintha betört volna a színpadra az élő vegetáció, a dí-szlet is él, ugyanúgy, mint a test, így méltó közeget ad a mozgásnak, táncnak. Darabjai olyanok, mint egy hatalmas térkép vagy tabló, ahol attól függően, hogy merre tekintünk, különböző népek, kultúrák, tájak, érzések és játékok bukkannak föl, majd merülnek alá. Nincs történet, ami összeáll, esetleg bennünk keletkezik egyfajta lenyomata mindannak, ami történik. Benyomások érnek, miközben a szemünk pásztázik a színpadon, sokszor párhuzamosan zajlanak az események, mi választunk, hogy merre nézünk. Egy forgatag, mely magával ragad. Testek hancúroznak a vízben, majd földön, mohán, testek csapódnak egymáshoz viha-rosan, majd nyugszanak meg, hogy aztán ismét önálló életre keljenek. Megjelen-nek a különböző elemek, a föld és a víz. Ezzel persze arra is rákérdez, hogy mi is az a színpad, hol vannak a színpad határai, kik a nézők és milyen plurális szövet a színház. „A szüleim vásároltak egy nagy telket, ahol azt tervezték, hogy kerti éttermet nyitnak majd. Először a táncparkettet készítették el betonból. Sajnos a többi tervből nem lett aztán semmi. De nekünk gyerekeknek ez maga volt a pa-radicsom. Minden vadon nőtt, fű és gyom közül kinőtt néhány gyönyörű virág. (...) Volt egy régi elhagyott présház is, talán ott születtek az első darabjaim. Állat-kertest játszottunk, a gyerekek egy részének állatot, a másoknak látogatót kellett játszania. Természetesen használtuk a táncparkettet is, azt játszottuk, hogy híres színészek vagyunk, én legtöbbször Marika Röcköt alakítottam. Anyámnak nem tetszett mindez, ha közeledett, valaki jelt adott és mind elbújtunk.” (Bausch, 2014, 2-3.)¹ Tehát maga Bausch is összekapcsolja gyermekkori élményeit és fantáziavi-lágát későbbi darabjaival.

Bausch arról is beszámol, hogy sokszor szülei vendéglőjében, a Cafe Müllerben maradt éjszaka, és elbújt az egyik asztal alatt, onnan figyelte érdeklődve, mi törté-nik a vendégek között. Nyilván nem hallotta a történeteket, inkább csak megfigyel-ni tudott, gesztusokat és hanglejtést. Valószínű, hogy sokszor nem gyerekszemnek való jeleneteket is végignézett, erőszakot férfi-nő, vagy férfi-férfi között. Egy ven-déglőben szinte minden embertípus megfordul, pláne a háború körüli időkben, érzések, élmények, kalandok gyűjtőhelye is lehetett egy ilyen tér. Lehet, hogy nem tudta pontosan, mi van a gesztusok hátterében, talán sokszor annyit érzett csak, hogy örömről vagy bánatról van szó. Viszont az érzések tarka kavalkádját szem-

¹ Marika Röck 1913-ban született Kairóban, magyar család gyermekeként. Első fellépése Budapesten volt, egy gyermekbalettben. 1929-től aratott nagy sikereket, és évtizedeken keresztül az operett egyik csillaga volt egész Európában. Nagysikerű revüszárként és operettprimadonnaként a film felé fordult. Kezdetben brit és magyar filmekben szerepelt, 1933-ban Berlinben telepedett le. (Wikipedia, 2014)

lélhette, és raktározhatta el magában, hogy majd a megfelelő pillanatban, évekkel később a darabjaiban előbukkanjanak.

A táncban természetes módon van jelen egyfajta bizonytalanság. Meg lehet tanulni a kiválás művészetét, a bizonytalanság elviselését, hogy a tánc ne csinálás, hanem keletkezés legyen. A kortárs fejlődépszichológiai kutatások is azt bizonyítják, hogy a változás, fejlődés is a „káosz peremén” (Jakab, 2006) megy végbe, nincs előre determinált irány, se cél. A káosz hordozza magában annak a lehetőségét, hogy új, összetett struktúra jöjjön létre. Az improvizáció tehát fontos eleme lehet mind a terápiának, mind a táncnak. A terápiás folyamat sokkal inkább egy születésnél történő bábáskodás, egy közös jelenlétben és egyfajta kölcsönös jelentésadáson alapuló teremtés, melyből megszülethetnek változást eredményező felismerések vagy elmozdulások. A terápia szövete gazdag, melybe belefér mindaz a mintázat, melyet a résztvevők beleszönek.

Peter Pabst, Pina Bausch díszlettervezője a következőképp beszélt a koreográfusról: „Amikor próbálni kezd, még nincs semmi, sem darab, sem téma, sem cím, legalábbis nincs semmi megfogalmazható. Természetesen mindez létezik és ő sejtja a hozzáférés lehetséges útjait, de mindez nem tudatos. Ha az ember új produkcióba kezd, iszonyú félelem munkál benne, nem tudja, hogyan lásson neki, mi lesz a végeredmény. Olyan ez, mintha egy mély, fekete tóban úsznál, keresel valamit, amibe belekapaszkodhatsz. Az embernek meg kell tanulnia, hogy a bizonytalanság ellenére is az első ötletet, a mentőhorgonyt elengedje és tovább gondolkodjon. És ez így megy sokáig. Ez elég megerőltető, mert az ember a saját ösztönei ellen dolgozik, de mindvégig arról van szó, hogy a bizonytalanságot, a sebezhetőséget tudatosan megőrizd magadban. Van egy hosszú szakasz, amikor semmit sem tudsz csinálni, mert fogalmad sincs az irányról, aztán kezdődik egy új fázis, amikor elkezdünk a képekről beszélni.” (Pabst, 2000, 69.)

A munka azzal kezdődött, hogy először képekről beszélgettek, majd ezekhez készített tervet Pabst. Ezekből választott Bausch, sokszor csak a legutolsó pillanatban. Az első közös munkájukban például egy úszó szigetet tervezett, mely egy tavon lebegett. Egy másik darabhoz kőfalat emelt, melynek le kellett omlania a darab megfelelő pillanatában. A fal egyszer akkora dübörgéssel és robajjal dőlt le és olyan erővel, hogy átszakította a padlót, és pár tonna kő a pincében kötött ki. Az élmény nem utánzásról szólt, sokkal inkább egy vízió megvalósításáról.

A Cafe Müllerben is először a testek közötti viszonyok, a tömeg és gravitáció törvénye az, ami megjelenik. Egyetemesebb kérdések felől érkezik el a férfi-nő kapcsolat megjelenítéséhez. Először mindenki test és anyag, aztán nő vagy férfi. Extázis van, de ez nem elsősorban a férfi-nő közötti kapcsolat bontakozásából táplálkozik, hanem inkább az anyagvonzás törvényszerűségeiből, és abból a minduntalan örömből és ráismerésből, hogy élünk. Ahogy haladnak a szereplők, nyomot hagy-

nak, amerre mozognak, a székeket máshova rendezik, vagy felborítják. Ugyanígy megjelenik ez a negatívba fordított nyomhagyás a *Szegfűk* című darabban is, ahol a színpadon elhelyezett szegfűket tapossák le folyamatosan. Különös idő- és tér-megjelenítés ez. „A tér kronometrikus funkciót tölt be.” (Lehmann, 2009, 182.)

Ahogy a tanulmány bevezetésében említettem, sokat elárul Bauschról az is, hogy mások hogyan és mit idéznek tőle. Almodóvar *Beszélg hozzá* című filmjének a Cafe Müller egyik táncbetéte a nyitánya. A film különös nyelven fogalmazza meg, lazítja föl a test és a tudat, a férfi-nő, emberi-állati, belül-kívül dichotómiák kapcsolatát, illetve keresi azok megjelenítésének új módozatait. A film a testről szól, főleg a női testekről, illetve a testek közötti tapasztalatcseréről, testiségről és erőpróbáról. Mindehhez Almodóvar felvillantja Bausch táncszínházát, majd más formában a bikaviadalt. A bikaviadal pont azt mutatja meg, amit a balett elrejteni kíván: a testet, annak „hús és vérségét”. A testet mutatja, annak esendőségét, ahol az állati ösztön és emberi akarat egymásnak feszül. Míg a balettben nincs improvizáció, minden elem akár előre is leírható, egy torreádor mozdulatait a folyamatos veszély gyúrja, és ösztönös improvizációt és éberséget követel. Pina Bausch táncszínháza tehát valahol a balett és a bikaviadal között helyezkedik el.

Pina Bauscht sem lehet azonban csak önmagában szemlélni, hiszen a táncszínház, melyet megalkot, nagyon erősen kapcsolódik a „posztdramatikus színházi” (ld. Lehmann, 2009) tendenciákhoz. Olyan nevek kapcsolhatók ide, mint Robert Wilson, Eugeno Barba, Jerzy Grotowski (1933-1999), vagy az idősebb generációhoz tartozó lengyel Tadeusz Kántor, Heiner Müller és Peter Brook. Mindnyájukra jellemző, hogy szakítanak a korábbi klasszikus színházi tradícióval, és a dráma alapját képező szöveg elveszíti vezető szerepét. Egyenrangúvá válik a tér, a mozgás, a hangok, a világítás. A színháznak egyre több érintkezési pontja van a társművészetekkel, a képzőművészettel, performansszal, operával, tánccal. Így van ez Bausch színházában is. A „posztdramatikus színház” fogalmát Hans-Thies Lehmann (2009) vezette be, emellett olyan fogalmakat alkotott és írt le, mint a „textuális tájkép”, amiben összekapcsolódik a színpadi nyelvezet és a vizualitás dramaturgiája. Ez nem egy világ valóságos leképezése, hanem egyfajta asszociációs tér létrehozása a nézők tudatában. Wilson úgy fogalmaz, hogy a színpadon egyesül a némafilm és a hangjáték eszménye. A lényeg pedig az, hogy ne legyen semmi lezárva, hanem inkább megnyíljon a fantázia tere, az alkotás mindenhol belenyúljon, kapcsolatba lépjen valami mással, egyfajta intertextuális szövedéket alkotva. Heiner Müller drámáiban a szöveget mint szövetet kezeli, érzéki szöveg-szövetet hoz létre. A szövegrészek ugyanúgy egymásba hatolnak, gabalyodnak, vágnak, mint a valódi testek. Egyfajta vitális szöveget alkot.

Bausch táncszínháza tehát szervesen kapcsolódik a kortárs színházi törekvésekhez. Jelenetei nem időrendben és logikusan következnek egymásból, hanem mintha egymás mellé lennének vágva, montázs-szerűen illeszkednek. A réseket

mindenki saját képzelőereje segítségével töltheti ki. A test központi téma, melyet nem a drámai szöveg jelöl, hanem konkrét alakot ölt. Nem elmesél egy történetet, hanem önmagáért van, önmagát tematizálja.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a pszichobiográfiai megközelítésmód nagyban hozzájárul Bausch személyiségének, művészi kifejezésmódjának, téma-választásának megértéséhez. Az élettörténeti adatokból és a prototipikus szcénák-ból kiindulva nyomon követhető, melyek azok az alapélmények, melyek a kreatív személyiség kibontakozásának hátterét adták. Úgy tűnik, hogy a gyermekkori tapasztalatok, a háborús élmények, az elhanyagolt Philippina kuksolása az étterem egyik asztala alatt, vagy a gyerekhad irányítása a paradicsomi „kertszínházban”, a magány, kiszolgáltatottság, félelem érzései, az anyag megformálásának készsége, a dichotómiák feltárásának vágya, de a saját erő megélésének élményei is fontos stációk a bauschi fejlődéstörténetben. Mindebből, ha nem is következik, de nyomon követhető, ahogy Bausch rátalál a testre mint fő médiumra és a színházra, mint a megnyilatkozás lehetséges terére.

Almodóvar idézete is sokat elárul a bauschi táncszínházról, hiszen azt sugallja, hogy a bauschi tánc valahol a balett és a bikaviadal között helyezkedik el. Nem a nemek dualitásából indul ki, hanem a személyek pluralitásából. Az adottságokat nézi, ezekből bontja ki az emberit. A mozdulatok a próbák folyamán alakulnak személyre szabott improvizációk során, tehát a mozdulatot a táncos formálja, belőle indul, és hozzá érkezik vissza. Az rögzített leginkább, hogy a tér mely részét kell megtöltenie egy mozdulatnak, de mivel az a táncos sajátja, szabadon rendelkezhet vele. Az események nyomot hagynak, nyomaikban jelenvalók maradnak azután is, hogy megtörténtek. Ez a nyomhagyás emlékeztet a háborús pusztításra is, mely ugyanígy átrajzolta a várost, a teret. Egyfajta ismétlési kényszer is ez egyben, mintha Bausch kislánykori félelme térne vissza, a rettegés, hogy rájuk hullhat egy bomba. Mindez mintha arra készítené, hogy ő is megjelenítse, úgymond megkoreografálja a véletlenszerűt, és talán a félelmet is feloldja benne. A nyomhagyás a térben, a szegfűk letaposása és székek felborítása egyfajta megszelídített, „szublimált” ábrázolása a pusztításnak. Esetében a félelmei inkább táplálják a kreatív folyamatot, az alkotáson keresztül képes a megtartottságra.

Bausch nem elégszik meg a testhez kapcsolódó érzések ábrázolásával, maga a test lesz a tapasztalatszerzés színhelye, egy olyan struktúra, melyet át kell élni. Bausch saját kozmoszt teremt az anyagból, ami rendelkezésre áll. A test az, melynek segítségével Bausch egyetemes kijelentéseket tesz. A test rajzolja útját, közben pedig felsejlik az út is, melyet mindenki megtesz élete során. Haláltánc és élettánc így kéz a kézben jár.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alpár, Zs. (2006). A traumaelmélet változása. *Lélekelemzés, II*: 99-102.

Bausch, P. *Was mich bewegt?* http://www.inamorif.or.jp/laureates/k23_c_pina/img/lct_g.pdf

Letöltés dátuma: 2014.

Forgách, A. (2000). A szőnyeg mintázata In: Nánay I.-Lakos A. (szerk.), *Bausch* (111-115). Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.

Freud, S. (1982 [1910]). Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In: *Esszék* (253-327). Budapest: Gondolat Kiadó, 1982.

Freud, S. (1986 [1917]). *Bevezetés a Pszichoanalízisbe*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

Grotowski, J. (1999). *Színház és rituálé*. Pozsony, Budapest: Kalligram.

Jakab, K. (2006). Trauma és fejlődés. *Lélekelemzés, II*(2).

Hermann, I. (2013). *Kreativitás és alkotás*. Budapest: Animula.

Halász L. (2002). *A freudi Művészetpszichológia - Freud, Az Író*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kőváry Z. (2011). A pszichobiográfia, mint módszer: Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 4:65-92.

Kőváry, Z. (2012). A pszichoanalízis, a kreativitás és a művészetpszichológiai kutatás. *Imágó Budapest*, 1:3-14.

Kőváry, Z. (2007). Jung „Siegfried”-álma. *Lélekelemzés*, 2:38-47.

Lacan, J. (1993). A tükör-stádium. *Thalassa*, 4(2), 5-11.

Lehmann, H.Th. (2009). *Posztdramatikus színház*. Budapest: Balassi Kiadó.

Nádas, P. (2000). A testek filozófusa. In Nánay I.-Lakos A. (szerk.): *Bausch* (9-31). Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.

Pabst, P. (2000). Megtanulhatsz bolondozni In: Nánay I.-Lakos A. (szerk.), *Bausch* (63-77). Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.

Stern, D. (2002). *A csecsemő személyközi világa a pszichoanalízis és a fejlődéslelektan tükrében*. Budapest: Animula.

Schmidt, J. (2011). *Pina Bausch. Félelmek alagútján át*. Budapest: L'Harmattan.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

GABRIELLA SALZ: PINA BAUSCH.

THE BODY AS A SCENE OF EXPERIENCING

Pina Bausch is not satisfied with the representation of emotions connected to the body, the body is becoming the very scene of experiencing, a structure that you have to get by. Bausch is creating her own cosmos from the material that is available, the body is the tool that helps her make universal statements. The body is drawing its own way, and meanwhile the road that everybody has to take also abandons. *Danse macabre* and the dance of life walk hand in hand. The article illuminates Bausch's way to creativity with the use of modern psychobiography's „prototypic scene”.

Az Imágó Egyesület folyóirata
Imágó online. 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szekesztoseg@imagoegyesulet.hu

HEIDEGGER NÁCIZMUSA ÉS A LÉT HIPOSZTAZÁLÁSA

Stolorow, Robert D., George Atwood, G.E. & Orange, Donna M.¹

„Régóta tudott, hogy az antik ontológia 'Dolog-fogalmakkal' dolgozik, és hogy fennáll a veszélye a 'tudat eldologiasításának' ... Miért tér vissza újra és újra ez a eldologiasítás, hogy gyakorolja uralmát?” (Heidegger 1921, idézi: Kisiel, 2002,13)

„Én konkrétan és faktikusan az én 'én vagyok'-omból dolgozom, az intellektuális és egészében faktikus eredetemből, miliómból, élet-környezetemből, és bármiből, ami ezek közül a számomra elérhető élettapasztalat, amelyben élek” (személyes közlés. Heidegger 1921. augusztus 19-i levele Karl Löwith-hez)

„Heideggerbe ... mélyen beleívódott a katolicizmus ... Istent kereste egész életében” (Gadamer 2003, 122-123)

Heidegger *Lét és idő* (1927) című művét a 20. század egyik legfontosabb filozófiai munkájának tekintjük, különösen azért, mert radikális kihívást jelentett az elszigetelt elme kartéziánus doktrínájával szemben. Így több publikációban is (Stolorow, Atwood & Orange 2002; Stolorow 2006; 2007a) megkíséreltük megvilágítani Heidegger létanalízisének fontosságát és értékét egy poszt-kartéziánus, kontextualista pszichoanalitikus perspektíva számára. Ugyanakkor a *Lét és Idő* megjelenését követően Heidegger létfelfogása fokozatos eldologiasodáson ment keresztül, amely erőteljesen megmutatkozik abbéli igyekezetében, hogy a politikai szférában materializálja azt, mégpedig úgy, hogy csatlakozzon a náci mozgalomhoz, majd később, miután eltávolodott a náciktól, és egyre inkább visszavonult, abban, hogy úgy testesítse meg a létezését, mint amelynek isteni erő vagy energia jellege van. Ez a tanulmány, amelyben megpróbáljuk kibontani és megkeresni az okait ennek az eldologiasodási folyamatnak, a poszt-kartéziánus

¹ Eredeti megjelenés: Robert D. Stolorow Ph.D., George E. Atwood Ph.D. & Donna M. Orange Ph.D. and Psy.D. (2010): Heidegger's Nazism and the Hypostatization of Being. *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology*, 5:4, 429-450

filozófia kontextualizálásának nagyobb projektjébe illeszkedik, amelyen belül a magunk pszichoanalitikai nézőpontját reprezentatívnak tartjuk.

Egy kettőnk (Atwood & Stolorow, 1993) által jegyzett könyv záró fejezetében a metapszichológiai eldologiasodás személyes, szubjektív eredetét vizsgálva - amely négy pszichoanalitikus elmélet számára is központi jelentőségű - a következőt írtuk:

„Az ilyen eldologiasítások révén az elméletíró saját dilemmáira és mag-kríziseire adott válaszai belemerevedtek egy statikus intellektuális rendszerbe, amely az ő számára az objektív valóság megkérdőjelezhetetlen látásmódját jelentette. Személyes nehézségeit jól megmagyarázta, és az ezekre adott megoldásait is jól megerősítette a lehetséges kihívásokkal szemben az, hogy mindezeket olyan személytelen entitásoknak és eseményeknek vélte, amelyek egyetemesen determinálják az emberi állapotot.” (175)

Egyikünk (Atwood, 1983, 1989) kutatásaiban arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen általánosítások a filozófiai rendszerekre ugyancsak érvényesek.

NÉHÁNY RELEVÁNS TÉMA A LÉT ÉS IDŐBEN

Az utóbbi időkben a *Lét és idő* és Heidegger náciizmusa közötti esetleges összefüggésről szóló vita során jellegzetesen felmerült az a kérdés, hogy megjelennek-e a műben filozófiájának olyan aspektusai, amelyek részéről a náciizmus elfogadásához vezettek (pl.: Habermas, 1988; Harries, 1990; Lacoue-Labarthe, 1990; Wolin, 1991; Critchley, 2002). Ezzel szemben a mi vizsgálatunk Heidegger személyes pszichológiai világának uralkodó témáira irányul, valamint arra, hogy ezek milyen nyomot hagytak filozófiájának náciizmus-felfogására. Ebben a fejezetben a *Lét és idő*nek két olyan tematikus jellegzetességét emeljük ki, amely megvilágító módon mutat rá Heidegger pszichológiai világának központi szervező témáira. Az első tematikus aspektus a tulajdonképpeni és a nem-tulajdonképpeni² létezés értekezéseiben található, a második pedig a tulajdonképpeni kapcsolatiság vagy együttlét leírásaiban.

2 A heideggeri *eigentlich* és ellentettje a *Lét és idő* magyar fordításában egységesen a fenti módon szerepel, de a német kifejezés szótöve a „saját”, ezért erősebben utal a szelfre. Az angol megfelelő (*authentic*) egy harmadik konnotációt emel ki, amelyet e három szerző egy másik tanulmányának fordításában – mely nem csak a heideggeri fogalommal foglalkozott – autentikusnak fordítottunk: Atwood, Stolorow & Orange [2011] Örültség és zsenialitás a posztkarteziánus filozófiában: Egy távoli tükör. *Imágó Budapest* (2 [23] 2012, I: 15-34). (A ford. megj.)

A TULAJDONKÉPPENI/NEM TULAJDONKÉPPENI POLARITÁSRÓL

Heidegger analitikájának központi polaritása a tulajdonképpeni vagy legsajátabb létezés és a nem-tulajdonképpeni vagy nem-saját létezés között feszül. Először helyezzük el ezt a polaritást a *Lét és idő* (Heidegger 1927) általános filozófiai pályáiván, és körvonalazzuk abbéli szándékát, hogy megvilágítsa a Lét jelentését – tehát a Létező létét. A létezők létén Heidegger annak az intelligibilitását vagy megérthetőségét értette, amilyen jellegű létezők azok. Példának okáért a Létünk adja a megkülönböztetetten emberi létünk intelligibilátását.

Heidegger (1927) az emberi létet a *Dasein* (jelenvalólét) fogalmával jelöli, amelynek szó szerinti jelentése „ott-lenni” vagy „ott-létezés”. A fogalom heideggerin használata ráirányítja figyelmünket a létezésünk eme fajtájának szituativitására vagy kontextualitására. Ez a szituativitás ölt testet a jelenvalólétnek, mint világban-benne-létnek alapvető konstitúciójában, amely kifejezésnek a kötőjelei egy feloldhatatlan kontextuális hiányra hívják fel a figyelmet.

Túl ezen a redukálhatatlan kontextualitáson a jelenvalólétet megkülönbözteti ezen kívül az is, hogy „létében önnön létére megy ki a játék” (Heidegger, 2004 [1927], 27). Ennek megfelelően, állítja Heidegger, a jelenvalólét mindig megérti a maga Létét, megérti a saját emberi intelligibilitását. Másképp kifejezve, a saját létünk megértése létezésünk jellegének az alkotója. Heidegger ezt a jellegzetesen emberi, önértelmező jellegű Létet egzisztenciának nevezi el. A *Lét és idő* a lét céljának kérdését úgy közelíti meg, hogy az emberi típusú létezés alapvető struktúráinak (az egzisztenciáléknak) az elemzését adja. Mivel az emberi jellegű Lét magát értelmezi, ezért a vizsgálatnak fenomenológiai irányba kell bekövetkeznie (Stolorow, 2006) azáltal, hogy a saját egzisztenciánk megértésének az alapvető struktúrákat kell a felszínre hoznia.

Heidegger (1927) két alapvető létmódot jelöl ki, a tulajdonképpent és a nem-tulajdonképpent, és ez a központi polaritás adja a könyv szervező elvét. Az első részben („Első szakasz”) elsősorban azzal foglalkozik, hogy megvilágítsa a nem-tulajdonképpeni világban-benne-létet, ami Heidegger szerint az egzisztencia „átlagos hétköznapi” felfogását uralja. A második részt („Második szakasz”) a tulajdonképpeni egzisztenciának szenteli, rámutatva annak időbeliséghez és történetiséghez fűződő viszonyára.

Világban-benne-létünk hétköznapi, átlagos megértése, állítja Heidegger (1927), az általa hanyatlásnak nevezett fogalommal jellemezhető – bevezetve az akárki (*das Man*) konvencionális hétköznapi értelmezettségét. Az akárki Heidegger kifejezése arra a személytelen normatív rendszerre, ami azt irányítja, amit „akárki” megért, és amelyet „akárki” végez hétköznapi tevékenységeként a társadalomban és a társadalmi szerepeinek megfelelően. Az akárki az ember saját öntapasztalatán kívül eső normatív autoritás. Amikor azonosulunk azzal, ahogyan az akárki hét-

köznapi módon értelmeződik, az egy nem-tulajdonképpeni vagy nem saját módja a lét megértésének, miközben a jelenvalólét a legnagyobb részben nem önmaga.

A tulajdonképpeni létezés Heidegger számára két dimenzióval bír, eltökéltséggel és várakozással. Az eltökéltségben az ember kisajátítja, körülfogja és megragadja a lehetőségeket, amelyekbe az ember bele van vetve vagy helyezve, beleértve azokat, amelyek az ember társadalmi helyzetéből következnek, és ezeket a választott lehetőségeket a sajátjává teszi. A várakozás Heidegger kifejezése a tulajdonképpeni „halálhoz viszonyuló lét”-re – a halál megértésére, mint folyamatosan esedékes lehetőségre, amely alkotója a létezésünknek, a jövőnek és a végességnek. A halálra történő tulajdonképpeni várakozás, mint a „legsajátabb” lehetőségünk, egyben teljesen „nem-kapcsolati”, individualizál bennünket, kiszakít bennünket az akárkivel való azonosulásunkból. Az ilyen tulajdonképpeniség vagy sajátlét megmutatkozik a nyugtalanság hangulatában és a kísértetiességben (otthontalanság).

A tulajdonképpeni/nem-tulajdonképpeni polaritás elsődlegessége a Lét és időben (Heidegger 1927) nyomatékosan utal az ennek megfelelő elsődlegességre Heidegger saját, vonatkozó pszichológiai világában. Ezt még inkább alátámasztja az, ahogyan a polaritás két terminusának elsődlegessége átalakul a szövegben előre haladva.

Az első szakaszban Heidegger (1927) az akárki-önmagát úgy mutatja be, mint alapvetőt és lényegit (tkp. elsődlegest), mivel a tulajdonképpeni önmagalét csak származtatása vagy módosítása a nem autentikus önmagalétnek.

„A tulajdonképpeni önmagalét nem más, mint a szubjektumnak valamiféle, az akárkinek, mint lényegszerű egzisztenciáléinak egzisztens modifikációja.” (Heidegger 2004 [1927], 158)

„A jelenvalólét csak azért képes hanyatlani, mert számára a megértő diszpozicionális világban-benne-létre megy ki a játék. S megfordítva, a tulajdonképpeni egzisztencia olyan valami, ami a hanyatló mindennapiság felett lebeg, hanem egzisztenciálisan csak ennek egy módosított megragadása.

A hanyatlás fenoménje nem is a jelenvalólét „árnyoldala”, valami ontikusan felbukkanó tulajdonság, mely a létező értelmetlen aspektusának kiegészítésül szolgálna. A hanyatlás magának a jelenvalólétnek egy *lényegbeli* ontológiai struktúráját leplezi le, amely nem az árnyoldalt határozza meg, hanem ez konstituálja napjait a mindennapokban.” (Heidegger [1927] 2004, 211-12)

Ezzel szemben a Második szakaszban a tulajdonképpeni látszik inkább elsődlegesnek, miközben a nem-tulajdonképpeni tűnik származtatottnak:

„A nem-tulajdonképpeniség a tulajdonképpeniség lehetőségén alapul.” (uo. 301)

„Megmutatkozott, hogy a jelenvalólét mindenekelőtt és többnyire *nem* önma-
ga, hanem beleveszett akárki-önmagába. Ez tulajdonképpen önmaga egzisz-
tens modifikációja.” (uo. 367-68.)

Más kontextusokban Heidegger (1927) a tulajdonképpenit és a nem-tulajdonképpenit mint „egyenlő elsődlegességűeket” mutatja be, mindkettőt például mint a jelenvalólét időlegességében gyökerező alapvető egzisztenciális lehetőséget eredzeti (uo. 404.). Ciaffa úgy vélekedett, hogy a „problémás gyerek”(Ciaffa, 1987, 50.) az, aki felelős az olyan nyilvánvaló következetlenségekért, mint Heidegger (1927) kétértelmű hanyatlás koncepciója. Mi kifejezetten úgy véljük, hogy Heidegger koncepciója két teljesen különböző jelentést kapcsol össze. Mint egy egzisztenciálé (azaz mint a létezés szükséges és univerzális struktúrája), a nem-tulajdonképpeniségbe hanyatlás vonatkozik elkerülhetetlen belevetettségre a társadalmi szokásokba, gyakorlatba és normativitásba, amelyekkel azonosulunk. Ebben az értelemben véve már most is hanyatlunk. Ezzel szemben Heidegger a hanyatlás kifejezést arra is használja, hogy kifejezze a motivált, védekező, megnyugtató menekülést az akárki nem-tulajdonképpeni illúzióiba, hogy elkerüljük a tulajdonképpeni halálhoz-való-létben kapcsolódó szorongást és kísértetiességet. Ahogy egyikünk (Stolorow, 2007a) megjegyezte, Heideggernek az egzisztenciális szorongás elől való menekülésről szóló értekezései nagyban hasonlítanak a traumatizált állapotok elhárítását ecsetelő klinikai leírásokra.

A jelentések ilyen összevonása – a hanyatlás, mint a priori univerzálé és a hanyatlás, mint motivált menekülés³ – meglehetősen szokatlan Heideggertől (1927), akinek nyelvhasználata a *Lét és Időben* legnagyobb részben különösen precíz és szigorú. Ez arra enged következtetni, hogy a tulajdonképpeni/nem-tulajdonképpeni polaritás különösen problematikus volt saját pszichológiai világa számára (azaz hogy az individualizált saját létért folytatott küzdelem érzelmileg jelentős tétellel bírt számára). Hasonló következtetést lehet levonni Critchley (2002) szerint bizonyos enigmatikus kifejezésekből, amelyeket Heidegger létezésünk jellegének leírására használ: a jelenvalólét *belevettség*; a jelenvalólét *faktikus létezés*. Ezek a talányos kifejezések azt jelzik, hogy bele is vagyunk vetve vagy ki vagyunk szolgáltatva egy faktikus szituációnak, amely felett nincs hatalmunk és hogy annyiban vagyunk urai a saját létezésünknek, amennyiben a jövőbe vetítjük magunkat és sajátként

3 A hanyatlás kifejezés erősen utal Heidegger katolikus hátterére, és a megkülönböztetés az a priori hanyatlás és a motivált zuhanás között párhuzamba állítható az eredendő bűn és az elkövetett bűn közötti megkülönböztetéssel.

ragadunk meg ott lehetőségeket. A jelenvalólét Heidegger számára egy és ugyanabban az időben radikálisan meghatározott és radikálisan cselekvéshez kötött, ami megint csak arra utal, hogy az individualizált, cselekvéshez kötött önmagát kialakítása nagyon fontos kérdés volt számára. Lehetséges, hogy a jelenvalólét lényegében rejlő talány – az odavetett belevetettségek, a meghatározott cselekvéshez kötöttségnek, a nemsaját-egzisztencia elsajátításának talánya – magának Heideggernek az enigmatikusságát tükrözi, a filozófusét, aki olyan sokkal járult hozzá az emberiségről alkotott képünk felszabadításához a dehumanizáló objektifikáció uralmával szemben, de aki át is adta magát egy szörnyű politikai tömegmozgalomnak, amely egyedülálló a történelemben abban a tekintetben, ahogy de-individualizált és megsemmisítő módon objektifikált?

TULAJDONKÉPPENI KAPCSOLTSÁG

Több értelmezés (Lacoue-Labarthe 1990; Vogel 1994; Critchley 2002) is úgy véli, hogy Heidegger (1927) tulajdonképpeni kapcsolatiság koncepciója eléggé elszegényített, mivel nagyrészt az *Együtt-létnek* nevezett egzisztenciálénak két aspektusára korlátozódik. Az első arra épül, amit *szerető gondoskodásnak* hív, és csak futólag értekeznek róla. A *tulajdonképpeni szerető gondoskodásban* örülünk és bátorítjuk a másik individualizált sajátletét, felszabadítva őt a „legsajátabb” tulajdonképpeni lehetőségeire, ahelyett hogy ezeket átvennénk tőle saját céljainkra.

Heidegger (1927) a tulajdonképpeni kapcsolatiság egy másik aspektusát javasolja a tulajdonképpeni „történetiség” kontextusában kibontva, amelyben a jelenvalólét úgy értelmezi magát, mint „kifeszülést” az élet és a halál között (uo. 427), vagyis amit a végessége kapcsán a *sorsának* nevez.

„Ha azonban a sorsszerű jelenvalólét mint világban-benne-lét lényegszerűen a másokkal való együttlétben egzisztál, akkor történése együttes-történés, és mint *történelmi sors* határozódik meg. Ezen a közösség, a nép történetét értjük. ... Az ugyanabban a világban való egymássalétben és meghatározott lehetőségekre való elhatározottságban a sorsok már eleve irányítottak. Csak a közlésben és a harcban válik szabaddá a történelmi sors hatalma. A jelenvalólét sorsszerű történelmi 'nemzedékében' és a nemzedékével alkotja a jelenvalólét teljes, tulajdonképpeni történést.” (uo. 442)

A tulajdonképpeni együttlét ezen második aspektusának rövid, de háborgozató leírásában az individualitásra épülő tulajdonképpeniség hirtelen - és Heidegger (1927) szokásos gondolati szigorúságát nélkülözve - átalakul egy nép⁴ közös egységévé egy közös, eltökélt harcban, hogy beteljesítse kollektív végzetét. Ugyan-

4 Eredetiben: Volk (A ford. megj.)

csak hátborzongató módon, három bekezdéssel lejjebb, a tulajdonképpeniség a lojalitás küzdelmévé válik, amelynek célja, hogy egy kiválasztott hős által kitaposott ösvényt kövesen (uo. 443. Azt szeretnénk itt hangsúlyozni, hogy első látásra⁵ a tulajdonképpeni kapcsolatiságnak sem az egyik, sem a másik Heidegger által feltételezett nem tartalmazza a valamilyen tulajdonképpeni másiknak a megbecsülését, amelyet a szeretet létmódja felfedne. Valójában egyikünk sem emlékszik rá, hogy valaha találkozott volna a szerelem szóval a *Lét és időben*. Úgy tűnik, Heidegger művében azt állítja, hogy az individualizált önmaga-lét fellelhető a halál nem-kapcsolatiságában, de egy másik szerelmében nem. A tulajdonképpeni együttlét ilyen szűk koncepciója erőteljes mértékben arra utal, hogy személyes életében a kapcsolati tapasztalatok elszegényedtek.⁶

FEJLŐDÉSI KÉRDÉSEK

Keveset írtak Heidegger korai gyermekkoráról és meghatározó fejlődési tapasztalatairól. Ezen nehézség ellenére arra következtettünk, hogy az individualizált önmaga megtalálása érzelmileg erősen telített és problematikus kérdés lehetett számára, amit különösen világosan mutat meg konfliktusokkal teli harca, hogy leváljon a katolikus egyháztól és családjá katolikus örökségéről, de egyúttal fenn is tartsa a folytonosságot. (Safranski, 2000).

Heidegger apja sekrestyés volt a Szent Márton katolikus templomban, Messkirch vidéki kisvárosban, ahol a család az „egyház fennhatósága alatt” élt (Safranski 2000, 20). Gyermekkorát valóban behálózták a katolikus egyház szokásai és gyakorlata. Életrajzírója, Safranski írja:

„A ‘sekrestyésfúknak’, Martinnak és öccsének segíteniük kellett a templomszolgálat ellátásában. Ministráltak, virágot szedtek a templom díszítéséhez, ők kézbesítették a pap leveleit a városban, és ők harangoztak.” (uo. 19)

5 Közelebbről megnézve (Stolorow 2007b) kiderül, hogy Heideggernél (1927) a tulajdonképpeni szerető gondoskodás koncepciója bemutatható úgy, mint ami sokkal gazdagabb formában tartalmazza a kapcsolatiságot, de a mi céljaink számára itt most itt fontosabb, hogy ő maga ezeket egyáltalán nem fejtette ki.

6 Amint látni fogjuk, bizonyos más, mind személyes, mind filozófiai kontextusokban, Heidegger (1929) elég ékesszólóan írt a szerelemről. Csakhogy a „szerelem” amiről írt, teljességgel nárcisztikus kapcsolatnak tűnik, sokkal inkább a szelf kiterjesztéséről, mint a másik nagyra értékeléséről vagy akár elismeréséről szól. A tulajdonképpeni szerető gondoskodás és a szerelem koncepciójának heideggeri nézőpontjából a traumatikus veszteség csakis az a fajta veszteség lehet, amely a másiknak a szelf kiterjesztésében betöltött szerepét érinti, nem pedig a kincsként becsben tartott másik elvesztését. Mint ahogy később kimutatjuk, elsősorban ennek a funkciónak az elvesztését tapasztalta meg Heidegger, amikor szerelmével és múzsájával, Hannah Arendtel megszakadt a kapcsolata.

„A szüleik vallásosak voltak, de Fritz Heidegger emlékei szerint mentesek minden fanatizmustól és felekezeti szűklátókörűségtől. A katolicizmus annyira vérrüké vált, hogy nem volt szükségük hitük védelmezésére, vagy arra, hogy azt másokkal szemben érvényesítsék. Ezért döbbsentette meg őket annyira, amikor Martin letért a ‘helyes útról’ amely számukra magától értetődően az egyetlen út volt.” (uo. 22).

Heidegger alsó-középosztálybeli szülei nem tudták elősegíteni fiuk egyetemi tanulmányait, és a szemináriumot csak az egyház támogatásával és anyagi segítségével látogathatta. Egyre ambivalensebbé váló kötődését az egyházhoz tovább bonyolította anyagi függése, amely egy tizenhárom éves időszakon át tartott. A filozófiával való megismerkedése eredményeképpen gondolkodása eltávolodott a katolikus világszemlélettől. Ez az eltávolodás, valamint az individualizáció akadályozottsága az egyház által megkövetelt konformizmus miatt élénken kiviláglanak egy szarkasztikusan megfogalmazott passzusból, amely Engelbert Krebshez írt 1914-es levelében olvasható:

“Már csak a filozófiáról szóló motu proprio [feltehetően egy pápai ediktumra utal, amely megkívánta a katolikus papoktól és tanároktól egy hűségnyilatkozat aláírását, amely elutasítja a modernizmus gondolatait] hiányzott nekünk. Talán Te, mint ‘tudós’, javasolhatnál egy jobb procedúrát, ami által bárki, aki úgy érzi, hogy támadt egy önálló gondolata, kiemeltethetné az agyát és olasz salátát rakathatna a helyére.” (Idézi Ott 1993, 81)

A levélrészletet Ott így kommentálja:

“Jól elképzelhető a belső dilemma, amellyel a fiatal Heidegger szembetalálta magát: egyszerű szülők gyermeke, aki újfent a katolikus egyház anyagi támogatásától függ ... biztos tudatában annak, hogy neki is tartania kellett magát a szabályokhoz.” (Ott 82)

Safranski tovább fűzi ezt a gondolatmenetet:

“Heidegger még akkor is az egyháztól függött, amikor önmagában már megtette az első lépéseket, amelyek a katolicizmustól való elszakadáshoz vezettek. Alkalmazkodnia kellett az elvárásokhoz, és ez megszégyenítette őt...” (Safranski 2000, 23).

Heidegger mélyülő konfliktusa a katolikus egyházhoz való kötődése kapcsán végül (de csak ideiglenesen) pszichoszomatikus megoldásba torkollott. Mindössze

két héttel az után, hogy belépett a Jézus Szíve Társaságba mint novícius, orvosi okok miatt elbocsátották, mert „szívproblémákra” panaszkodott. Amikor két évvel később ezek a panaszok kiújultak, abbahagyta a papi képzést. Evidensnek látszik számunkra, hogy lelki konfliktusa, hogy elhatárolja magát az egyháztól, és ezáltal vérségi családjától is, olyan roppant intenzív volt, hogy növekvő elégedetlensége a katolicizmussal csakis szomatikusan volt érzékelhető, fizikai szívpanaszok formájában; és hogy lelki élete felett csak úgy tudta megőrizni az uralmat, hogy pszichoszomatikus tüneteket produkált.

HEIDEGGER ÉS ARENDT

1927-es mesterműve, a *Lét és idő* befejezésének háttérében zajlott szenvedélyes szerelmi viszonya tanítványával, Hannah Arendttel. Egyetértünk Safranskival, (uo. 209), hogy Arendt tartós érzelmi támasza és múzsája volt Heideggernek éppen legtermékenyebb időszakában. Úgy véljük továbbá, hogy Arendt későbbi eltávolodása és érzelmi visszavonulása kapcsoltuk intimitásától jelentősen hozzájárult Heidegger pszichológiai összeomlásához, és ennek élete végéig súlyos következményei maradtak számára.

Arendt, aki akkor 18 éves volt, 1924-ben találkozott Heideggerrel, amikor felvette filozófiai szemináriumát a Marburgi Egyetemen. Kapcsolatuk úgy kezdődött, hogy Heidegger meghívta, hogy jöjjön be hozzá a fogadóórájára. A férfi 17 évvel volt nála idősebb, házasságban élt, amelyben két fiút nevelt. Heidegger találkozását Hannah-val úgy írta le később, mint élete „nagy szenvedélyét” (uo. 210). Ezt a kapcsolatot fellángolásától kezdve úgy élte meg, mint ami varázslatos módon átalakítja korábban magányos intellektuális kutatásait. Arról írt Arendtnek, hogy hogyan foglalta bele magát a diáklány létét a munkájába, hogyan tört be drámai erővel jelenléte az életébe, mérhetetlenül gazdagabbá téve és kitágítva azt, és hogyan fonódott össze kibonthatatlanul a sorsuk⁷:

„...mostantól része leszel az életemnek ami veled együtt fog gyarapodni”
(Ludz, 3)

„a munkámban fogsz élni” (uo. 16)

„Rengeteg energiával érkezem a munkámba. Ebben Neked is részed van.” (uo. 31)

⁷ A leveleket a *Letters: Hannah Arendt and Martin Heidegger 1925-1975* (s.a.r. Ursula Ludz, 2004) c. kötetből idézzük.

„Te és a Te szerelmed a munka és a létezés része az én számomra” (uo. 37)

Heidegger Arendtre adott különféle reakciói, azon túl, hogy bemutatják a neki szánt szerepet a szelf-érzés kiterjesztésében, azt is tükrözik, ahogyan a férfi önmagát látja, ahogyan kiszolgálja Arendt az irányú igényét, hogy az felismerhesse saját tulajdonképpeniségét, hogy teljesen kifejlődjön, és kifejezhesse „legbensőbb nőies lényegét” (uo. 4.). Később visszatekintve arra a találkozásra, amikor Heidegger a fogadóóráján kereste fel, azt írta:

„Álmodozom arról a fiatal lányról, aki egy esőkabátban, csendes, nagy szemébe behúzott kalappal először lépett be az irodámba, és halkán és szégyenlősen adott rövid választ minden kérdésre” (uo. 9)

Erre a szemérmes fiatal lányra egyre inkább úgy tekintett, mint aki a küszöbén áll annak, hogy kifejlessze és kifejezze igazi természetét, átalakítsa „a lány-mivoltának vágyait, virágzását és nevetését” „végtelen adakozássá és szépséggé” (uo. 5). Heidegger kifejezetten és ismételten meghatározta saját helyét ebben a folyamatban, ahogyan hozzásegíti Arendtet annak felszínre hozásában, amit leginkább esszenciális női jellegzetességének látott: „Az én hűségem hozzád csak abban fog segíteni hogy hű maradj magadhoz ... [megtaláld] az utat a legbensőbb énedhez, a legtisztább feminin lényegedhez” (uo. 3). „Tudok vigyázni rá, hogy ne törjön bened össze semmi, és ami idegen tőled... behódoljon” (uo. 5).

A levelekben illetéknéppen annak a két összefonódó témának az erőteljes jelenlétét tapasztaljuk, amelyek átjárták Arendt-hez fűződő kapcsolatának élményét. Az egyik az, hogy tükörként tekintett a lányra, hogy önnön szelférzését kiterjeszthesse, a másik, hogy úgy látja a lányt, mint aki megismétli az ő útját a tulajdonképpeniség felé, míg önmagát úgy, mint Hannah segítőjét ezen az úton, amelyen az saját esszenciális női természetét megvalósítja.

A szerelmi kapcsolat a Heidegger által felállított szabályok között zajlott. Szigorúan tartották magukat a titkossághoz. Felesége illetve senki más az akadémiai körökben nem tudhatott bizalmas közelségükről. Rejtjelezett üzeneteket küldtek egymásnak, fényjeleket adtak, és titkos találkahelyeik voltak. Nagyjából egy évvel a kapcsolatuk kezdete után, ilyen nehéz körülmények között Arendt elküldött egy néhány oldalnyi naplórészletet Heideggernek, amelynek azt a címet adta, hogy *Árnyékok*. Ebben a kis esszében feltárta érzelmi élményeinek azokat a jellemzőit, amelyek korábban nem voltak részei a vele való kommunikációjának: a belső elidegenedés érzését, a zárkózottságát, amely visszafogja a környezetével és az emberekkel fenntartott kapcsolataiban. Arról beszélt, hogy életében egyre inkább magára maradt, és hogy nem volt képes személyiségének egészét birtokba venni, leküzdhetetlen „kettős természete” miatt (uo. 13). Azt az érzést is leírta, hogy mint-

ha állandóan vadásznának rá, fájdalmat és kétségbeesést, örületet, örömtelenséget és megsemmisülést érez. Bár ezek az érzések talán felnagyítottak annak következtében, hogy titkos kapcsolatot tartott fenn szeretett tanárával, úgy hisszük, hogy reflektálnak Arendt érzelmi életének hosszú időn át fennmaradó témáira is, amelyek a korai gyermekkorának tragikus körülményeiből eredeztethetőek⁸. Úgy gondoljuk, hogy naplórészlete elküldésével Arendt személyiségének és életének sötétebb oldalát próbálta feltárni. Ezen az oldalon mélyen elrejtett, zaklatott érzések is voltak, a korai gyermekkori válságok következményeképpen, a küzdelmek örökségeként. Mi volt Heidegger válasza erre a fontos üzenetre, amely oly sok mindent feltárt Arendt egész személyiségéből? Borús elmélkedéseire a férfi így válaszolt:

„Csak ott vannak árnyékok, ahol nap is van [!]. És ez a Te lelked alapzata. Te egyenesen a Te léted közepéből jöttél el, hogy közel legyél hozzám, és olyan erővé váltál, amely örökké hat egész életemre.” (uo. 16-17)

„Nem szeretnék, ha nem lennék meggyőződve róla, hogy azok az árnyékok nem te voltál, csak torzulások és illúziók, amelyet egy kívülről betörő, végtelen ön-erodálódás okozott.” (uo. 17)

„Megdöbbentő beismerésed nem fogja aláásni a hitemet a létezésed eredeti, gazdag impulzusaiban.” (uo. 17)

Amikor tehát Heidegger megismerte Arendt életének „árnyékait”, úgy reagált, hogy csak ott van árnyék, ahol nap is van (vagyis kifejezetten tagadnia kellett, hogy amit a lány feltárt, bármilyen módon meghatározta volna, hogy ő maga kicsoda). Úgy akart gondolni rá, mint „sziporkázó és szabad” valakire, mint akinek „emberi lényege meghökkentően ragyogó” (uo. 17), mint aki létének legközepében „napsugár leány”. Heidegger hitt abban, hogy kapcsolatba lépett a lány „lelkének legbelsőbb és legtisztább részével”, és azt is megerősítette, a részletes naplóbemjegyzésben leírtak ellenére, hogy „töretlen bizonyosság és biztonság uralkodott az életén” (uo. 18). Mint korábban megjegyeztük, Heidegger oly módon is idealizálta Arendtet, hogy saját felelősségének tekintette azt, hogy terelgesse őt létének eddig

8 Arendt életrajzírója, Young-Bruehl (1982) írta le ezeket a körülményeket. Szeretett apja megbetegedett (szifilisz), amikor még csak két éves volt, és a következő öt év során tanúja kellett legyen fokozatos szellemi és fizikai leépülésének és végül hosszas szenvedés után bekövetkezett halálának. A traumát, amely ebben a nehéz családi helyzetben érte, nagyrészt maga mögött hagyta és eltávolodott tőle, mivel Arendt kialakuló identitása a kifelé mutatott öröm és optimizmus körül kristályosodott ki, ő volt a „napsugár leány”, aki soha nem mutatott kifelé semmilyen gyászt vagy fájdalmat a családi tragédia kapcsán.

meg nem valósított lehetőségei felé és segítsen reményeinek és álmainak megvalósításában. Nehéz elhessegetni azt a benyomást, hogy Heidegger azért volt kénytelen tagadni a depresszió krónikus érzését, amelyet a lány a tudomására hozott, hogy megőrizhesse a ragyogó lényegéről alkotott képét a folyamat során, amikor levedli a kívülről eredő, külső hatásokat és aktualizálja igazságát a tulajdonképpeniség fényében. Emelkedett hangulatban folytatva, Heidegger kifejezte különös boldogságát amiatt, amit közös érzelmi tapasztalatnak vélt, és hogy ketten „azok vagyunk, akik vagyunk” (uo. 19). A szerelem, ahogyan Heidegger ezidőtájt megtapasztalta és leírta, olyan állapot, amely mindkettőjüket belekényszeríti a férfit vagy a nőt „legbensőbb egzisztenciájukba” (uo. 21). A viszonzott szerelem mindkét szerelmi partner számára arról szól, hogy akarja és segítse a másikat abban, hogy az legyen, aki. Heidegger az Arendthez írt későbbi leveleiben újra és újra megerősítette, hogy „varázsosan nyugodtnak és teljesen [önmagának]” érzékelte őt a valódi „eredeti önfelszabadulás” állapotában (uo. 23). Arendt képe Heideggerben rendíthetetlenül egy olyan lényé, aki megtalálta önmagát, aki felszabadított, hogy önmaga lehessen, aki leveti magáról azokat a külső, ártalmas hatásokat, amelyek énjét kikezdhethetnék. :

„...csak azt mondhatjuk, hogy a világ már nem csak a Tiéd és az enyém – hanem a miénk – csak hogy amit teszünk és amit elérünk már nem a tiéd és az enyém, hanem a *miénk*.” (uo. 19)

Heidegger határozottan kifejtette szerelmi filozófiáját is:

„Csak az ilyen hit – a hit a másikban a szerelem – képes igazán elfogadni a 'másikat' teljes mértékben. Amikor azt mondom, hogy az örömöm benned nagy-szerű és egyre nő, ez azt jelenti, hogy hiszek mindabban is, ami a te történeted. Nem állítok fel egy ideált [!] – és még ennyire sem vonz, hogy oktassalak... Te – csak ahogy Te vagy ... így szeretlek Téged (uo. 25).

Heidegger úgy összegezte benyomásait az Arendt iránt érzett szerelem élményéről, hogy leírta, hogyan segítette hozzá Hannah-t ahhoz, hogy kapcsolatba kerülhessen saját tulajdonképpeni énjével:

„... az új béke, ami elterül az arcodon olyan, mint a tükröződése – nem is egy szabadon áradó gyönyörűségnek – hanem az állhatatosságnak és jóságnak, amiben te teljesen önmagad vagy” (uo. 26)

Heidegger igénye arra, hogy Arendt megismételje és tükrözze az ő saját küzdelmét a tulajdonképpeniséggel, arra vezette őt, hogy eltérjen az intenzíven személyes

kommunikációtól, amellyel a lány próbálkozott, amikor elküldte neki kis esszéjét *Árnyékok* címmel. Ez a fordulat, együtt azzal a folytonos feszültséggel, amely kapcsolatuk szigorú korlátaival járt, 1926 vége felé oda vezetett, hogy Arendt kezdett visszahúzódnival tőle. A következő években Arendt tudósította őt más férfiakkal folytatott szerelmi kapcsolatairól, majd arról is, hogy 1929-ben házasságot kötött első férjével..

Bár Heidegger nem adta nyíltan jelét, úgy véljük, hogy múzsájának és szerelmének az elvesztése jelentős hatással volt képességére, hogy fenntartsa saját énjébe és az életművébe vetet hitét. Vizsgáljuk meg, milyen érzelmi helyzetbe került Heidegger Arendt szerelmének elvesztése után.

A személyes megsemmisülés válsága Arendt eltávolodása Heideggertől nagyjából egybeesett a *Lét és idő* 1927-es befejezésével. Erről a művéről azt írta szerelmének, hogy annyira igénybe vette, mintha „valakinek a szívét tépték ki volna a testéből” (uo. 40)⁹. Milyen tapasztalatot jelentett számára az, ahogy könyvéta tágabb külvilág fogadta ebben az időszakban Arendtnek 1932-ben azt mondta, könyvét „reménytelen értetlenség fogadta” (uo. 53). Safranski (2000) leír továbbá egy húsba vágó epizódot, amelynek során Heidegger a *Lét és idő* frissen megjelent példányát anyja halálos ágyára helyezte. Anyja mély kétségbeesésben és csalódottan halt meg, minthogy fia a katolikus egyháztól ilyen messze távolodott. Tekintettel arra, hogy édesanyja teljességgel képtelen volt fia mesterművének akár alapvető aspektusait felfogni, úgy gondoljuk, hogy a könyv elhelyezése a halálos ágyon egy utolsó, hiábavaló és patetikus kísérlet volt arra, hogy igazolja létét és elfogadást nyerjen az eltérő úthoz, amelyre élete és gondolkodása vezette.

Két téma jelenik meg Heidegger filozófiai írásaiban abban az időszakban, amelyet egyrészt Arendt elvesztése határoz meg, másrészt az, hogy lelkesedni kezd a náciizmus iránt. Ezek a témák kifejezik küzdelmének feszültségeit, miközben a személyes megsemmisülés mélyülő válságával kellett szembenéznie. Az első téma a „Semmi”, amelyet a *Mi a metafizika?* (Heidegger 1929) című esszéjében dolgozott ki. A munka bevezető részében Heidegger felteszi a kérdést, hogy mi az, ami minden pozitívan létező létet megkülönböztet: ez pedig a semmi. Ahogy halad előre az esszé, a semmi kezd felvenni egy különös létezési formát, mint egy entitás a saját jogán, és úgy írja le, mint amivel az ember „találkozhat”, és mint ami birtokolja saját független életét és tulajdonságait, és végül eléri a létező lét manifestációja előfeltételeként a létezés státusát. Mit jelenthet a személyes síkon az, hogy Heidegger, két évvel szeretett Arendtjének elvesztése után, ilyen gondolatokkal foglalja le saját magát? Utalhat gondolkodásának érzelmi kontextusára, amit ő maga mond, amikor azokról a körülményekről beszél, ahogy a jelenvalólét – az emberi lény – felismerheti magát mint létezőt a létezők között, és az ellenkező

9 A *Lét és idő* írásának időszakában Heidegger belenézett a semmi szakadékába, de miközben belenézett, ott volt mellette megtartó múzsája az oldalán. Miután elvesztette őt, elviselhetetlenül egyedül kellett szembenézzen a szakadékkal, anélkül, hogy egzisztenciális szorongásának kapcsolati otthona lett volna.

körülményt, amelynek során a semmivel találkozik. Ezen érvelés szerint a saját egzisztencia mint létezők közötti létező felismerésének revelációja megjelenik abban az örömben, amelyet annak az ismerése jelent, akit szeretünk. Az ilyen szerelem egy olyan tapasztalattal szolgál, „melyben valaki így vagy úgy ’van’, lehetővé teszi, hogy általa áthangolva az egészben vett létezőben tartózkodjunk.” (Heidegger [1929] 1994, 20) Ez a megállapítás, úgy gondoljuk, tükrözi azt a felvillanyozó tapasztalatot, amit Heidegger megélt Arendt iránti szerelmében, az otthon levés érzését és a felerősített és ezzel összefüggésben megélt saját létének érzését. Vessük össze ezzel azt, hogy Heidegger művében milyen körülmények között lehet a semmivel találkozni: ez a szorongás hangulata. Ebben az érzésben, amelyet meg kell különböztetni a meghatározott félelemtől, amelyet bennünk egy adott tárgy vagy személy ébreszt, nem vonatkozik különösképpen semmire, nincs azonosítható tárgya. A fejtegetés az érvei szerint a szorongás hangulatához tartozik, hogy nincsen semmi, amire az ember ilyenkor összpontosíthatna. Heidegger ezek után azt állítja, hogy szorongóvá válásnak ebben a meghatározatlan, azonosíthatatlan állapotában a semmi felfedi magát előttünk:

„...a szorongás lebegtet bennünket, mert az egészében vett létezőt hagyja elsiklani. Ebben az rejlik, hogy a létezővel együtt mi magunk – ezek a létező emberek – elsiklunk. ...A szorongás belénk fojtja a szót. Minthogy az egészében vett létező elsiklik és így éppen a Semmi tolakszik felénk, ezt látván minden ’van’-mondás hallgat. ... A szorongás alaphangulatával eljutottunk a jelenvaló létnek ahhoz a történéséhez, melyben a Semmi megnyilvánul és amelyből kiindulva ki kell kérdeznünk.” (uo. 22-23)

A szerelem teszi lehetővé önmagunk felfedését mint a létezők közötti létezőét, sugárzóan élőként és mint aki részt vesz abban a világban, amelyet megoszt a szerelmével. A szorongás lebegteti az embert, a létezők világa eltűnik, és a Dasein belép a „megigéző nyugalom” (Heidegger [1929] 1994, 24) állapotába, amelyben még a maga számára is eltűnik. Tükrözheti-e ez a két állapot – a szerelem és a szorongás – Heidegger saját változó érzelmi tapasztalatait, amint átélte Arendt, élete szerelmének elvesztését? Vajon Heidegger csak akkor döbbsen rá teljes mértékben az Arendt-szerelem én-érzést megtartó erejére, amikor már az elvesztésének folyamata zajlott? Amint Arendt eltávolodott tőle és átadta magát másokkal való kapcsolatoknak, amint bámulatos erőfeszítéssel végére ért a *Lét és időnek* (Heidegger 1927), amit értetlenség fogadott, amint édesanyja meghalt a keserű csalódást átélve, hogy fia elidegenedett tőle, vajon azt érezte-e Heidegger, hogy a világ faképnél hagyja és identitását is elveszti?

A második tárgyalt téma Heidegger gondolkodásának ebben a korszakban arra az egyre aktívabb szerepre vonatkozik, amelyet filozófiájának szánt a társadalom és

a történelem egészének alakításában. Platón ismételt tanulmányozásából merítve inspirációt két fajta filozofálást különböztetett meg: (a) a filozófiát, mint üres csevegést, amelynek nincs valódi hatása az életre és a világra, amely el kell viselje „saját lényegének semmissé és tehetetlenné válását” (idézi Safranski 2000, 319) valamint (b) a tulajdonképpeni filozofálást, amely kiváltja az „igazság történést”, amely a megfelelő történelmi pillanatban elérheti „az uralkodó magától értetődőség” szféráját (idézi Safranski 2000, 319). Amire szükség van, gondolta, az az, hogy a filozófia mint hathatós entitás, amely elég erőteljes, hogy alakítójává legyen egy gyökeres változásnak az emberiség jövőjét illetően, „uralkodjon a korán”. Az ilyen gondolatokban egy olyan eldologiasodási tendenciát látunk, hogy a filozófiai gondolkodás kitörjön a csak reflexiókra kiterjedő helyzetéből és kauzális erőt nyerjen ahhoz, hogy közvetlenül cselekedjen a társadalomban időben és térben. Az ilyen eldologiasítás, amely, mint láttuk, jelen van a Semmi koncepciójának kialakításában is, egy elviselhetetlen beszűkülésre utal Heidegger érzéseiben, a „semmissé és tehetetlenné” válás közeledő veszélyének érzékelése során, amely eljuthat a személyiség létezésének megszűnéséig. Az én-elvesztés és a világ-elvesztés ilyen érzései kontextusában jutott el a nemzeti szocializmus dicsőítéséig. Meggyőződésünk, hogy a náci ideológia elfogadásában, és – ha csak időlegesen is – egy rövid időszakra, 1933-34-ben a náci politika támogatásában, Heidegger megpróbálta feltámasztani magát és visszahozni saját erőteljes individualitását, mint a saját sorsát irányítani képes személyét. Paradox módon ez a kísérlet tartalmazta saját maga ellentétét is, mert a náci pártba való belépéssel és a náci érdekek képviselésével a tudományos világban egyben pusztá eszköze lett egy diktatórikus, dezindividualizáló hatalomnak.

HEIDEGGER NÁCIZMUSA, MINT FELTÁMADÁSI IDEOLÓGIA

1931 és 1932 fordulóján Heidegger állítólag érdeklődni kezdett a nemzetiszocialista párt iránt (Safranski 1994, 326) azt gondolva, hogy a nácik az egyetlen alternatívát jelentik a kommunista hatalomátvétellel szemben. Miután Hitler kancellár lett 1932-ben, majd 1933 elején az abszolút hatalmat is magához ragadta, Heidegger teljes lelkesedéssel úgy értelmezte a nemzetiszocialista forradalmat, mint egy „jelenvalólét-uraló eseményt”, amely előzmény nélküli a világtörténelemben. A nácik hatalomra jutását saját filozófiai gondolatainak témájává emelve Heidegger úgy vélte, hogy Németország feltámadása az ő vezetésük alatt egyben cselekvésre való felhívás is a filozófia számára. Elképzelése, hogy a filozófia „uralkodjon a korán”, jól megfért azzal a lehetőséggel, amelyet abban látott, hogy részese legyen az országon végigsöprő forradalmi változásoknak. Heidegger elfogadta a Freiburgi Egyetem rektori posztját 1933-ban, formálisan is belépve a náci pártba, és ismételten kifejezve elköteleződését Hitler uralma mellett. A híres rektori beszéd, amelynek címe *A német egyetem önmegnyilatkozása* (Heidegger 1933), amelyet hivatalba

lépésekor mondott, hemzseg az olyan képektől, amelyek a tulajdonképpeni individualizált önmaga-lét megőrzésére és felemelkedésére vonatkoznak. Úgy véljük, hogy ebben a beszédben Heidegger mind a német egyetemmel, mind pedig a német nemzettel, mint egésszel azonosult.

Bár Heidegger kifejezett támogatója volt a náci hatalmi struktúrának rektori megbízatása idején, szövegközeli olvasásban a megjegyzései egészen álomszerű elképzelésként mutatkoznak meg arra vonatkozóan, hogy a náci forradalom valójában mit is jelent. Valójában éppen olyan keveset értett meg a náci mozgalom valóságából, mint amilyen kevéssé értette meg egykori szerelmét, Hannah Arendtet. Filozófiai témává emelve a politikai fejleményeket, úgy értelmezte a náci hatalomátvételt, mint egy „jelenvalólét-uraló eseményt”, a létnek magának a fellendülését, amely a történelmi valóságban realizálódott. Amit ő úgy látott, mint a nemzeti hatalom visszaszerzése és a büszkeség, amelyet a nácik hoztak magukkal, öszeolvadt minden létezőnek az „ősi követelésével”, hogy „saját lényegét megőrizze és megmentse” (Safranski 1994, 380).

Heidegger látomásában az emberiség történetében egy második kezdet korszakalkotó lehetősége merül fel – az első ugyanis az antik görögök kora volt – és az egyetemek szerepét ebben úgy festette le, hogy ott épül majd meg az új szellemi és spirituális világ a német nemzet és az egész emberiség számára.¹⁰

Egyetértünk Safranskinak azzal a következtetésével, hogy Heidegger lényegében áthelyezte a nemzeti szintérre, amit addig kizárólag tiszta ontológiaként értett. Támogatván a német népszavazást a Népszövetségből való kilépés mellett, Heidegger ezt a kilépést a nemzeti tulajdonképpeniség mozgalmának tekintette. Mint a német egyetem is, a hazája „érvényesülni akart”, hűen legbelső lényegéhez, a lét koncentrált lökését adja az emberi világnak.

Az egyes ember lényege ebben az álomban nem kísérletként mutatkozik meg a mindenkori enyémvalóság (*Jemeinigkeit*) tulajdonképpenivé tételében, amint azt korábban a *Lét és idő* leírta (Heidegger 1927). A megváltást inkább abban lehet megtalálni, hogy csatlakozunk másokhoz a dicsőséges jövő mindenki által osztott látomásában. Újfent paradoxont és iróniát látunk az ilyen megfogalmazásokban, amelyek végső soron az önmegvalósításhoz vezető ösvényt úgy írják le, mint amihez hozzátartozik az én feladása a „mi” totalitáriánus mozgalmának oltárán.

Heidegger 1934-ben lemondott a Freiburgi Egyetem rektori pozíciójáról, mert úgy gondolta, hogy a náci mozgalom nem volt elég hatékonyan forradalmi a politikájában, elárulva a saját „belső igazságát és nagyságát” (idézi: Safranski 2000, 413).

10 Thomson (2005) ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy Heidegger grandiózus és autoritáriánus felhívása az egyetemi reformra megjeleníti ambícióját, hogy ő válhasson „az egyetem és ezáltal a nemzet spirituális vezetőjévé”, és hogy „a filozófia újra felkerüljön a trónjára mint a tudományok királynője” (116).

Úgy tűnik, hogy miután visszavonult az aktív politikai szerepvállalástól, még továbbra is nemzete politikai forradalmát asszociálta a Létről szőtt álmaival, azzal, hogy a Lét önmaga az 1930-as években megpróbált a világra rátörni olyan módon, ahogy egyszer sem az antik görögök kora óta. Ez a gondolat a mi következtetésünk szerint kikristályosítja Heidegger saját abbéli küzdelmét, hogy feltámassza saját megkülönböztetett én-mivoltát a személyes megsemmisülés elhúzódó válságával szemben.¹¹

A LÉT HIPOSZTAZÁLÁSA HEIDEGGER KÉSEI FILOZÓFIÁJÁBAN

Miután lemondott a rektorságról és kivonta magát a politikai tevékenységből, Heidegger visszavonult a magányos filozófiai reflexiók világába, amelyet ő „kunyhó-lét”-nek nevezett el. Megpróbálta újra felépíteni önmagát, elfordulva a politikától, visszatérve a szellemiséghez, elfordult politikai hőstől, Hitlertől, és új hőst talált, a költő Hölderlint, aki kalauza lett a spirituális újraébredésben. Ezzel együtt járt, hogy a „fordulat” Heidegger filozófiájában (Young 2002) új lendületet kapott, és a lét koncepciója átalakult. Szemben a *Lét és időnek* (Heidegger 1927) a létezők megfejthetőségére és megérthetőségére vonatkozó utalásaival, itt a Lét valamiféle isteni erő hatalmával bír. A *Seinből Seyn* lett.

Hölderlin költészetében Heidegger megtalálta a visszatérés erőteljes témáját – a visszatérést az otthon-léthez, vagy az otthonossághoz, a kályhához és az otthonhoz, az eltűnt szentséghez és az istenekhez (Heidegger 1984). Abban, hogy Heidegger átvette ezt a képalkotási formát, erőteljes, erőteljes kifejeződését látjuk annak, hogy szerette volna helyreállítani a kötelékeket, amelyek elvesztek individualizált önmaga keresése során – mint például kapcsolatát anyjával és a gyermekkori katolikus családdal.¹² Ebben a kontextusban a Lét (Seyn) egyre erősebben teologizálódott, olyan kifejezések jellemezték, mint az *Eredet*, a *Forrás*, a *Szentség*, az *isteni ragyogás* és az *ismeretlen Isten* (Young 2002).

Idő és lét (Heidegger, 1968) című előadásában, megfordítva a *Lét és idő* (Heidegger, 1927) sorrendjét, Heidegger konkretizálja kései filozófiájának „fordulatát”. Ebben az 1968-ban tartott előadásában Heidegger ismételten olyan a kifejezések használt,

11 Safranski (2000) szerint a háború után - feltehetően arra adott reakcióként, hogy szembe kellett néznie az Igazoló Bizottsággal, valamint azzal, hogy eltilthatták az egyetemi katedrától - Heidegger „testi és lelki összeomlást élt át ... és pszichoszomatikus kezelésben részesült” (Safranski 351). Heidegger nyomorúságos hallgatása a náci mozgalomban vállalt részvételéről és a bűnbánat hiánya vajon kísérlet volt-e arra, hogy megvédje szétmálló szelf-érzetét a további megsemmisüléstől, tartva az őt ért kritikus támadások hatásától?

12 Ez a vágyakozás úgy tűnik, már akkor is motiválta Heidegger filozofálását, amikor 1929-1930-ban előadásokat tartott a metafizikáról, és [Novalis töredékét továbbgondolva – a ford.] ezt írta: „Filozófia, metafizika – honvágy, szenvedélyes vágyódás aziránt, hogy mindenütt otthon legyünk...” Heidegger 2004, 28.

mint a *jelenlétet ad, létet ad, és hogy időt ad*, amelyekben a harmadik személyű általános alany egy misztikus „határozott célra elrendelés eseménye” (*Ereignis*), amely valamilyen módon meghatározza a Létet, az időt és az egységüket. Az ember jellemzője, hogy „állandóan a ’létet adó’ ajándékában részesül” (Heidegger 1968, 12.), ami kísértetiesen hasonlít a katolikus dogmatika kegyelem felfogására. A Lét (Seyn) egyfajta *küldött* isteni energiává vált, mint a katolikus miszticizmusban, a megfelelő befogadóképességgel bíró emberi lény számára reveláció jelleggel. Úgy gondoljuk, hogy a Lét fokozatos hiposztazálása, sőt istenítése Heidegger kései filozófiájában ellentétként szolgált arra a megsemmisítő egyedüllétre, amelybe őt a tulajdonképpeni önmaga-lét keresése vetette. Az ilyen irányú mozgás a nem-léttől a lét megtestesítéséig, amely Istenné válik, szintén jellegzetesen katolikus. Heidegger kései filozófiájában a „fordulat” ezért valójában egy *vissza-fordulás* volt gyerekkorának katolikus hagyományához, egy ön-helyreállító álom a visszatérésről az otthon-létbe még egyszer.

KONKLÚZIÓ

Számunkra úgy tűnik, hogy Heidegger pszichológiai sebezhetősége, amely hozzájárult a náciizmus felé fordulásához, valamint ahhoz, hogy fokozatosan hiposztazálta a létet, korai filozófiájának gazdagító, úttörő meglátásainak kialakulását is befolyásolta. *Csakis* egy olyasvalaki állhatott elő megérthetőségünk alapvető struktúráinak értelmezésével, aki számára a megkülönböztetett Lét monumentális, rabul ejtő kérdéssé vált; ezek átjárják a *Lét és idő* (Heidegger, 1927) lapjait. A világban-benne-lét koncepciója, mint elsődleges kontextuális egész – a poszt-karteziánus filozófiai gondolkodás sarokköve – érthető úgy, mint ami megnyugvást jelentett számára a megsemmisítő izoláció állandó fenyegetésével szemben, amely számára beépült a tulajdonképpeni önmaga keresésébe. A tulajdonképpeniség és otthontalanság, a legsajátabb önmaga-lét és a radikális nem-kapcsolatosság mind Heidegger személyes élményvilágában, mind a *Lét és idő* filozófiájában kibogozhatatlanul összefonódik egymással.

Fordította: Zipernovszky Kornél

FELHASZNÁLT IRODALOM

Atwood, G. E. (1983). The pursuit of being in the life and thought of Jean-Paul Sartre. *Psychoanal. Rev.* 70: 143-162.

Atwood, G. E. (1989). Psychoanalytic phenomenology and the thinking of Martin Heidegger and Jean-Paul Sartre. In: *Self-Psychology: Comparisons and Contrasts*, eds. D. Detrick & S. Detrick. Hillsdale, NJ: The Analytic Press, pp. 193-211.

Atwood, G. E. & Stolorow, R. D. (1993). *Faces on a Cloud: Intersubjectivity in Personality Theory*. Northvale, NJ: Jason Aronson.

Ciaffa, J.A. (1987). Toward and understanding of Heidegger's conception of the inter-relation between authentic and ajd inautentic existence, *J. Brit. Soc. Phenomenol.*, 18:49-59.

Critchley, S. (2002). Enigma variations: An interpretation of Heidegger's Sein und Zeit. *Ratio*, 15:154-175-

Gadamer, H.-G. (2003). *A Century of Philosophy*, trans. R. Coltman. New York: Continuum.

Habermas, J. (1988), Work and Weltanschauung: The Heidegger controversy from a German perspective. In: *Heidegger: A Critical Reader*, eds. H. Dreyfus & H. Hall, Oxford England, Blackwell. 1992 pp. 186-208.

Harries, K. (1990), Introduction. In: *Martin Heidegger and National Socialism: Questions and Answers*. eds. G. Neske & E. Kettering. New York: Paragon House, pp xi-xl.

Heidegger, M. (1927). *Being and Time*. New York: Harper & Row, 1962. Magyarul: *Lét és idő*. 2. jav. kiad. ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Osiris Kiadó, 2004.

Heidegger, M. (1929). *What is metaphysics?* In: *Martin Heidegger: Basic Writings*, ed. D Krell. New York: Harper & Row. 1977, pp 92-112 - Magyarul: *Mi a metafizika?* ford.: Vajda Mihály. In: *M. Heidegger: „...költőien lakozik az ember...” - Válogatott írások*. szerk. Pongrácz Tibor, Budapest/Szeged: T-Twins Kiadó/Pompeji, 1994.

Heidegger, M. (1933) The self-assertion of the German university. In: *The Heidegger Controversy. A Critical Reader*. ed. R. Wolin. Cambridge, MA: MIT Press, 1991, pp. 29-39. Magyarul: Heidegger, M. *Az idő fogalma; A német egyetem önmegnyilatkozása; A rektorátus 1933/34.* ford., bev.: Fehér M. István Bp.: Kossuth Kiadó, 1992.

Heidegger, M. (1968) Time and Being. In: *One Time and Being*, ed., trans.: J. Stambaugh. Chicago UP 1972 .

Heidegger, M. (1983) *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World, Finitude, Solitude*, trans: W. McNeill & N. Walker. Bloomington, Indiana UP, 1995 Magyarul: *A metafizika alapfogalmai. Világ – végesség – magány*. ford.: Aradi László, Olay Csaba. Bp.: Osiris Kiadó, 2004.

Heidegger, M (1984), *Hölderlin's Hymn 'The Ister'*. trans. W. McNeill& J. Davis. Bloomington Indiana UP, 1996

Kisiel, T (2002), *Heidegger's Way of Thought: Critical and Interpretive Signposts*. New York: Continuum.

Lacoue-Labarthe, P. (1990), *Heidegger, Art and Politics*. Oxford, England: Basil Blackwell.

Ludz, Ursula ed. (2004), *Letters: Hannah Arendt and Martin Heidegger 1925-1975*. New York: Harcourt.

Ott, Hugo (1993) *Martin Heidegger, Political Life*. trans. A Blunden. London, Harper-Collins

Safranski, R. (1998) *Martin Heidegger: Between Good and Evil*, trans. E. Oserts. Cambridge, MA: Harvard UP. Magyarul: *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*. ford: Rácz Péter, Schein Gábor, Tatár Sándor. Budapest: Európa, 2000.

Stolorow, R.D. (2006) Heidegger's investigative method in 'Being and Time'. *Psychoanal. Psychol.*, 23:594.602

Stolorow, R.D. (2007a), *Trauma and Human Existence: Autobiographical, Psychoanalytic and Philosophical Reflections*. New York: Routledge.

Stolorow, R.D. (2007b), *Trauma and Human Existence: Implications for Heidegger's Conception of Mitsein*. Doctoral dissertation, Dept. of Philosophy, U of California at Riverside

Stolorow, R.D., Atwood. G. E & Orange, D.M. (2002), *Worlds of Experience: Interweaving Philosophical and Clinical Dimensions in Psychoanalysis*. New York: Basic Books

Thomson, I.D. (2005) *Heidegger and Ontotheology: Technology of Politics of Education*. Cambridge, England: Cambridge UP

Vogel, L. (1994) *The Fragile 'We': Ethical Implications of Heidegger's Being and Time*. Evanston, IL: Northwestern UP

Wolin, R, ed. (1991) *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*. Cambridge, MA: MIT Press.

Young-Bruehl, E. (1982) *Hannah Arendt: For Love of the World*. New Haven, CT: Yale UP.

A szerzők köszönetnyilvánítása: Köszönjük William Bracken Heidegger-kutatónak, akinek bátorítása és tanácsai nagyban hozzájárultak ennek a tanulmánynak a kidolgozásához.

IMÁGÓ
BUDAPEST
ONLINE

Az Imágó Egyesület Online folyóirata
Imágó online: 1: 110-140 (2014)
Kiadás dátuma: 2014. Október 15
www.imagoegyesulet.hu
szerkesztoseg@imagoegyesulet.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI

George E. Atwood, a klinikai pszichológia professzora, Rutgers University, New Brunswick, Email: ufoatw01@earthlink.net

Bálint Ágnes, magyar-angol szakos tanár, pszichológus, habilitált egyetemi oktató, Pécsi Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet, Email: balint.agnes@pte.hu

Kovács Petra, pszichológus, oktató, a Pécsi Tudományegyetem Elméleti pszichoanalízis doktori programjának doktorandusza, Zala Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Nagykanizsa-Letenyei Tagintézménye; Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézet, Email: kovacs.petra@coachszemle.hu

Kővágó Pál, pszichológus, komplex művészeti terapeuta, a Pécsi Tudományegyetem Szociálpszichológia doktori programjának doktorandusza; a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetének óraadó tanára, E-mail: pal.kovago@gmail.com

Krékits József, pszichiáter és pszichoterapeuta, magánpraxis, Magyar Daseinanalitikai Egyesület, Email: krekitsj@gmail.com

Narancsik Gabriella, spanyol-történelem szakos tanár, pszichológus, pszichoterapeuta, ELTE Pszichológiai Intézet, Email: gnarancsikg@gmail.com

Donna M. Orange, pszichoanalitikus, a pszichológia és a filozófia tudományok-doktora, the Institute for the Psychoanalytic Study of Subjectivity, New York; the Istituto di Specializzazione in Psicologia Psicoanalitica del Se Psicoanalisi Relazionale (Institute for Specialization in Self Psychology and Relational Psychoanalysis), Róma, Olaszország, Email: donna.orange@gmail.com

Salz Gabriella, német nyelv és irodalom szakos bölcsész, kifejezés- és táncterapeuta, a Pécsi Tudományegyetem Elméleti pszichoanalízis doktori programjának doktorandusza, Email: gabriellasalz@gmail.com, honlapcím: www.tancter.hu

Robert D. Stolorow, kiképző pszichoanalitikus, a pszichiátria professzora, Institute of Contemporary Psychoanalysis, Los Angeles; the Institute for the Psychoanalytic Study of Subjectivity, New York, Email: robertdstolorow@gmail.com